

**АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ТДУ 339 (556)
ТКБ 65.68+26
М-94

Бо ҳуқуқи дастнавис

МУҲАММАДЗОДА ҶОМӢ АБДУРАҲМОН

РУШДИ МЕХАНИЗМИ ҲАМКОРИИ МИНТАҚАВӢ ДАР СОҲАИ ОБ
(дар заминаи маводди кишварҳои Осиёи Марказӣ)

АВТОРЕФЕРАТ

барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои иқтисодӣ аз аз рӯйи ихтисоси
5.2 –Иқтисодиёт (5.2.21 – Иқтисодиёти ҷаҳонӣ)

Роҳбари илмӣ:

д.и.и., дотсент Досиев М. Н.

Душанбе -2026

Диссертатсия дар Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро карда шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Досиев Маҳмадшоҳ Назарович -

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи
идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди
рақамии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ:

Садриддинов Манучеҳр Исмолиддинович,
доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, Мудир
шӯбаи кор бо хонандагони Академияи хурди
илмҳои Тоҷикистон дар назди Раёсати АМИТ

Саидзода Саидмаҳмуд Сайдахмад,

номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори
Муассисаи давлатии “Донишкадаи
байналмилалӣ Левакант”- и Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории
Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон

Ҳимояи диссертатсия дар ҷаласаи шурои диссертатсионии
6D.KOA004 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон санаи «18» апрели
соли 2026, соати 09:00 баргузор мегардад. Суроға: 734025, ш.Душанбе,
маҳаллаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷӯён, бинои таълимии 8,
синфхонаи 102, E-mail: shuro004@mail.ru. Telefoni kотиби илмӣ: +992
902 42 66 55

Бо матни диссертатсия дар китобхонаи илмӣ ва сомонаи расмии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (www.tnu.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ шурои
диссертатсионии 6D.KOA-004,
номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Гулов Ш. М.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Аҳаммияти рӯзафзуни захираҳои об дар сиёсати минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, амиқии бухрони ҷаҳонии захираҳои обӣ, зиёдшавии миқёс ва шиддатёбии мушкилоти истифода, истеъмол ва ҳифзи захираҳои оби тоза тақозо менамояд, ки механизмҳои ҳавасмандгардонии ҳамкориҳои минтақавӣ ва ҷаҳонии об такмил ва ғаёл гардонда шаванд. Моҳияти глобалии мушкилоти мазкурро ҷомеаи ҷаҳонӣ даҳсолаҳо қабл пешбинӣ ва эътироф карда буд.

Дар робита ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари ташаббускор баромад намуда, оид ба ҳал намудани мушкилоти соҳаи об саҳми назарраси худро гузошта истодааст.

Масалан, ташаббусҳои умумиҷаҳонии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирии васеъ пайдо намуда, амалӣ гардиданд. Аз ҷумла, аз соли 2000-ум инҷониб, Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ҳафт созишномаи марбут ба ҳалли мушкилоти обро қабул кардааст, ки муҳимтарини онҳо инҳо ба шумор мераванд:

«Соли 2003 эълон гардидани Соли байналмилалӣи оби тоза, ки бо Қарори Маҷмаи Умумии СММ аз 20 декабри соли 2000, таҳти №55/196, дар сессияи 55-ум қабул гардид. Солҳои 2005-2015 эълон гардидани Даҳсолаи байналмилалӣи амал «Об барои ҳаёт», ки бо Қарори Маҷмаи Умумии СММ аз 23 декабри соли 2003, таҳти № 58/217, дар сессияи 58-ум ва Соли байналмилалӣи ҳамкорӣ дар соҳаи об бо Қарори Маҷмаи Умумии СММ аз 20 декабри соли 2010, таҳти № 65/154, дар сессияи 65-ум, инчунин, солҳои 2018-2028 Даҳсолаи байналмилалӣи амал «Об барои рушди устувор» бо Қарордоди Маҷмаи Умумии СММ аз 21 декабри соли 2016, таҳти № 71/222 дар сессияи 71-ум қабул гардиданд.

Ин ташаббусҳо оид ба дарки дурусти мушкилот ва ҷолишҳои марбут ба об дар сатҳи ҷаҳонӣ, инчунин, роҳҳои ҳалли онҳо саҳми арзанда гузоштаанд.

Бо дарназардошти ин, мавриди истифодаи оқилонаю самаранок қарор додани захираҳои об, инчунин, ба роҳ мондани раванди идоракунии босуботи он дар минтақаи Осиёи Марказӣ на танҳо бо мақсади рушди ҳамкориҳои судманди иқтисодӣ, балки ҷиҳати густариши ҳамкориҳои соҳаи муҳити зист дар минтақа ва берун аз он низ аҳаммияти хоси худро дорад. Дарвоқеъ, масъалаҳои истифодаи оқилонаи захираҳои об ва зарурати ғаёлкунонии ҳамкориҳои минтақавӣ самти мазкур аз воқеияти истифодаи заминҳои минтақавӣ дар шароити минтақаҳои хушк ба вучуд меояд. Ин вазъият ба он алоқамандӣ дорад, ки аз як тараф, таъсири тағйирёбии иқлим афзоиш меёбад ва аз тарафи дигар, масъалаҳои марбут ба ҳолати тозагӣ ва сифати об, ки қаблан нисбати он беаҳаммиятӣ зоҳир карда мешуд, диққати бештари истифодабарандагонро ба худ ҷалб мекунанд. Ғайр аз ин, бояд қайд намуд, ки ҷорабиниҳои институтсионалӣ ва ҳуқуқии идоракунии об дар минтақа, ки дар ибтидои солҳои 1990-уми асри XX таъсис ёфта буданд, айни замон дар ҳалли ихтилофоти афзоянда дар мавриди татбиқи стандартҳои истихроҷи об ва тақсими об байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мушкилот дучор мешаванд. Ҳалли ин муаммоҳо дарёфти равишҳои навро тавассути саъю талошҳои байналмилалӣ бо мақсади ҳосил намудани механизмҳои дарозмуҳлат ва самарабахши ҳамкориҳои минтақавӣ барои арзёбӣ намудани баъзе ҳолатҳои баҳсталаби истифодаи оқилонаи захираҳои оби минтақаро тақозо менамояд. Истифодаи муносири обӣ дар минтақа ба талаботи истифодаи оқилонаи захираҳои об, ба зарурати объективии ҳифз ва нигоҳдории истифодаи устувори об ба ҳамоҳангии тавоноии боигариҳои муҳити

зисти минтақа мусоидат намекунад. Вазъияти зикргардида ҳамкории судманди байнидавлатиро оид ба истифодаи самараноки манбаҳҳои обӣ тақозо менамояд.

Вобаста ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои ҳамаи кишварҳои минтақаро ба инобат гирифта, ҷонибдори ҳамкорихои судманди байнидавлатӣ дар шароити муосир мебошад. Масалан, дар қисми 8 банди 46-уми Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 чунин қайд гардидааст: «Тоҷикистон сиёсат ва дипломатияи худро дар соҳаи об мувофиқи тамоюлҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ бар асоси принципҳои меъёрҳои аз ҷониби кишвар эътирофшуда амалӣ менамояд. Ҳамзамон, сиёсати кишвар дар соҳаи об манфиатҳои миллиро ба инобат гирифта, барои татбиқи самарабахши он ислоҳоти дахлдори низоми идоракунии захираҳои обро дар асоси ҷорӣ намудани идоракунии маҷмӯӣ ва ҳавзавӣ бо дарназардошти ба инобат гирифтани манфиатҳои тамоми ҷонибҳои манфиатдор ба воситаи шуроҳои ҳавзавии дарёҳо амалӣ менамояд».

Андешаҳои илмӣ оид ба масъалаҳои дарёфти механизмҳои нави ташкилию иқтисодии истифодаи самаранок ва сарфакоронаи захираҳои об, инчунин, муҳофизат намудани зернизоми он дар заминаи амиқи ҳамкории давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мубрамият ва сабабҳои интиҳоби мавзӯи таҳқиқотро муайян месозад.

Дарачаи таҳияи мавзӯи таҳқиқот. Таҳқиқоти масъалаҳои истифодаи оқилонаи захираҳои об барои кишварҳои Осиёи Марказӣ дар иқтисодиёт ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дар қатори таҳқиқоти умумии назариявӣ ва махсуси муаллифони дохилӣ ва хориҷӣ, ки ба ИДМ ва минтақаҳои Осиёи Марказӣ бахшида шудаанд, махсусан, асарҳои А. А. Акаев, В. Л. Бондаренко, Н. С. Бистритская, А.Н. Барковский, К.С. А. Гончаренко, Задохина, А.В. Захарова, К.Н. Кадимова, А.А. Ковалева, К.Н. Кулматова, В.Н. Матяша, А.Н. Михайленко, Е.Г. Пономарева, Г.А. Рудова, Н.П. Шмелева, А.Д. Шутова, Г. Григореева ва дигарон ба муаллиф дар таҳияи таҳқиқоти илмӣ кумаки назаррас расонданд.

Маҷмуи масъалаҳои бухронии захираҳои об, аз ҷумла равобити байни давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар таҳқиқоти К. М. Волмурадов[3], Г.В., Воропаев[4], В. И. Данилов-Данилян [7], В. А. Духовний [8], А. Кожакматова[14], Н. С., Кожак[15], А. Е. Маматканов[20], Д. М., Примбетова, Г.А. Рудова [26], А. Д. Рябцев [28], Т. Т. Сарсембеков, Т.У. [29], Усубалиев [31], А. С. Шалгимбаева[34], ва дигарон муфассалтар баррасӣ гардидаанд.

Дар ин замина тавсияҳои созмонҳои бонуфузи таҳлили байналмилалӣ низ аҳамияти назарраси методологӣ доранд. Аз ҷумла, гузоришҳои СММ оид ба вазъи захираҳои оби ҷаҳон, БРСММ оид ба рушди инсон, Институти байналмилалии идоракунии захираҳои об, Комиссияи байналмилалии обёрӣ ва дренажӣ, инчунин, дигар созмонҳои байналмилалӣ ва кумитаҳои СММ оид ба масъалаҳои об ва экология, Иттиҳодияи Аврупо, Бонки Ҷаҳонӣ, Институти масъалаҳои обии Академияи илмҳои Русия ва ғайра нақши калидӣ доранд.

Инчунин, дар ин самт асарҳои олимони ватанӣ низ ҷолиби диққатанд. Таҳқиқоти илмӣ Абдурахмонов Ф. А.[1], Абдусамадов, М. А.[2], Ғаниев Т. Б. [5], Ғафоров, З.М.[6], Досиев М. Н. [9], Исайнов Ҳ. Р.Х. (Раҳимзода Ҳ. Р.) [10], Кимсанов У. О. (Олимҷонзода У. О) [11], Қайюмов А. К. [12], Муҳаббатова Х.М. [16], Наврӯзов С. Т. [17], Ниёзӣ А. [18], Норов, Х. Г. [19], Обидзода Ф. С. [21], Одинаев Ҳ. А. [22, 23], Пулатов Я.Э.[24], Раҷабов С. А. [25], Раҳматзода Р. А. [26], Саидов С. С. [30], Умаров Ҳ. У. [32], Хушвахтзода Қ. Х. [33] ва дигарон ба таҳқиқи ҳамаҷонибаи тамоми ҷанбаҳои мушкилоти пайдошаванда оид ба истифодаи захираҳои об дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ, инчунин, дар заминаи мазкур таҳияи тавсияҳо ҷиҳати коркарди механизми нави ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи об ба манфиати истифодаи устувори об,

инчунин, амиқсозии ҳамгирой ва самаранокии экологию иқтисодӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ бахшида шудаанд. Дар айни замон, яке аз мушкилоти ҷойдошта, ки минтақаҳои Осиёи Марказӣ дар баробари тамоми минтақаҳои ҷаҳон бо он ру ба ру гардидаанд, тағирёбии иқлим мебошад, ки ба тамоми маҷмааи табию иқтисодӣ, ба хусус ба захираҳои обу замин хатари ҷиддӣ мерасонад, зеро қисми зиёди кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шароити иқлими хушкӣ камбориш, намии бениҳоят паст, суръати баланди бухоршавӣ ва радиатсияи аз ҳад зиёди офтоб ҷойгиранд.

Аз ин рӯ, тақмили механизмҳои мавҷуда ва таҳияи механизмҳои нави ҳамкориҳои минтақавии об хеле муҳим мебошад. Дар чунин шароит таъкид намудани саъю талошҳои давлатҳои минтақа оид ба масъалаҳои истифода ва ҳифзи захираҳои об, механизмҳои дастгирии мутақобила ва шарикӣ стратегӣ байни кишварҳо дар соҳаи истифодаи обҳои фаромарзӣ, ки ба манфиатҳои асосии аҳолии минтақа ҷавобгӯ мебошанд, муҳим аст. Дарки густариши ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳои Осиёи Марказӣ дар заминаи таъмини рушди устувор ва амнияти обию энергетикӣ дар минтақа имкониятҳои бузург фароҳам меорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, №392), Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 ноябри соли 2024, №627), Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441), Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 29 ноябри соли 2000, №34) алоқамандӣ дорад. Диссертатсия мувофиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Заминаи методологӣ ва назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро асарҳои олимону иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ ташкил додаанд, ки қонуниятҳои соҳаи об ва механизмҳои истифодабарии самарноки онро ошкор намудаанд. Дар рафти таҳқиқот асарҳои иқтисодчиёни ватанӣ оид ба механизми ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об, маълумотҳои омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботҳои солонаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ва семинарҳо, интернет-захираҳо, мушоҳидаҳои шахсии муаллиф ва ғайра мавриди истифодабарӣ қарор гирифтаанд.

ТАВСИФОТИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот асоснок намудани самтҳои асосии тақмили механизмҳои ҳамкориҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ, инчунин, пешниҳод намудани механизмҳои нави истифодаи муштаракӣ об мебошад.

Мувофиқи мақсади кор **вазифаҳои зерин** гузошта шудаанд:

1. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии ҳолати истифодаи захираҳои об бо мақсади тақвияти тавоноии инкишофи иқтисодии минтақа, муайян намудани мазмуни иқтисодии захираҳои об ва нақши асосии он дар тақмили ҳамкориҳои иқтисодии мамлакатҳои минтақа;
2. Муайян намудани принципҳо ва шартҳои асосии амиқсозии ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи оби кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва пешниҳоди таърифи муаллифии «истифодаи оқилонаи захираҳои об дар минтақа», инчунин, баррасии вазъи муосир ва ошкор намудани мушкилоти иқтисодии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар самти истифодаи захираҳои оби фаромарзӣ;
3. Коркарди дурнамои мутақобилан судманди ҳамкориҳои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар соҳаи истифодаи захираҳои об ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба

такмилӣ заминаи концептуалии рушди ҳамкорӣ дар соҳаи идоракунии ҳамгироии захираҳои об дар минтақа;

4. Муайянсозӣ ва асосноккунонии роҳҳои такмилӣ механизмҳои идоракунӣ дар низомӣ ҳамкориҳои минтақавӣ соҳаи об, инчунин пешниҳод намудани тавсияҳои методӣ ва амалӣ оид ба дурнамои такмилӣ он.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ механизмҳои ҳамкориҳои байнидавлатии соҳаи об дар шароити минтақаҳои Осиёи Марказӣ мебошад.

Ба сифати предмети таҳқиқот муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки дар истифодаи захираҳои оби минтақавӣ ва такмилӣ механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ соҳаи об дар шароити минтақаи Осиёи Марказӣ ба вуҷуд меоянд.

Фарзияи таҳқиқот. Ҳамчун фарзияи ибтидоии илмӣ таҳқиқот муқаррароте пешниҳод карда шуданд, ки тибқи онҳо бо асосноккунии илмӣ рушди истифодаи самараноки захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ таъмин карда мешавад; такмилӣ механизмҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманд оид ба истифодаи захираҳои об дар минтақа ба роҳ монда мешавад; механизмҳои идоракунӣ ва низомӣ ҳамкориҳои минтақавӣ соҳаи об мукамал гардонидани мешавад; ҳамзамон, дар асоси истифодаи самараноки захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакатҳои минтақа таъмин карда мешавад.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Марҳилаҳои таҳқиқот солҳои 2023-2025 – ро дар бар мегиранд.

Асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқот таҳқиқот таҳлили мунтазам ва муқоисавӣ мебошад, ки ҷиҳати таҳқиқи объект ва предмети таҳқиқот дар муайянсозии унсурҳои муҳимтарин ва муносибатҳои онҳо дар асоси сарчашмаҳои ҳуҷҷатӣ ва илмӣ, маълумотӣ, маводи омӯрӣ, инчунин, коркарди концептуалии олимону мутахассисон шароит фароҳам овард.

Диссертатсия бо истифода аз равишҳо ва заминаи васеи сарчашмаҳое, ки дар доираи васеи ҳуҷҷатҳои расмӣ ва маводи иттилоотӣ, аз ҷумла, дар суханронӣҳои раҳбарони кишварҳои ҷаҳон, Конвенсияҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ, ҳуҷҷатҳои ИДМ, Иттиҳодияи иқтисодии Авруосиё, СҶШ, маводди иттилоотию маълумотии мақомотҳои сиёсати берунии Русия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ифода гардидаанд, ба роҳ монда шудааст. Инчунин, монографияҳо, маҷмуаҳо, мақолаҳо, таҳқиқоти илмӣ муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ, захираҳои интернетию маводди ВАО, маводди СММ ва Бонки Ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор гардидааст.

Сарчашмаи маълумоти таҳқиқот таҳқиқот маводди омӯри расмӣ ва таҳлилӣ аз ниҳодҳои байналмилалӣ, маълумоти мақомоти давлатӣ оид ба омӯр ва кумитаҳои давлатии захираҳои об ба ҳисоб мераванд. Конвенсия ва созишномаҳои байналмилалӣ оид ба истифодаи муштараки захираҳои об, қонунгузорӣ дар соҳаи оби кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ гардиданд.

Усулҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асоси истифодаи умумияти илмӣ, таърихӣ, таҳлилӣ, муқоисавӣ, умумисозӣ, ҷамъбасткунӣ, таҳияи ҳулосаҳои мантиқӣ, моделсозӣ ва пешниҳоди гипотеза ва усулҳои таҳлил гузаронида шуд. Аз ҷумла, усулҳои таҳқиқи омилҳои иқтисодӣ-риёзӣ ва иҷтимоӣ барои муайян намудани механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об истифода шуданд.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоишии таҳқиқотро санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои омӯрии Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳое, ки дар ҳамкориҳои минтақавӣ об дар шароити Осиёи Марказӣ иштирокдоранд, ташкил менамоянд.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кафедраи менеҷменти байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода шудааст.

Навовари илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асосноккунии назариявӣ ва амалии самтҳои асосии тақмили механизми ҳамкориҳои минтақавӣ бахши об дар шароити Осиёи Марказӣ мебошад. Натиҷаҳои муҳимтарини таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки унсурҳои нави илмӣ доранд, инҳоянд:

1. Ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва рушди механизмҳои ҳамкориҳои байнидавлатӣ соҳаи об бо дарназардошти татбиқи концепсияи истифодаи устувори об, ки ҳамгироии соҳаҳои обию энергетикӣ ва мелиоративию ирригатсионӣ бо мақсади комёбӣ ба ҳадафҳои мушаххасоти рушди устувори иқтисодиёти минтақавӣ, инчунин, таъмини амнияти озуқаворӣ ва нигоҳдории экосистемаҳои обӣ дар минтақа имконият медиҳад, муҳокима гардидаанд; арзёбии захираҳои об дар сохтори иқтисодӣ рушди иқтисодии минтақа анҷом дода, мазмуни иқтисодии захираҳои об ва нақши бунёдии онҳо дар рушди ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ муайян карда шуд.
2. Дар заминаи таъсиси институти муосири ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об ва идоракунии ҳамгирошудаи манбаъҳо ва захираҳои об принципҳои асосии амиқсозии ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи мазкур муайян гардида, таърифи муаллиф оид ба мафҳуми «истифодаи оқилонаи захираҳои оби минтақа» пешниҳод карда шудааст, инчунин, вазъи муосир ва ошкор намудани мушкилоти иқтисодии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар самти истифодаи захираҳои оби фаромарзӣ арзёбӣ гардидаанд.
3. Дурнамои ҳамкорӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷиҳати истифодаи захираҳои оби минтақа пешбинӣ карда шуда, зарурати гузариши тадриҷан ба ташаккули низоми энергетикӣ об дар минтақаи Осиёи Марказӣ, ки дар асоси принципҳои эконизомӣ (экосистемавӣ) ва пайвастагии истифодаи об бо дарназардошти манфиатҳои мамлакатҳои минтақа бо омилҳои иқтисодию табиӣ ва таъмини рушди мутаносиби иқтисодию экологии ташаккул ва рушди минтақа таъсис ёфтааст, асоснок гардонидани шуда, оид ба тақмили заминаи концептуалии рушди ҳамкорӣ дар соҳаи идоракунии ҳамгироии захираҳои об тавсияи илман асоснок пешниҳод гардидааст.
4. Таҳия ва коркарди асосҳои концептуалии баланд бардоштани ҳамкорӣ дар самти идоракунии маҷмуии захираҳои об дар мамлакатҳои минтақа, инчунин, модели иқтисодии ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об бо дарназардошти принципҳои идоракунии баҳамгироии захираҳои об ҷиҳати масъалаҳои мусоидат ба ҳамоҳангсозӣ ва пайвастагӣ дар банақшагирӣ, танзим ва истифодаи захираҳои об аз ҷониби кишварҳои минтақа, ғаъл гардонидани иштироки кишварҳои истифодабарандаи об ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии истифодаи муштаракӣ об дар минтақа пешниҳод гардида, инчунин, тавсияҳои методӣ ва амалӣ оид ба дурнамо ва асосноккунонии роҳҳои тақмили механизми идоракунӣ дар низоми ҳамкориҳои минтақавӣ соҳаи об таҳия ва пешниҳод гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Асосҳои назариявии ташаккул ва рушди механизмҳои ҳамкориҳои байнидавлатӣ соҳаи об бо дарназардошти татбиқи концепсияи истифодаи устувори об, ки ҳамгироии соҳаҳои обию энергетикӣ бо мақсади комёбӣ ба ҳадафҳои мушаххаси рушди устувори иқтисодиёт муайян гардидааст;

2. Таъсиси институти муосири ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об, идоракунии ҳамгирошудаи захираҳо ва манбаҳои обӣ ва заминаҳои объективӣ ҳамкориҳои минтақавӣ обӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ муайян гардида, таърифи муаллиф

оид ба мафҳуми «истифодаи оқилонаи захираҳои оби минтақа» пешниҳод шуда асат, инчунин, ҳолати кунунии истифодаи захираҳои оби фаромарзӣ арзёбӣ гардида, мушкилоти иқтисодии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар ин самт ошкор карда шудааст;

3. Дурнамои ҳамкорӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷиҳати истифодаи захираҳои оби минтақа пешбинӣ карда шуда, зарурати гузариши тадричан ба ташаккули низоми энергетикӣ об дар минтақаи Осиёи Марказӣ асоснок карда шудааст, инчунин, пешниҳодҳо оид ба такмили заминаи концептуалии рушди ҳамкорӣ дар соҳаи идоракунии ҳамгироии захираҳои об дар минтақа таҳия гардидааст;

4. Дар доираи такмили асосҳои концептуалии рушди ҳамкориҳо дар соҳаи идоракунии маҷмуии захираҳои об дар минтақа модели иқтисодии ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об бо дар назардошти принципҳои идоракунии ҳамгироии захираҳои об таҳия карда шуда, тавсияҳои амалӣ ва методӣ оид ба дурнамо ва мукамалгардонии механизмҳои идоракунӣ дар низоми ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об коркард ва пешниҳод карда шудааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот истифодаи натиҷаҳои бадастомада дар раванди таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби вазорату мақомотҳо бо мақсади такмили механизмҳои танзими муносибатҳои байнидавлатии об дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад. Мавод ва хулосаҳои диссертатсияро мутахассисон метавонанд дар таҳия ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодии соҳаи истифодаи минтақавии об ва идоракунии муштарак захираҳои оби минтақаҳои Осиёи Миёна истифода намојанд. Муқаррароти ҷудогонаи диссертатсия метавонад дар соҳаи таҳқиқоти илмӣ оид ба мавзӯи мазкур татбиқ ва дар раванди таълими донишгоҳҳо, дар доираи курсҳои «Муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ», «Иқтисодиёти хоҷагии об», «Иқтисоди минтақавӣ», «Ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодӣ» ва ғ. мавриди истифода қарор дода шавад.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ бо гузаронидани таҷрибаҳо, таҳлилҳо, ҷамъоварӣ намудани ҳаҷми кифояи маводди таҳқиқотӣ дар рафти иҷрои таҳқиқот, баррасӣ ва коркарди нишондиҳандаҳои омории натиҷаҳои таҳқиқот, инчунин, дар сатҳи зарурӣ баровардани интишорот, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ амалӣ тасдиқ мешавад. Хулоса ва тавсияҳо бо таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ асос ёфта, пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 5.2 – Иқтисодиёт (5.2.21 – Иқтисодиёти ҷаҳонӣ) мувофиқат мекунад, бандҳои: 1. Хоҷагии умумиҷаҳонӣ, сохтори он, қонуниятҳо ва тамоюлҳои муосири рушди он; 2. Назарияҳои рушди хоҷагии ҷаҳонӣ ва муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. Таҳлил ва арзёбии концепсияҳои муосир; 4. Байналмилалишавии ҳаёти хоҷагидорӣ. Ҷаҳонишавии фаъолияти иқтисодӣ, омилҳо, марҳилаҳо, самтҳо ва шаклҳои он. Баҳамтаъсиррасонии ҳамгироии минтақавӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодӣ; 5. Равандҳои ҳамгирӣ дар минтақаҳои рушдёфта ва рушдбандаи ҷаҳон, қонуниятҳои инкишофи ин равандҳо, арзёбии дурнамои ҳамгироии блокҳо ва иттиҳодияҳои гуногуни тичоративу иқтисодӣ; 7. Баҳамвобастагии байналмилалӣ иқтисодӣ. Таъмини инкишофи устувори иқтисодиёти миллии ва ҷаҳонӣ. Стратегияҳои миллии инкишофи иқтисодӣ. 21. Инкишофи пойгоҳи захиравии хоҷагии ҷаҳонӣ. Ҷанбаҳои иқтисодии проблемаҳои ҷаҳонӣ- экологӣ, ҳӯрокворӣ, энергетикӣ. Оқибатҳои равандҳои ҷаҳонӣ

барои хоҷагии ҷаҳонӣ, роҳҳо ва механизмҳои ҳалли онҳо. 25. Иқтисоди миллии кишварҳои алоҳида дар низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ: проблемаҳои муносибгардонии ҳамкорӣ ва таъмини манфиатҳои миллии иқтисодӣ. Мухолифатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, сабабҳо ва методҳои ҳалли онҳо. 28. Роҳҳо ва шаклҳои ҳамгироии Тоҷикистон ба низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ. Вивагиҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳо.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Кори диссертатсионӣ натиҷаи кори мустақилонаи илмӣ муаллиф буда, муқаррароти илмӣ, хулосаҳо ва тавсияҳо дар диссертатсия асоснок шуда, мустақилона аз ҷониби муаллиф дар асоси гузаронидани таҳқиқи амалияи рушди механизмҳои ҳамкориҳои байнидавлатӣ соҳаи об анҷом дода шудааст. Қисми таҳлилии диссертатсия дар асоси коркарди маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, арзёбии вазъи ҳамкориҳои минтақавӣ соҳаи об дар низоми идоракунии захираҳои об, инчунин, идоракунии захираҳои об ва заминаҳои объективӣ ҳамкориҳои минтақавӣ обӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ анҷом дода шудааст.

Татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот. Муқаррароти асосӣ ва натиҷаҳои алоҳидаи кори диссертатсионӣ дар семинарҳои илмӣ кафедраи идоракунии молияи давлатӣ, конференсияҳои байналмилалӣ илмӣ амалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Душанбе, 2014-2023), конфронсҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар солҳои 2014-2018 (ш. Душанбе, ш. Бишкек) Академияи идоракунии давлатӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 2020-2025) маъруза гардида, қобили қабул дониста шуданд. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаласаи семинарҳои Маркази рушди устувори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон низ баён карда шудаанд.

Интишороти аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи диссертатсия 13 кори илмӣ дар ҳаҷми умумӣ 5,6 ҷ.ч., аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия аз рӯйи мақсад, вазифаҳо ва мантиқи таҳқиқоти муайяншуда, аз муқаддима, се боб, хулосаи пешниҳодҳо ва рӯйхати адабиёт дар ҳаҷми 188 саҳифа, 15 ҷадвал ва 20 расм ва 2 диаграмма иборат мебошад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима муҳимият, дараҷаи коркард, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, объект ва предмети тадқиқот, асосҳои назариявӣ, методологияи иттилоотӣ ва наwgонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ асоснок карда шудааст.

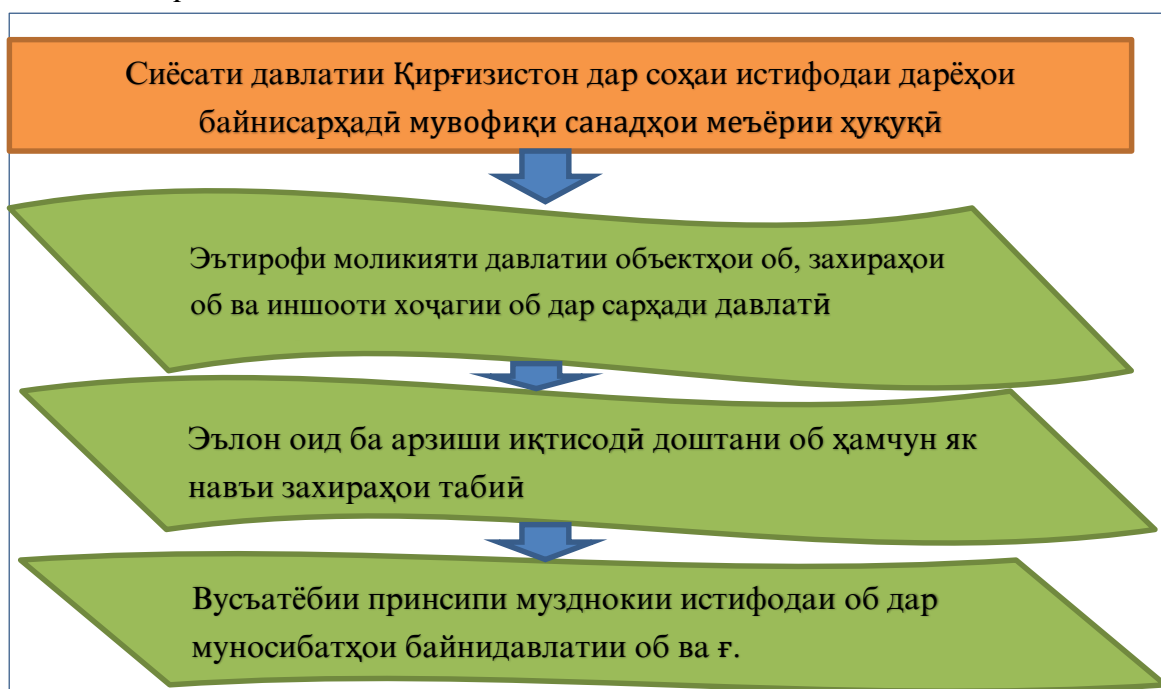
Дар боби аввал - «Асосҳои назариявии таҳлили масъалаҳои ташаккул ва рушди механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ соҳаи об дар Осиёи Марказӣ» - масъалаҳои захираҳои об дар соҳтори иқтисодӣ рушди иқтисодиёти минтақавӣ, принципҳо ва заминаҳои асосии ҳамкориҳои минтақавӣ соҳаи об дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ, инчунин, хусусиятҳо ва тамоюлҳои ташаккули стратегияи миллии об ва дурнамои ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об баррасӣ гардидаанд.

Дар асоси омӯзиши корҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ, консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ, рисолаҳои дар солҳои охир дифоъшуда ва адабиёти даврӣ, шарҳи муаллифи як қатор унсурҳо оид ба «захираҳои об» ошкор карда шуд, аз ҷумла муайян карда шуд, ки захираҳои об унсуре муҳимтарини нерӯи захиравӣ ва асоси зиндагии аҳоли маҳсуб меёбад, ки дар сарҳадҳои муайян бо таъмини шароити мусоид барои некуаҳволии шаҳрвандон, аз ҷумла рушди экологӣ ва иқтисодӣ иҷтимоии кишварҳо, ҳамзамон мавҷуд будани олами набототу

хайвонот мусоидат менамояд. Инчунин, бояд қайд намуд, ки «об ҳамчун сарчашмаи ҳаёт дорои қобилияти тавлид намудани неъматҳои моддии иқтисодӣ буда, барои таъмини устувории иқтисодию иҷтимоии мамлакатҳо омили муҳим шуморида мешавад.

Дар робита ба ин, Шалгимбаева А.С. қайд менамояд, ки «Вобаста ба он, ки дарёҳо дар ҷаҳон бештар хусусияти фаромарзӣ доранд, истифодаи оқилонаи захираҳои об ба роҳ мондани ҳамкориҳои байни кишварҳоро дар соҳаи об тақозо менамояд. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои давлатҳо ҷиҳати истифодаи муштарак ва самараноки захираҳои оби фаромарзӣ аҳаммияти ҳаётан муҳим дорад. Дар айни замон аз 200 ҳавзаи дарёҳои дараҷаи аввал (дарёҳое, ки ба уқёнус, баҳр ё кӯл ҷорӣ мешаванд) дар ҷаҳон 148-тоашро ду кишвар тақсим мекунанд ва 52-тоаш манбаи захираҳои об барои 3-то 10 кишвар мебошад»[34]. Бо мурури замон дар давраҳои соҳибистиклолии давлатӣ ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон тавассути истифодаи мавқеҳои ибтидоии афзалиятноки худ рушди устувори иҷтимоию иқтисодии мамлакатҳои худро ба роҳ монданд.

Масалан, дар расми 1. сиёсати давлатии Қирғизистон ва мавқеи асосии он дар соҳаи истифодаи дарёҳои байнисарҳадӣ, инчунин, объектҳои ба он алоқаманд инъикос ёфтаанд:

Расми 1. Сиёсати давлатии Қирғизистон дар соҳаи истифодаи дарёҳои байнисарҳадӣ мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ[34].

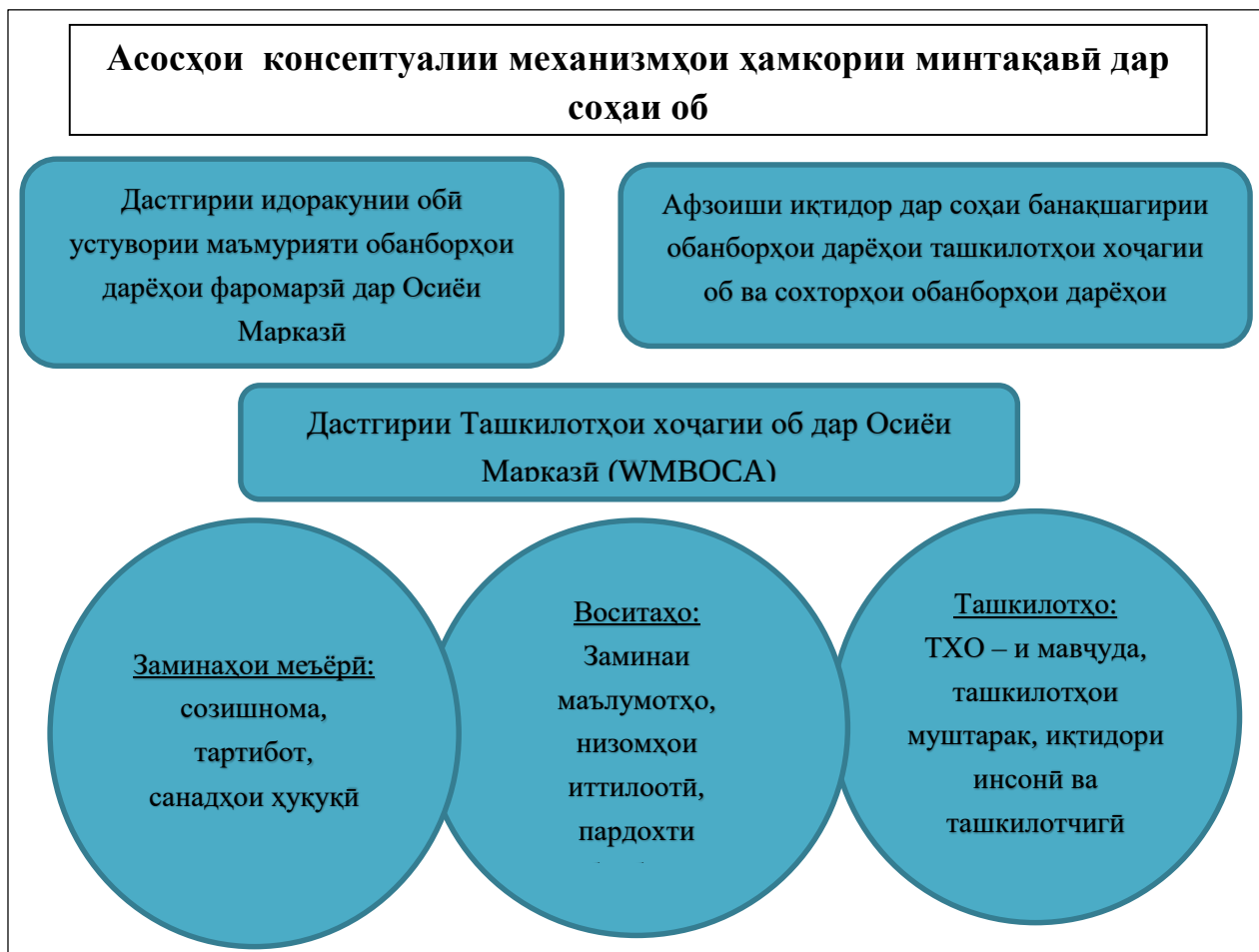
Аз маълумоти расми 1 бармеояд, ки принципи музднокии истифодаи об дар муносибатҳои байнидавлатӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон истифода бурда мешавад.

Ҳарчанд ин муқаррарот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул нашуда бошад ҳам, ҳукуматҳо мавқеи Қирғизистонро дар масъалаҳои истифодаи об ҷонибдорӣ менамоянд.

Ба ақидаи муаллиф арзёбии ҳамаҷонибаи ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар рушди фазои дарёҳои фаромарзӣ дар заминаи идоракунии глобалӣ аз нуқтаи назари илмӣ зарурати таъхирнопазири дарки тамоюлҳои муосири иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад.

Айни ҳол, механизмҳои ҳамкорӣ дар соҳаи об бо мақсади устувории экологӣ ва

комёбӣ ба баробарии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ташаккул ва такмил дода мешаванд. Таҷрибаи амалӣ дар механизмҳои ташкилӣ ва институтҳои ҳамкории байнидавлатии минтақавӣ ҳам оварда шуда, асосҳои концептуалии механизмҳои обҳои минтақавӣ муқаррар гардидаанд, ки дар расми 2. нишон дода шуда аст.

Расми 2. Асосҳои концептуалии механизмҳои ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи об

Дар робита ба ин, ба андешаи муаллиф «захираҳои об унсуре муҳимтарини нерӯи захиравӣ, муҳимтарин ҷузъи муҳити зист, инчунин, сарчашмаи осебпазир ва маҳдуд ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ захираҳои об бояд ҳамчун сарчашмаи ҳаёт ва фаъолияти аҳолии дар ин минтақа истиқоматкунанда, таъминкунандаи рушди иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии мардуми минтақа, инчунин, омили мавҷудияти олами ҳайвоноту наботот оқилона истифода бурда шуда, таҳти назорат ва ҳифз қарор дода шаванд».

Вобаста ба ин, кор карда баромадани механизми самарабахши иқтисодии идоракунии истифодаи захираҳои табиӣ, махсусан, об хеле мубрам ва амри зарурӣ ҳисобида мешавад. Маҳз дар радифи андешаи зикргардида мо дар таҳқиқоти илмӣ минбаъда захираҳои обро мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор хоҳем дод, зеро ин раванд барои иқтисодиёти минтақа дар маҷмӯъ, арзиши захираҳои обро инъикос ва муайян менамояд. Аз сабаби гуногун будани истифодабарӣ, об ҳамчун захираи бештар истеъмолшаванда дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Азбаски истеъмоли умумии об дар ҷаҳон назар ба истеъмоли дигар навъҳои захираҳои табиӣ қариб сад маротиба зиёд мебошад, ин бевосита ба камшавии он оварда мерасонад.

Аз ҷониби ҳамаи давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ қабули созишномаи мушаххас ва судманд оид ба масъалаҳои мубрами истифодаи захираҳои об метавонад тавассути таҳияи стратегияи ягонаи умумии истеъмоли онҳо, стратегияи умумии истифодаи оқилона ва ҳифзи эконизом суръат бахшад. Ғайр аз ин, он метавонад вазъияти комиссияҳои ҳамоҳангсозии дар минтақа ташкилшударо хеле беҳтар намояд.

Пас аз эълони истиқлоли давлатӣ, ҳама панҷ кишвари Осиёи Марказӣ ба таҳияи қонунгузориҳои об дар сатҳи миллии шуруъ карданд. Ҳамаи кишварҳо кодексҳо ё қонунҳоеро қабул кардаанд, ки муносибатҳои обро танзим мекунанд. Санадҳои меъёрию ҳуқуқии мазкур дар ҷадвали 1. оварда шудаанд:

Ҷадвали 1. Санадҳои меъёрию ҳуқуқии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаи об

№	Номгӯии мамлакатҳо	Номгӯии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ	сана
1.	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Кодекси об	27.12.1993 2.04.2020
2.	Ҷумҳурии Қазоқистон	Кодекси об	31.03.1993 09.07.2003
3.	Ҷумҳурии Қирғизистон	Қонуни об	14.01.1994 27. 06 2025
4.	Ҷумҳурии Узбекистон	Қонун дар бораи об ва истифодаи об	6.05.1993 30.07.2025
5.	Ҷумҳурии Туркменистон	Кодекси об	27.12.1972 03.06.2023

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси захираи электронӣ
http://www.duma.gov.ru/cnature/expert_info/analit_vodresurs.htm

Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки бо мақсади танзим ва назорати давлатии истифодабарии оқилонаи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерин амал мекунанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов» аз 19 июли соли 2019, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ассотсиатсияи истифодабарандагони об» аз 2 январи соли 2020, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 8 июни соли 2022.

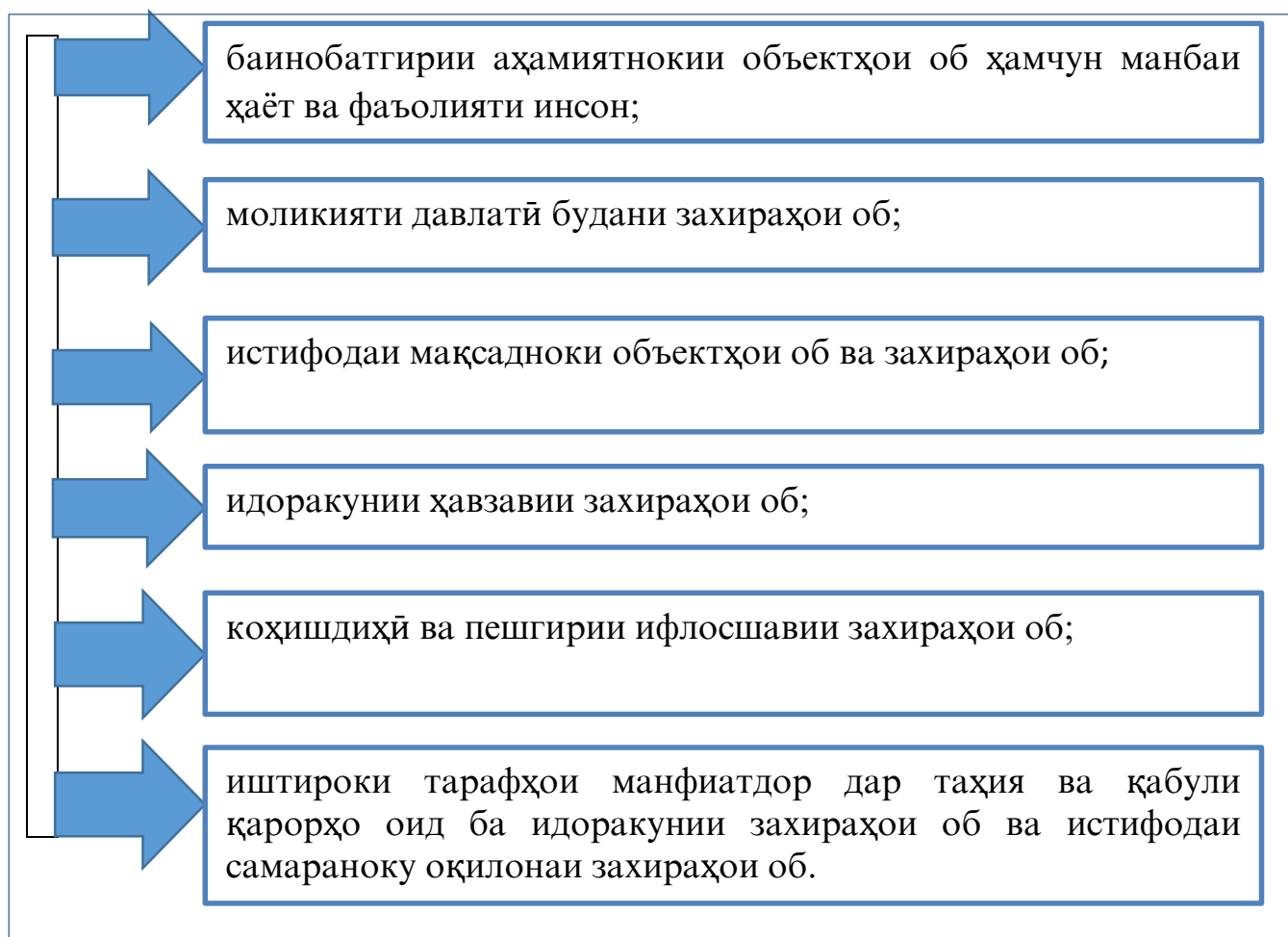
Дар қонунгузориҳои чор давлат (ба истиснои Туркменистон) моддаи алоҳида муқаррар карда шудааст, ки, агар дар шартномаи байналмилалӣ ғайр аз қоидаҳои дар қонунгузориҳои ин давлатҳо пешбинишуда қоидаҳои дигаре муқаррар шуда бошанд, талаботи шартномаи байналмилалӣ татбиқ хоҳанд шуд.

Вале ин стратегияҳои давлатии об дар ҳолатҳое, ки дар байни давлатҳои минтақа механизми муассири ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об ҷорӣ шудааст, татбиқи муваффақона ва аҳаммияти хосса пайдо менамоянд.

Мусаллам аст, ки ҳар як мамлакати минтақа доир ба масъалаи об ва истифодабарии самараноки он санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул намуда, дар онҳо принципҳои махсус дар бораи захираҳои об ва истифодаи самараноки он пешниҳод намудаанд.

Дар робита ба ин, месазад қайд намуд, ки ҳангоми риоя намудани принципҳои мазкур дар ҳамаи кишварҳои минтақа истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об роҳандозӣ гардида, пешгирӣ намудани ифлосшавии захираҳои об, идоракунӣ ва ҳифзи он таъмин карда мешавад.

Масалан, дар моддаи 4-уми Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои зерин муқаррар карда шудаанд: (расми 3)

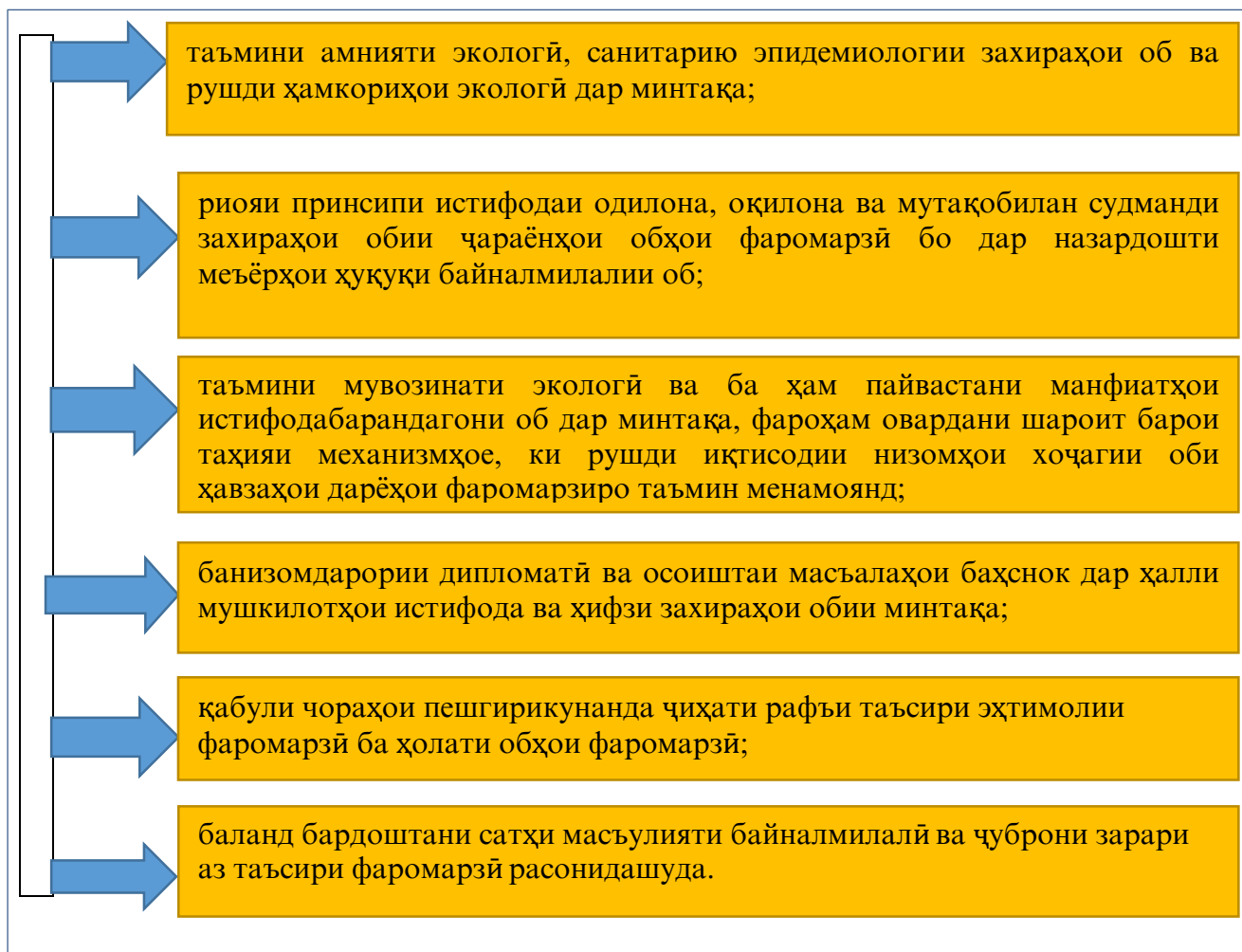
Расми 3. Принципҳои истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [13].

Дар диссертатсия қайд гардидааст, ки «...дар ҳоли ҳозир бахши обу энергетика яке аз мушкилтарин бахшҳои Осиёи Марказӣ махсуб мешавад. Дар ҳамин ҳол, сарфи назар аз ҳама талошҳо, барои ба роҳ мондани муносибатҳои муассир байни кишварҳо дар самти истифодаи муштарак захираҳои об ва энергетикӣ дарёҳои фаромарзӣ, бо иштироки кишварҳои пешрафта, созмонҳои байналмилалӣ, бонкҳо ва дигар сохторҳои молиявӣ то ҳол комёбиҳо хеле кам буданд. Кишварҳои Осиёи Марказӣ то ҳол на танҳо, ба ҳалли мувофиқашудани ин мушкилот, балки ҳатто ба фаҳмиши муштарак дар бораи вазъи ин соҳа нарасидаанд. Бухрони обу энергетикӣ дар ҳавзаи дарёи Сир дар солҳои 2008-2009 ва мушкилоти тақсими байниҷумҳуриявӣ ва истифодаи самаранокӣ нерӯӣ обу энергетикӣ минтақа дар ду даҳсолаи охир тадриҷан тезу тунд гаштанд».

Дар робита ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳамкориҳои судманд бо мамлакатҳои минтақа ва бо дарназардошти манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ онҳо принципҳои зерини дар расми 4 пешниҳодгардида дар сиёсати соҳаи оби худ амалӣ менамояд.

Аз расми 4 маълум мегардад, ки ҳамкорӣ дар соҳаи об, то андозае ҳам раванди иқтисодӣ ва ҳам сиёсӣ мебошад, ки ба ҳалли ихтилофҳо нигаронида шудааст ва

зарурати худӣ онро зарурати ноилгардӣ ба адолат ҳангоми тақсимои захираҳои об муайян мекунад.

Расми 4. Принципиҳои татбиқи сиёсати соҳаи об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [22].

Барои ҳалли мушкилоти мавҷудаи об талаботи Консепсияи умумияти манфиатҳо бо дар назардошти хусусиятҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва ташкили ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об аҳаммияти хусусӣ дорад.

Ҳамзамон, муаллиф зикр намудааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии об барои давраи то соли 2040 қабул гардидааст, ки дар он мазмунан чунин принципиҳои ҳамкорӣ дар соҳаи об пешниҳод гардидаанд: «таъмини ҳуқуқи ҳар як шахс ба оби нӯшокӣ ва санитария, идоракунии маҷмӯии захираҳои об дар асоси идоракунии ҳавзаҳо, муваффақ шудан ба идоракунии захираҳои об аз ҷиҳати иқтисодӣ устувор ва аз ҷиҳати экологӣ асоснок, муносибати фарогир, яъне иштироки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо, мақомоти маҳаллӣ, ассотсиатсияҳои истифодабарандагонӣ об ва дигар ташкилотҳоро дар ба нақша гирифтани ва идоракунии истифода ва ҳифзи захираҳои об дар назар дорад, инчунин, дипломатияи об дар сатҳи минтақавӣ, ки ба принципиҳои ҳамсоғии неқ, баробарӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд асос ёфтааст».

Дар дисертатсия, инчунин, принципо ва самтҳои асосии истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ минтақаи Осиёи Марказӣ ва ҳамкориҳои

давлатҳои минтақа дар доираи ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об мухтасар пешниҳод гардидаанд.(Ҷадвали 2.)

Ҷадвали 2. Принципҳои асосии ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об

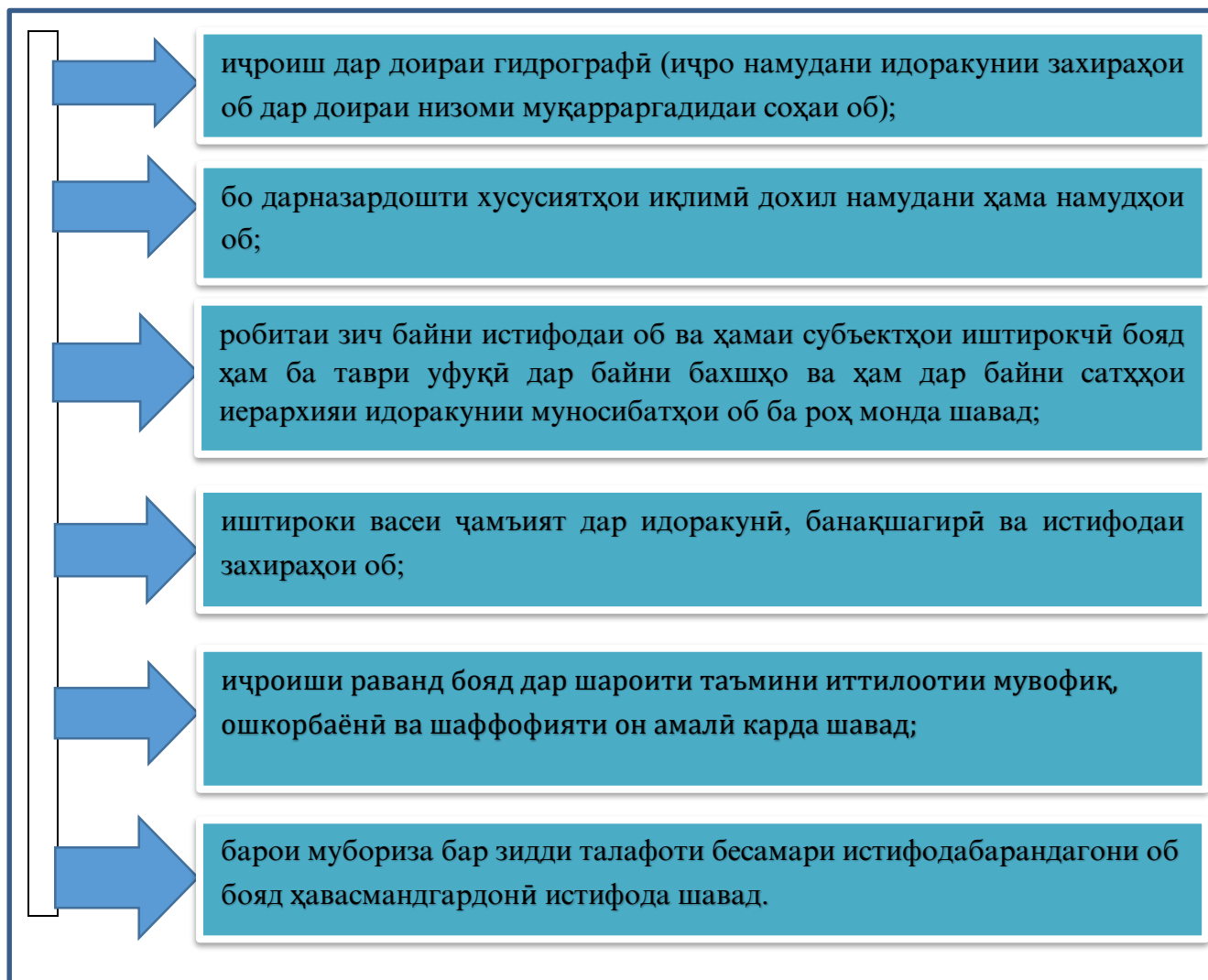
Принципҳои ҳамкорӣ	Самтҳои асосии ҳамкорӣ
этирофи дарёҳои Сирдарё ва Амударё ҳамчун низоми ягонаи обҳои энергетикӣ ҳавзаи баҳри Арал, ки дорои объектҳои обҳои фаромарзӣ мебошад; истифодабарии объектҳои обҳои фаромарзӣ дар асоси речаи мувофиқашудаи механизмҳои убур ва меъёри истеъмоли об, ки ба манфиатҳои ҳама давлатҳои минтақа, аз ҷумла минтақаи ташаккули резиши дарёҳои фаромарзӣ асос ёфтааст; -баррасии муштараки лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва сохтмони иншооти нави гидротехникӣ дар дарёҳои фаромарзӣ, инчунин, навсозии иншооти мавҷудаи гидротехникӣ дар сурати татбиқи муштараки онҳо; -ҳамкорӣ дар шароити баробарии соҳибхотирӣ, тамомияти арзӣ ва нафъи мутақобила аз истифодаи одилонаи захираҳои обҳои энергетикӣ бо дар назардошти таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи об; -ҳуқуқи истифодаи захираҳои об ва энергетикӣ дар ҳудудҳои марзӣ мутобикӣ меъёрҳои қонунгузории миллӣ бо назардошти режими иҷозатдодашуда ва меъёрҳои истеъмоли об, ки давлатҳо мувофиқа кардаанд; -нарасонидани зарар ба давлатҳои ҳамсоя; -муносибати ҳавзавӣ ба ташкили таъминоти обӣ, истифодабарии обӣ ва ҳифзи об; –огоҳии саривақтии чорабиниҳои пешбинишуда оид ба истифодаи захираҳои обҳои энергетикӣ, ки метавонанд ба манфиатҳои дигар давлатҳо, ҳодисаҳои сунъӣ ва табиат таъсир расонанд; -батанзимдарории баҳсҳои байнидавлатӣ оид ба масъалаҳои обҳои энергетикӣ дар асоси расмиёти мувофиқашудаи кишварҳои минтақа	-ташаккули сиёсати ҳамохангшудаи минтақавӣ оид ба рушд ва истифодаи одилонаи захираҳои об бо дарназардошти таҷрибаи ҳуқуқи байналмилалӣ об; -татбиқи давравии сиёсати мутобикшудаи минтақавӣ бо дар назардошти манфиатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии ҳамаи давлатҳои ҳавзаҳои Сирдарё ва Амударё; -муттасилии танзими низомҳои обҳои энергетикӣ минтақаҳои Осиёи Марказӣ дар шароити речаи истеъмоли қувваи барқ, таъмини захираҳои сузишворию энергетикӣ; -амалӣ намудани сармоягузориҳои муштарак ба сохтмон ва таҷдиди иншооти гидроэнергетикӣ ва хоҷагидории обӣ, ки дорои аҳамияти минтақавӣ дар асоси судманд мебошанд; -фаъолгардонии мақомоти мавҷуда ва таъсиси мақомотҳои нави байнидавлатии идоракунӣ ва иҷроияи дорои мақоми дахлдор, ки барои иҷрои вазифаҳои худ оид ба танзими речаи обҳои энергетикӣ дарёҳо заруранд; -таҳияи лоиҳаҳои азхудкунӣ ва истифодаи захираҳои обҳои энергетикӣ, танзими речаҳои қарорӣ байнидавлатии нерӯи барқӣ ва таъмини захираҳои энергетикӣ вобаста ба татбиқи речаи мувофиқашудаи обҳои энергетикӣ дарёҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва ғайра .

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [12].

Мувофиқи самтҳои асосии ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об, ки дар ҷадвали 2 пешниҳод гардидаанд, ҳамгирӣ оид ба истифодаи самаранокии об бояд дар асоси расмиёти мувофиқашудаи кишварҳои минтақа ба роҳ монда шуда, ҳангоми истифодаи он ба мамлакатҳои ҳамсоя зарари иқтисодӣ расонида нашавад.

Ҳамгирӣ дар доираи ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об бояд ҳамчун истифодаи муштараки захираҳои об дар асоси татбиқи намудан ва ба инобат гирифтани манфиатҳои ширкаткунандагони муносибатҳои ҳамгирӣ мавриди арзёбӣ қарор гирад.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар қорӣ намудани унсурҳои ҳамкориҳои минтақавӣ дар ҷаҳон таҷрибаи назаррас андӯхта шудааст. Масалан, Таиланд ва Ҳиндустон, Хитой, Уганда, Квебек ва Бразилия бо кумаки ҷомеаи ҷаҳонӣ омилҳои ҳамгироиро амалӣ карда истодаанд. Кишварҳои ИА ҳамкориҳои бахши обро дар ҷаҳорҷӯбаи Дастури истифодабарии об густариш медиҳанд. Таҷрибаи татбиқи Стратегияи оби Швейтсария барои Осиёи Марказӣ, ки ҳадафаш таъкими иқтидори минтақавии идоракунии захираҳои об мебошад, ҷолиб ба назар мерасад, ки дар асоси принципҳои раванди ҳамгироӣ ба роҳ монда шудаанд. Раванди ҳамкорӣ бояд ба принципҳои асосии зерин замина ёбад: (ниг. ба расми 5)

Расми 5. Принципҳои раванди ҳамгироӣ дар доираи ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об
Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [19].

Аз принципҳои раванди ҳамгироӣ, ки дар расми 5 пешниҳод гардидаанд, маълум мегардад, ки иштироки васеи ҷомеа дар идоракунӣ, банақшагирӣ ва истифодаи захираҳои об ба инобат гирифта шуда, ба эҳтиёҷоти инсон афзалият дода мешавад, ки принципҳои мазкур хусусияти башардӯстона доранд.

Дар дисертатсия илова ба ин, концепсияи ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об дар заминаи як қатор гурӯҳи ҳуҷҷатҳои байнидавлатӣ асос ёфтааст, ки дар ҷадвали 3 аз рӯйи принципи ташкили ҳамкориҳо дар соҳаи об оварда шудаанд. Дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ мазкур эътирофи дарёҳои Сирдарё ва Амударё ҳамчун алтернативаи фаъолияти ҳаётии аҳоли ва вазъи минтақаи Осиёи Марказӣ зарурати объективии таъсиси низоми ягонаи обию энергетикӣ ҳавзаи баҳри Аралро дар шароити нави

рушди кишварҳои соҳибистиклоли минтақа ва зарурати такмили механизмҳои рушди ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об бо мақсади истифодаи оқилонаи объектҳои обии фаромарзии минтақаро муайян месозад.

Ҷадвали 3. Санадҳои асосии қонунгузорие, ки принципҳои ҳамкории минтақавиро муайян мекунад

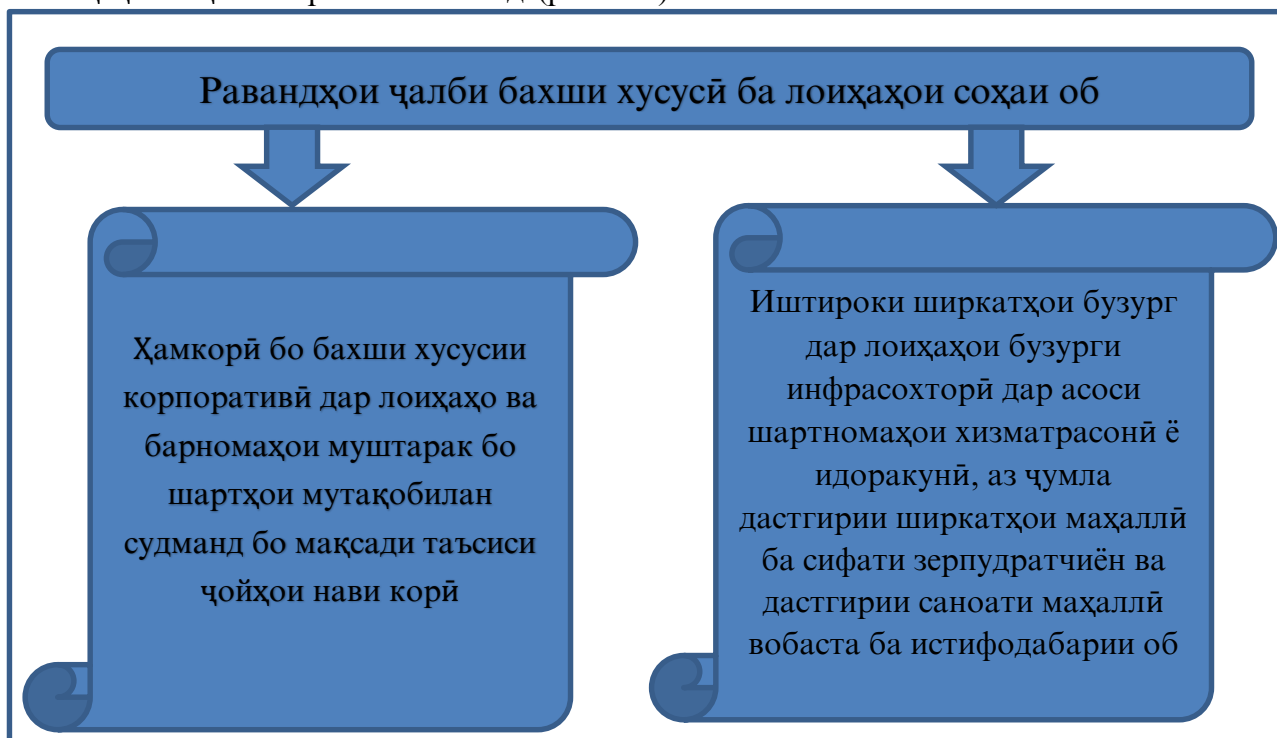
Ҳуҷҷатҳое, ки дар доираи Созмони «Ҳамкории Осиёи Марказӣ» қабул шудаанд	Ҳуҷҷатҳое, ки дар доираи Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё қабул шудаанд
1. Созишнома байни Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Туркменистон дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи идоракунии муштараки истифода ва ҳифзи захираҳои обии манбаъҳои байнидавлатӣ (ш. <i>Алма-Ато, 18 феввали соли 1992</i>); 2. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи истифодаи захираҳои сӯзишворӣ, энергетика ва об, сохтмон, истифодабарии қубурҳои газ дар минтақаи Осиёи Марказӣ (ш. <i>Тошкент, 5 апрели соли 1996</i>); 3. Изҳороти сарони давлатҳои Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи истифодаи захираҳои обию энергетикӣ (ш. <i>Бишкек, 6 майи соли 1996</i>); 4. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи истифодаи захираҳои обию энергетикӣ дар ҳавзаи дарёи Сирдарё (ш. <i>Бишкек, 17 марти соли 1998</i>); 5. Протокол дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи истифодаи захираҳои обию энергетикӣ дар ҳавзаи дарёи Сирдарё аз 17 марти соли 1998 (ш. <i>Бишкек, 17 июни соли 1999</i>); 6. Эълумияи Тошканд оид ба Барномаи махсуси СММ оиди иқтисодиёти Осиёи Марказӣ (ш. <i>Тошканд, 26 марти соли 1998</i>); 7. Қарор дар бораи концепсияҳои таъсиси консорсиумҳои обию энергетикӣ, озуқаворӣ ва нақлиётӣ дар доираи Созмони «Ҳамкории Осиёи Марказӣ» (ш. <i>Душанбе, 18 октябри соли 2004</i>); 8. Протокол дар бораи ҳамгироии Созмони «Ҳамкории Осиёи Марказӣ» ба Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё аз 23 июни соли 2006.	1. Созишнома дар бораи ҳамкории системаҳои энергетикӣ давлатҳои иштирокчи Шартнома дар бораи амиқсозии ҳамгирӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ аз 29 марти соли 1996, ки 24 ноябри соли 1998 қабул шудааст; 2. Асосҳои сиёсати энергетикӣ давлатҳои аъзои Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё, ки бо қарори Шурои байнидавлатии Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё (дар сатҳи сарони ҳукуматҳо) аз 28 феввали соли 2003, №103 тасдиқ шудааст; 3. Самтҳои афзалиятноки рушди ИИ АвруОсиё барои солҳои 2003-2006 ва солҳои минбаъда ва Тадбирҳои татбиқи онҳо, ки бо қарори Шурои байнидавлатии ИИ АвруОсиё (дар сатҳи сарони давлатҳо) аз 9 феввали соли 2004, № 152 тасдиқ шудаанд; 4. Қарори Шурои байнидавлатии ИИ АвруОсиё (дар сатҳи роҳбарони давлатҳо) аз 23 июни соли 2006 №300 «Дар бораи рафти иҷрои қарорҳои Шурои байнидавлатии ИИ АвруОсиё (дар сатҳи роҳбарони давлатҳо) аз 25 январӣ соли 2006, вобаста ба таъмини расмиёти ҳуқуқии ҳамгироии Созмони «Ҳамкории Осиёи Марказӣ» бо Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё», Муқаррароти ҳуҷҷатҳои дигар; 5. Созишнома дар бораи амалиёти муштарак оид ба ҳалли масъалаҳои баҳри Арал ва минтақаи Арал, ободонии экологӣ ва таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияи Арал аз 26 марти соли 1993 (Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркменистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон); 6. Созишнома байни Ҳукуматҳои Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркменистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи вазъи Фонди байналмилалӣ наҷоти Арал ва ташкилотҳои он аз 9 апрели соли 1999 .

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [12].

Мавриди зикр аст, ки ки муқаррарот ва принципҳои асосии ҳамкориҳои обии минтақа дар «Созишномаи байни Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон дар бораи ҳамкорӣ оид ба ҳифзи захираҳои обии манбаҳои байнидавлатӣ ва дар соҳаи идоракунии муштарак истифодаи он» (ш. Алма-Ато, 18 феввали соли 1992)», дар санадҳои қонунгузорӣ ва созишномаҳои минбаъда принципҳои ҳамкорӣ муайян ва баъзе нуқтаҳои он васеъ карда шуданд.

Аммо, ба андешаи муаллиф дар оянда бо дарназардошти принципҳои, ки ба истифодаи оби байнидавлатӣ ва минтақавӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ муносибанд, ба баъзе созишномаҳои байнидавлатии мутааллиқ ба бахши ҳамкориҳо дар самти захираҳои об тағйирот ворид намудан лозим аст. Бояд қайд намуд, ки принципҳои муосири истифодаи захираҳои обию энергетикӣ фаромарзӣ аз «дом»-и парадигмаи классикӣ дар асоси принципи аз рӯи Парето мувофиқкардашуда бармеояд. Аз ин лиҳоз, дараҷаи истифодаи самараноки захираҳои обию барқӣ дар оянда бояд дар асоси принципҳои тақсими одилонаи фоида аз истифодабарии он асос ёбад.

Ба андешаи муаллиф дар шароити кунунӣ шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар самти татбиқи лоиҳаҳои соҳаи об низ нақши муҳим дорад. Дар робита ба ин, бояд қайд намуд, ки ҳамкориҳои минтақавӣ, ҳамзамон, равишҳои зеринро барои ҷалби бахши хусусӣ ба лоиҳаҳои соҳаи об арзёбӣ менамояд: (расми 6.)

Расми 6. Равандҳои ҷалби бахши хусусӣ ба лоиҳаҳои соҳаи об

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [25].

Дар дисертатсия раванди ташаккули стратегияи милли об ва дурнамои ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об баррасӣ карда шуда, муҳимияти мавзӯ асоснок карда шудааст.

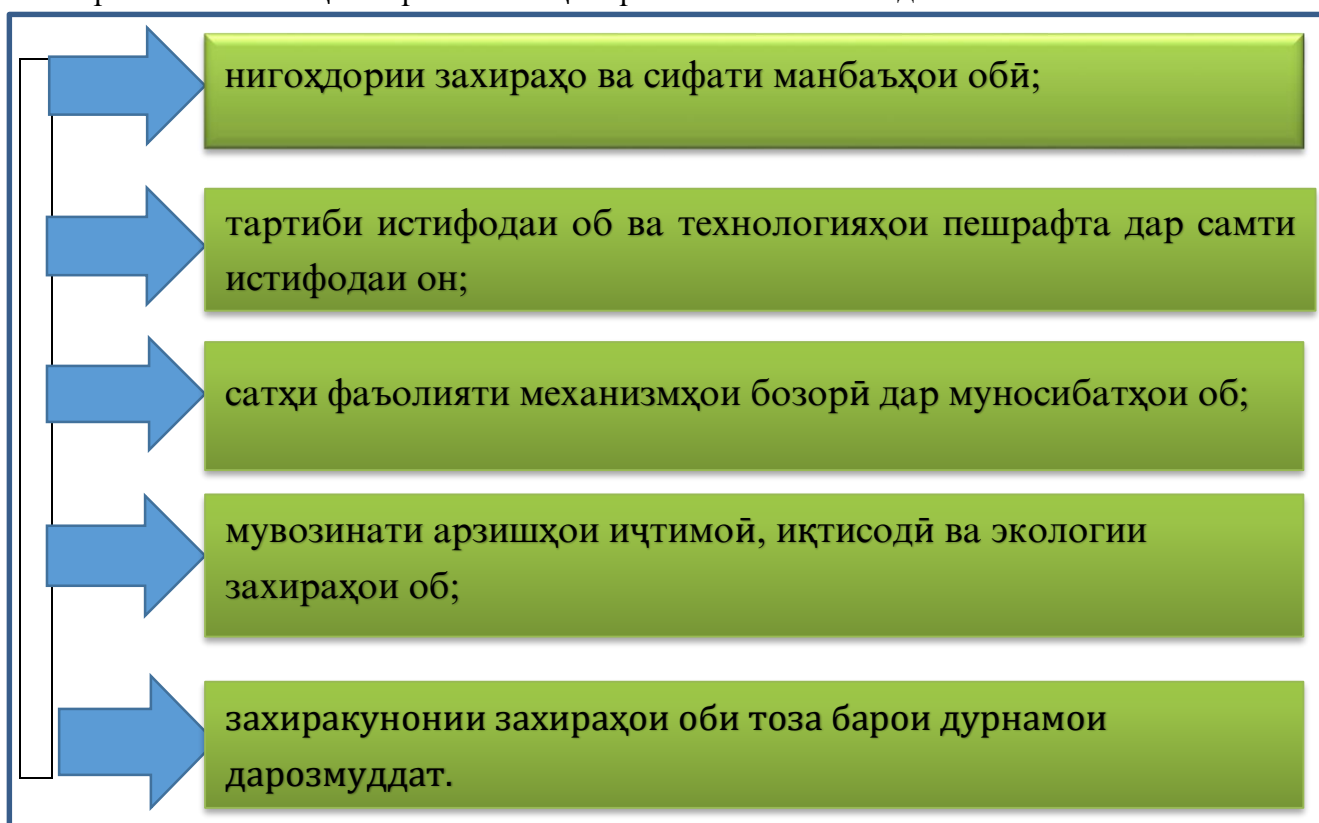
Аз ҷумла, қайд гардидааст, ки мушкилот ва масъалаҳое, ки ба истифодаи самараноки захираҳои об дар Осиёи Марказӣ марбутанд, ҳалли муштаракӣ ҳаматарафaro талаб менамоянд, зеро минтақа хусусиятҳои хос ва муайяне дорад, ки бояд зери назар қарор дода шаванд. Масалан, дар минтақаҳои парокандашавии об Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон, ки кишварҳои ҳамвор мебошанд, ҷойгир шудаанд Тоҷикистону Қирғизистон бошанд, мавзӯҳои кӯҳии Осиёи Марказӣ ба ҳисоб рафта, дар мавқеи ташаккул ёфтани чараҳои об воқеъ гардидаанд.

Заминаи механизми мавҷудаи ҳамкориҳои соҳаи об дар минтақаро созишномаҳои минтақавӣ ва қонунгузориҳои миллии ташкил медиҳанд. Қонунгузориҳои миллии кишварҳои минтақа ва бархӯрдҳои онҳо ба ҳамкориҳои байналмилалӣ дар бахши об таваҷҷуҳи хоса дорад. Қонунгузориҳои миллии дар соҳаи танзими масъалаҳои идоракунии захираҳои оби минтақавӣ дар муқаррароти Конститутсия, қонунҳо дар бораи об ва кодексҳои оби давлатҳои минтақа, инчунин, санадҳои зерқонунӣ ифода ёфтааст. Тақрибан, дар конститутсияи қариб ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ муқаррар шудааст, ки об моликияти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

«Бо дарназардошти ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар соҳаи об қабулгардида, инчунин, «Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 ноябри соли 2024, таҳти №627 қабул гардидааст», ки дурнамои истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об ва ҳамкориҳои судмандро дар байни кишварҳои минтақа муайян менамояд.

Ҳамзамон, муаллиф қайд менамояд, ки таъмини соҳаҳои иқтисодиёт ва қонё сохтани талаботи аҳоли ба захираҳои об бо дарназардошти манфиатҳои иқтисодии иҷтимоии кишварҳои минтақа бояд ҳадафи стратегияи сиёсати миллии об дар оянда бошад.

Бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои стратегияи оби кишварҳои минтақа, ба андешаи мо, бояд нишондиҳандаҳои таҳия карда шаванд, ки самаранокӣ ва ҳамкориҳои обро арзёбӣ мекунанд. Нишондиҳандаҳои бояд самтҳои зерини ҳадафҳои стратегияи об ва ҳамкориҳои минтақавиро инъикос намоянд:

Расми 7. Самтҳои асосии ҳадафҳои стратегияи об. Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [10].

Инчунин, дар диссертатсия қайд гардидааст, ки дар оянда сиёсати Тоҷикистон дар самти таъмини танзими чараёни дарёҳои Амударё ва Сирдарё тавассути обанборҳои Норак ва Қайроққум тақвият меёбад. Дар замони муосир, Маҷмааи барқии оби Фарҳод бо обанборе, ки аз ҷониби Тоҷикистон ҷиҳати идоракунии муваққатӣ аз рӯйи энергетикаҳои

ӯзбекӣ ворид гардидааст, нақши назаррас мебозад. Ҳоло бошад, зарурияти гиреҳҳои онро дар заминаи ҳамкориҳои муштарак бо Ўзбекистон азнавсозӣ намудан пеш омадааст.

Бояд қайд намуд, ки бо дар назардошти тамоми хароҷот дар ҷараёни ташаккул ва ба истифода омода намудани давлатҳои поёноб, захираҳои об моликияти тижоратӣ ба даст меоранд, ки арзиши онро бо ҳисоби сода муайян кардан мумкин аст. Вале, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақа масъалаи гузариш ба робитаҳои иқтисодии обиро, ки дар баъзе аз кишварҳо амалӣ мешавад, ба хоҳири нигоҳ доштани муносибатҳои дӯстона матраҳ намекунад. Вобаста ба ин, ҷустуҷӯи механизмҳои ба миён меояд, ки манфиатҳои тарафҳоро дар соҳаи истифодаи об амалӣ мегардонанд.

Аз ин рӯ, бо истифодаи оқилонаи захираҳои об дар минтақа ва ташкили обёрӣ дар асоси муқаррароти методологии таҳияшуда, ки фарқи шароити табиӣ ва иқтисодии истеъмолкунандагони обҳои ирригатсиониро ба инобат мегирад, шароити ҷиҳати рушди мунтазами кишоварзии обӣ фароҳам оварда мешавад. Имрӯзҳо низ идоракунии захираҳои об ҳамчун неъматӣ иқтисодӣ як равиши муҳим барои татбиқи истифодаи самаранок ва одилона, ҳамчунин, мусоидат ба нигоҳдошти ҳифзи захираҳои об мебошад.

Ҳамин тавр, таҳқиқот собит намуд, ки захираҳои об дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ бо мақсадҳои гуногун, аз ҷумла истеъмоли ҳамарӯзаи аҳоли ва обёрӣ намудани заминҳои ҳосилхез истифода бурда мешавад, ки барои беҳтар намудани вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ кишварҳо мусоидат менамояд. Дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ихтилофи манфиатҳоро ҳангоми истифодаи бесамар ва тақсироти нобаробари захираҳои об, инчунин, ҳангоми ба инобат нагирифтани манфиатҳои ҳамаи давлатҳо ба вуҷуд меорад. Зеро ба захираҳои оби дарёҳои байналмилалӣ вазъи иқтисодии мамлакатҳои ҳамҷавор, инчунин, сатҳи сифати зиндагии аҳолии онҳо вобастагии амиқ дорад.

Дар боби дуюм – «Вазъи кунунии истифодаи об ва ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об дар Осиёи Марказӣ», вазъи муосири истифодаи об дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, мушкилот ва сабабҳои нуқсони самаранокӣ ҳамкориҳои соҳаи об дар минтақаи Осиёи Марказӣ, инчунин, нақши ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об ва фаъолсозии механизми корпоративии баландкунонии самаранокӣ истифодаи захираҳои об дар минтақа мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Осиёи Марказӣ дар минтақаи иқлими континенталӣ ҷойгир буда, дар тобистон боришоти кам ва радиатсияи офтобӣ зиёд аст, ки ин рушди мушаххаси кишоварзӣ ва умуман, иқтисодиётро муайян мекунад. Майдони умумии заминҳои барои обёрӣ мувофиқ наздики понздаҳ миллион гектарро ташкил намудааст, ки аз инҳо дувоздаҳ миллион гектараш барои соҳаи пахтакорӣ мувофиқат менамояд. Наздик ба 6 миллион гектари ин заминҳо дар ҳавзаи Сирдарё ва 9 миллион гектари дигар дар ҳавзаи Амударё воқеъ гардидаанд.

Дар диссертатсия зикр гардидааст, ки Осиёи Марказӣ дорои захираҳои бойи табиӣ, аз ҷумла газ, нафт, маъдан, ангишт ва ғайра ба шумор меравад. Ҳудуди кишварҳои Осиёи Марказӣ тақрибан 4 млн. км² мебошад, аз ҷумла:

Қазоқистон - 2717 ҳазор км²,

Қирғизистон - 198,5 ҳазор км²,

Тоҷикистон – 141,4 ҳазор км²,

Туркманистон - 488,1 ҳазор км²,

Ўзбекистон - 448,8 ҳазор км².

Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқот маълум намудааст, ки «Тоҷикистон дар ҷанубу шарқи Осиёи Марказӣ ҷой гирифта, масоҳати умумии он 141,4 ҳазор км² -ро ташкил медиҳад. Тоҷикистон дар ғарб ва шимол бо Ҷумҳурии Ўзбекистон-1332 км, Қирғизистон -987,5 км, дар ҷануб бо Афғонистон -1374, 2 км, дар шарқ бо Чин 494,4 км ҳамсарҳад мебошад. Дарозии умумии сарҳад бошад, 4188,1 км-ро ташкил медиҳад» [69].

Айни замон дар кишварҳои минтақа фарқиятҳои мавсимӣ ва ҳудудии истифода намудани об, инчунин, захираҳои маҳдуди он ба назар мерасад. Мусаллам аст, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз қорбарони мамлакатҳои болооб кишварҳои поёноб вобастагии калон доранд. Аз дигар ҷониб, ба монанди Тоҷикистон кишварҳои дигари болооб, доир ба дархосту пешниҳодҳои кишварҳои ҳамҷавори поёноб ба мушкилӣ дучор гардидаанд. Воқеан, кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар масъалаҳои истифодаи захираҳои об ба ҳамдигар вобастагии зич доранд. Беш аз 80 фоизи захираҳои оби хавзаи баҳри Арал дар болооби дарёҳо, дар ҳудуди Қирғизистон ва Тоҷикистон ташкил меёбад (Ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Ҳиссаи оби дарёҳои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба маҷрои хавзаи баҳри Арал

№	Кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ	ҳиссаи оби дарёҳо (бо %)
1.	Тоҷикистон	55,4
2	Қирғизистон	25,3
3	Ўзбекистон	7,6
4	Афғонистон	5,4
5	Қазоқистон	3,9
6	Туркменистон	2,4%

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [27].

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 4 маълум мегардад, ки ҳиссаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷрои баҳри Арал нисбат ба кишварҳои дигари минтақа ба маротиб зиёд мебошад. Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ низ аз оби Сирдарё ва Амударё ҳаҷми муайяне ворид мегардад, ки дар ҷадвали 5 пешниҳод гардидааст:

Ҷадвали 5 . Ҳаҷми оби Сирдарё ва Амударё ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ

№	Номгӯи кишварҳо	Ҳисса (млрд м ³)	ҳиссаи оби дарёҳо (бо %)
1	Аз Сирдарё ба Тоҷикистон	1,9	15,9
2	Аз Сирдарё ба Ўзбекистон	8,8	73,9
3	Аз Сирдарё ба Қирғизистон	0,27	2,3
4	Аз Амударё ба Тоҷикистон	7,0	12,6
5	Аз Амударё ба Ўзбекистон	16,02	28,9
6	Аз Амударё ба Туркменистон	15,5	28,0
7	Аз Амударё ба Қирғизистон	0,27	0,6

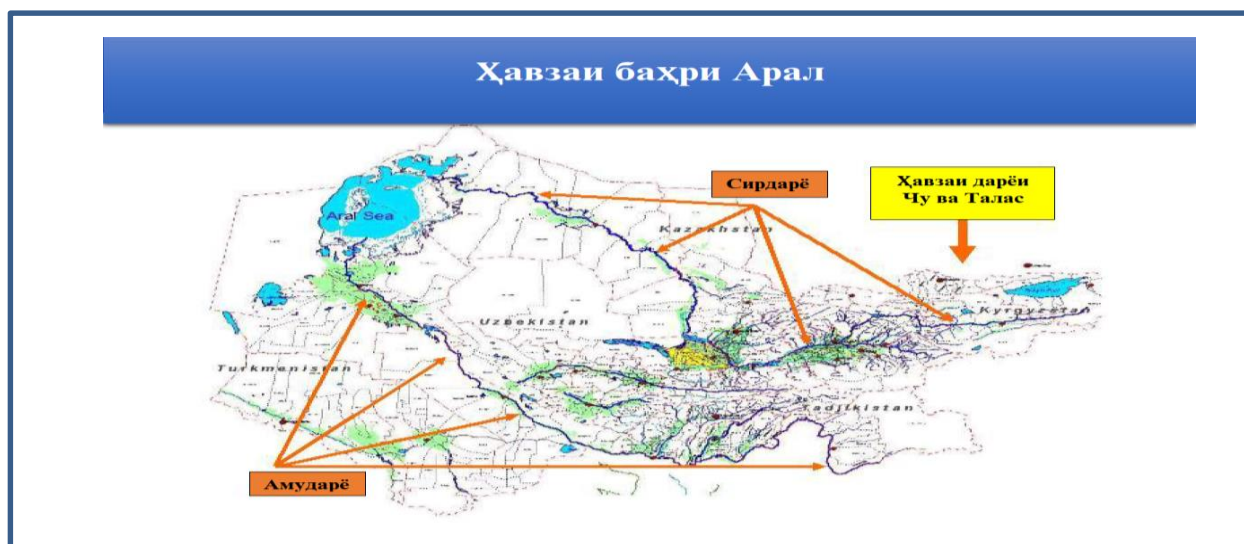
Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [16].

Аз ҷадвал бармеояд, ки ҳиссаи зиёди оби Сирдарё ба Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Амударё бошад, ба Туркменистон ворид мегарданд.

Пиряхҳои ҳудуди Қирғизистон ва Тоҷикистон дар афзоишу ташаккули Сирдарё ва Амударё ҳамчун калонтарин роҳҳои оби Осиёи Марказӣ ва хавзаи баҳри Арал нақши калон мебозанд. Дар тамоми кишварҳои минтақа таъсири тағирёбии ҷаҳонии иқлим ба ҳаҷми пиряхҳо, манбаъҳои ғизоӣ, оби дарёҳо ва дар ниҳоят ба дастрасии об барои минтақаҳо ва давлатҳои поёноб бевосита таъсир расонида, ба низоми муносибатҳои байни кишварҳо таъсир мерасонад.

Кӯли Сарез 17 км³ оби ошомиданӣ дорад. Маҷрои солони кӯли Сарез тақрибан 2-2,5 км³ обро ташкил медиҳад. Сирдарё ва Амударё яке аз дарёҳои калонтарини минтақаи Осиёи Марказӣ буда, сарчашмаҳои онҳо аз кӯҳҳои Қирғизистон, Афғонистон, Тоҷикистон ва Чин маншаъ мегиранд (ниг. ба расми 2.7).

Ҳамзамон, бояд зикр намуд, ки ташаккулёбии обҳои рӯйзаминӣ дар ҳавзаи баҳри Арал манбаи асосӣ ва муҳим барои рушди ҳамаҷонибаи динамикаи гидрологияи минтақаи Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Ҳавзаи баҳри Арал, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ воқеъ гаштааст, аини ҳол он ба мушкилоти коҳиш ёфтани миқдори об дучор гаштааст.

Расми 8. Ҳавзаи баҳри Арал Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти[16].

Обҳои рӯйзаминӣ дар ҳавзаи баҳри Арал, асосан, аз манбаъҳои оби дарёҳои бузург, ба монанди Амударё ва Сирдарё, ки аз кишварҳои Осиёи Марказӣ сарчашма мегиранд, ташаккул меёбанд.

Бо дарназардошти ин, дар ташаккули баҳри Арал кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳиссаи муносиб гузошта, аз муҳофизати он ҷонибдорӣ менамоянд.

Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки дар ҳифз намудани захираҳои оби баҳри Арал кишварҳои минтақа пайваستا чораандешӣ намуда, оид ба наҷот додани он аз мушкилот саҳми арзандаи худро гузошта истодаанд.

Манбаъҳои ташаккулёбии обҳои рӯйзаминӣ дар ҳавзаи баҳри Арал дар ҷадвали 6 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 6. Ташаккулёбии обҳои рӯйзаминӣ дар ҳавзаи баҳри Арал

Кишварҳо	Омударё		Сирдарё		Ҳамагӣ	
	км ³	%	км ³	%	км ³	%
Қазоқистон	-	-	4,5	12,12	4,5	3,89
Қирғизистон	1,90	2,42	27,4	73,77	29,3	25,35
Тоҷикистон	62,9	80,17	1,1	2,96	64	55,36
Туркманистон (бо Эрон)	2,78	3,54	-	-	2,78	2,4
Ўзбекистон	4,7	5,99	4,14	11,15	8,84	7,65
Афғонистон	6,18	7,88	0	0	6,18	5,35
Ҳамагӣ	78,46	100	37,14	100	115,6	100

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти[23].

Аз нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 6 бармеояд, ки ташаккулёбии обҳои рӯйизаминӣ дар ҳавзаи баҳри Арал аз ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба мамлакатҳои дигари минтақа зиёд буда, 64 км³ яъне, 55,36 фоизро ташкил медиҳад.

«Теъдоди умумии дарёҳо, дарёчаҳо ва маҷроҳои муваққатӣ дар Тоҷикистон беш аз 25 ҳазор адад буда, дарозии умумии онҳо 90 ҳазор километрро ташкил медиҳад. Миқдори дарёҳое, ки аз 10 километр зиёданд, 947 адад буда, дарозии умумии онҳо 28,5 ҳазор километрро ташкил медиҳад. Калонтарин дарёҳои Тоҷикистон Панҷ, Вахш, Сирдарё, Зарафшон, Кофарниҳон, Қизилсу ва Қаратоғ мебошанд. Пас аз ба ҳам омадани дарёҳои Панҷ ва Вахш дар Тоҷикистон Омударё ном мегирад ва пас аз ба ҳам омадани Қарадарё ва Норин дар Қирғизистон Сирдарё ном мегирад» [69].

Дарёи Зарафшон дар шимолу ғарби Тоҷикистон аз шарқ ба ғарб ҷорӣ мешавад ва сарфи миёнаи дарозмуддати он 5,14 км³ мебошад. Дар дохили Тоҷикистон ҳамагӣ 4%-и маҷрои ин дарё истифода мешавад ва қисми боқимонда ба қаламрави Ўзбекистон мегузарад ва пурра барои обёрӣ ва дигар эҳтиёҷоти иқтисодӣ истифода мешавад.

Муаллиф қайд намудаанд, ки талаботи рақобатпазир ба захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз иқтидори мавҷудаи об бештар аст. Ин тамоюл дар оянда ҳам вусъат ёфта, камобӣ торафт бештар мешавад. Махсусан, дар натиҷаи афзудани шумораи аҳоли ва васеъ шудани майдони заминҳои обӣ ин мушкилӣ боз ҳам зиёдтар мегардад. Вобаста ба ин, чараёни дарёҳоро дар расми 9 пешниҳод гардидаанд, ки тавоноии кишварҳоро дар ин самт возеҳтар менгамояд.

Расми 9. Дарёи Омударё: чараёни дарёҳо дар дохили давлатҳои алоҳида ва тақсими мавҷудаи об. Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [2].

Аз маълумоти расми 9 маълум мегардад, ки ҷараёни дарёҳо дар дохили давлатҳои алоҳида ва тақсими мавҷудаи об гуногун сураат гирифта, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 49,9 км³, дар Ҷумҳурии Ўзбекистон 4,7 км³, дар Ҷумҳурии Туркменистон – 1,5 км³, Ҷумҳурии Афғонистон – 21,6 км³ ва Ҷумҳурии Қирғизистон – 1,6 км³–ро ташкил медиҳад. Аз нишондиҳандаҳо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ҷараёни дарёҳо дар дохили баъзе давлатҳои минтақа, аз ҷумла Ҷумҳурии Қирғизистон ва Туркменистон миқдори камро ташкил медиҳад.

Зиёда аз 40 сол боз оби дарёи Зарафшон ба Омударё намерасад. Захираҳои миёнаи маҷрои дарёҳои дарозмуддати ҳавзаи дарёҳои Омӯ ва Сир дар расми 10 ва 11 нишон дода шудаанд.

Расми 10 Захираҳои миёнаи ҷараёни дарёҳо дар ҳавзаи Омударё. Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [2].

Аз таҳлилҳои расми 10 бар меояд, ки захираҳои миёнаи ҷараёни дарёҳо дар ҳавзаи Омударё аз ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон 62,9 км³, Ҷумҳурии Ўзбекистон 4,7 км³ ва дигар давлатҳо бошад, 10,4 км³ –ро ташкил медиҳанд, ки ҳиссаи Тоҷикистон мутаносибан нисбат ба кишварҳои дигари минтақа зиёд мебошад.

Қисми зиёди минтақаи Осиёи Марказӣ аз мавзёҳои хушку нимхушк ҷойгир аст. Ин сабаби бухоршавии фавқулодаи об мегардад. Бояд гуфт, ки барфу пиряхҳои доимии кӯҳҳои Тоҷикистону Қирғизистон захираҳои бузурги оби тозаро таъмин менамоянд.

Расми 11. Захираҳои миёнаи ҷараёни дарёҳо дар ҳавзаи Сирдарё. Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [2].

Аз таҳлилҳои расми 11 бар меояд, ки захираҳои миёнаи ҷараёни дарёҳо дар ҳавзаи Сирдарё аз ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,1 км³, Ҷумҳурии Ўзбекистон 4,08 км³, Ҷумҳурии Қазоқистон 5,6 км³ ва Қирғизистон бошад, 28 км³ -ро ташкил медиҳанд, ки ҳиссаи Қирғизистон нисбат ба давлатҳои дигари минтақа зиёд мушоҳида карда мешавад.

Барои қонеъ сохтани эҳтиёҷоти обёрӣ қисми асосии захираҳои об дар поёноби дарёҳо - дар Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон мавриди истифода қарор мегиранд. Зиёда аз 83% заминҳои обёришавандаи минтақа дар ин кишварҳо мутамарказ шудаанд (ниг. Ҷадвали 7).

Ҷадвали 7. Нишондиҳандаҳои асосии истифодаи захираҳои обию заминии ҳавзаи баҳри Арал (барои солҳои 1960-2024)

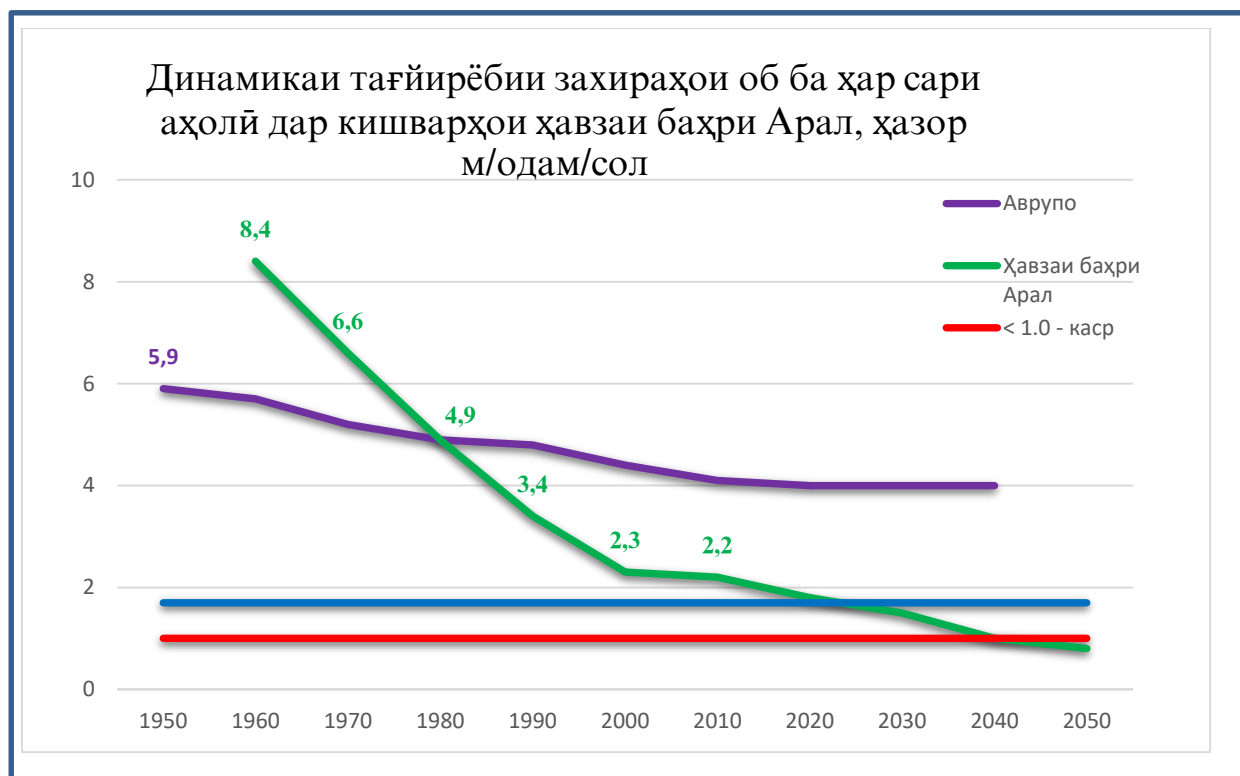
Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	1960	1970	1980	1990	2000	2020	2024
Аҳоли	млн. наф.	14,1	20	26,8	33,6	41,5	60	76
Масоҳати заминҳои обёрӣ	ҳаз. гек.	4510	5150	6920	7500	8100	9300	10500
Майдони обёришаванда ба ҳар сари аҳоли	гек/наф.	0,32	0,27	0,26	0,22	0,19	0,16	0,17
Истеъмоли умумии об	км ³ /сол	60,61	94,56	120,69	116,27	105	100	112
Аз ҷумла, барои обёрӣ	км ³ /сол	56,15	86,84	106,79	106,4	94,66	90	80
Ҳиссаи истеъмоли об аз ҷараёни миёнаи дарозмуддат	%	52,4	81,8	104,4	100,6	90,8	90	80

Манбаъ: Таҳияи муаллиф: дар асоси захираи электронӣ, mts.tj МТС

Инчунин, дар диссертатсия муаллиф қайд менамояд, ки ҳаҷми умумии оби ҷоришавандаи дарёҳои мазкур 100-120 км³/ -ро дар як сол ташкил медиҳад, ки ба таъмини эҳтиёҷоти шаҳрвандони давлатҳои Осиёи Марказӣ тақрибан ба миқдори 80 фоиз мусоидат мекунад.

Кишварҳои минтақа, сарфи назар аз рушди саноати истихроҷи маъдан, коркард ва саноати баланди технологӣ, асосан, кишварҳои аграрӣ мебошанд. Тақрибан 60 фоизи аҳолии минтақа ба кишоварзӣ машғул мебошанд. Хоҷагии обӣ, ки дар минтақа тараққӣ карда, қариб тамоми маҳсулоти хоҷагии халқро истеҳсол мекунад. Соҳаи кишоварзӣ барои мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамеша аҳаммияти калон дошт ва дорад. Сарфи назар аз он ки минтақа дар ҷойи хушкӣ воқеъ аст, фонди замини азими барои обёрӣ мувофиқ мебошад, ба ҳар сар аҳоли на он қадар зиёд - 0,19 гектар замини кораи обӣ, таъмин карда мешавад. Заминҳои корам 40,4 миллион гектарро ташкил медиҳанд, вале онҳо дар байни мамлакатҳо, умуман, захираҳои об нобаробар тақсим карда шудаанд. Майдони умумии замини воқеии обӣ 7,9 миллион гектарро ташкил медиҳад. Аммо захираҳои мавҷуда ғайриқаноатбахш истифода бурда мешаванд. Дар ин росто, захираҳои обе, ки барои рушди устувори иқтисоди минтақа заруранд, аҳаммияти хоса доранд. Ба монанди

дар тамоми ҷаҳон захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ амалан доимӣ буда, афзоиши пайвастаи аҳоли боиси норасоии оби тоза дар минтақа мегардад. Шумораи умумии аҳолии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ зиёда 50 миллион нафар буда, ҳаҷми умумии захираҳои обҳои рӯйзаминӣ тақрибан 198,36 км³ ҳисоб карда мешавад. Вобаста ба ин, дар оянда камшавии захираҳои об ба ҳар сари аҳоли дар як сол мушоҳида мешавад (расми 12).

Расми 12. Динамикаи тағйирёбии захираҳои об ба ҳар сари аҳоли дар кишварҳои ҳавзаи баҳри Арал. Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [24].

Аз расми 12. маълум мегардад, ки зичии аҳоли дар минтақаҳои гуногун нобаробар мебошад. Ба ҳамин тариқ, дар водии Фарғона зичии аҳоли дар як километри мураббаъ ба 500-600 нафар мерасад, дар ноҳияҳои шимолӣ Қазоқистон бошад, ба 6 нафар мерасад. Яъне, аксарит аҳоли дар ҳавзаи баҳри Арал зиндагӣ мекунад, ки дар он соҳаи кишоварзӣ аз қадимулайём рушд кардааст.

Муаллиф бар он ақида аст, ки агар мавҷудияти обро дар кишварҳои алоҳида ба назар гирем, он дар ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ гуногун мебошад, ки мо ҳаҷми истифодаи оби тозаро дар ҳавзаи баҳри Арал ва кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ҷадвали 8 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 8. Захираҳои оби рӯйзаминӣ ва ба ҳар сари аҳоли дар як сол дар ҳавзаи баҳри Арал ва кишварҳои Осиёи Марказӣ

№	Номгӯи кишварҳо	захираҳои оби рӯйзаминӣ	ба ҳар сари аҳоли дар як сол (ба ҳисоби миёна)
1	Баҳри Арал	116 млрд.м³/сол	2500 м³
2	Қазоқистон	37,9 млрд. м³/сол	2,5 ҳазор м³
3	Қирғизистон	11,7 млрд. м³/сол	2,5 ҳазор м³
4	Тоҷикистон	12,6 млрд. м³/сол	2,1 ҳазор м³
5	Туркменистон	22,7 млрд. м³/сол	4,9 ҳазор м³
6	Ўзбекистон	82,2 млрд. м³/сол	3,2 ҳазор м³

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [20, 21].

Аз ҷадвали 8 маълум мегардад, ки захираҳои оби рӯйизаминӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба давлатҳои дигари минтақа зиёд буда, 82,2 млрд. м³/сол ва ба ҳар сари аҳоли дар як сол бошад, 3,2 ҳазор м³-ро ташкил медиҳад. Дар ин раванд Ҷумҳурии Тоҷикистон 12,6 млрд. м³/сол захираҳои оби рӯйизаминӣ дошта, ба ҳар сари аҳоли дар як сол ба ҳисоби миёна 2,1 ҳазор м³-ро ташкил медиҳад.

Бо вуҷуди ин, воқеияти ҷой доштани норасоии шадиди об дар минтақаро мубоҳиса намудан ғайриимкон аст. Дар ниҳоят, дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ норасоии об дар натиҷаи истифодаи бесамари об, инчунин, вайроншавии низомҳои обтаъминкунӣ, идоракунии нодуруст ва, қабл аз ҳама, набудани муколамаи минтақавӣ ба амал меояд.

Муаллиф дар раванди таҳқиқот омилҳоро ошкор намудааст, ки ба пайдоиши ҳолатҳои муноқишавӣ дар байни кишварҳо сабаб мешаванд. Аз ҷумла, инҳо мебошанд: «дар натиҷаи харобшавии комплекси ягонаи хоҷагии об номуайянии ҳуқуқи моликият ба объектҳои он, барои захираҳои об дар байни кишварҳо ба амал омадани рақобат, оқибатҳои иқтисодии иҷтимоии мушкилоти экологӣ».

Маврид ба зикр аст, ки вобаста ба омилҳои болозикр маълум мешавад, ки ба истиснои ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ва даргириҳо дар водии Фарғона, ки вилояти сараҳолии минтақа шуморида мешавад, дар маҷмӯъ, ҳолат муътадил гардидааст. Ҳамзамон, таҳлилҳо нишон медиҳанд, норасоии захираҳои об бухрони кунунии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро шадидтар намуда, боиси афзоиши норозигии байни кишварҳои минтақа мегардад, вале сабаби бевоситаи низоъҳо дар минтақа шуда наметавонад.

Тоҷикистон метавонад дар танзими ҷараёни оби минтақа, пеш аз ҳама, тавассути нерӯгоҳи барқӣ обии дарёҳои Вахш ва Панҷ иштирок намояд. Нерӯгоҳи обӣ дар дарёҳои мазкур на танҳо барои ташаккули низоми энергетикӣ ва таъмини рушди саноатии кишвар аҳамияти стратегӣ доранд, балки дар баробари ин, дар танзими ҷараёни об ва захираҳои обии минтақаи Осиёи Марказӣ фаъолона иштирок мекунанд. Нишондиҳандаҳои асосии техникаии иқтисодии нерӯгоҳи обии Вахш дар ҷадвали 9 оварда шудаанд.

Ҷадвали 9. Нишондиҳандаҳои асосии нерӯгоҳҳои обии дарёи Вахш

НБО	Фишор, м.	Сарф м³/сек	Насби қувва, ҳазор, кВт	Коркарди нерӯи барқӣ млн. кВт.с	Ҳаҷми обанбор (дар қавс - муфид) км³
Роғун	245	631	3 600	13 300	14(8,7)
Шуроб	55	628	700	2 600	0,05
Норак	230	645	3 000	11 200	10,5 (4,5)
Бойғозӣ	54	638	600	2 480	0,12
Сангтӯда 1	58	624	670	2 740	0,250
Сангтӯда 2	18,8	643	220	930	0,075
Сарбанд (головная)	25,5	658	240	1 050	0,095
Резишгоҳ (Перепадная)	38,7	660	30,0	2 47,0	—
Марказӣ	21,8	660	15,1	1 14,0	—
УМУМӢ			9 075,1	34 661	25,09

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [21].

Аз нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 9 пешниҳодгардида маълум мегардад, ки НБО Роғун нисбат ба дигар силсила неругоҳҳои обии дарёи Вахш коркарди нерӯи барқиро зиёд намуда, 13300 квтс - ро ташкил медиҳад.

Мусаллам аст, ки яке аз дарёҳои сериқидори Тоҷикистон ва ҷузъи таркибии Амударё ин дарёи Панҷ ба шумор меравад, ки канали машҳури Туркменистон ва қисматҳои сараҳолии Ўзбекистонро аз ҳисоби об таъмин мекунад. Гидролоиҳақашон бо дарназардошти имкониятҳои истифодаи обҳои он, инчунин, дурнамои танзими ҷараёни Амударёро ба назар гирифта, нишондиҳандаҳои техникийи нерӯгоҳи барқии обии Панҷро коркард намуданд. (Ҷадвали 10).

Ҷадвали 10. Нишондиҳандаҳои техникийи иқтисодии нерӯгоҳи барқии обии Панҷ

НБО	Сарфи миёнаи дарозмуддат м³/сек	Иқтидори муфиди обанборҳо км³	Тахрезии фишор м.	Насби кувва млн. квт	Коркарди нерӯи барқӣ млн. квт.с
Панҷи Поён	1 820	20.0	35	1.1	4.5
Қоқчин	1,065	1.0	40	0,8	3.2
Московский	901	—	60	0,8	4.0
Чумар	901	—	173	2.0	11.6
Даштиҷум	804	27.8	352	5.3	21.1
Қалаихум	705	—	237	1.5	10.5
Туғон	600	—	300	2.0	13.6
Рӯшон	421	7	395	3.1	12.4
ҲАМАГӢ		61.8		16.6	80.9

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [21].

Иншооти обии НБО-ҳои Роғун, Даштиҷум ва Рӯшон низ объектҳои танзими дарозмуддат шуда метавонанд. Барои ғунҷоиши танзими дарозмуддат дар оянда аз кӯлҳои баландкӯҳи Сарез (дар болооби дарёи Бартанг) ва Яшилқул (дар дарёи Ғунт), ки дар ҳавзаи дарёи Панҷ ҷойгиранд, истифода бурдан мумкин аст. Чунон ки аз ҷадвали 10 дида мешавад, НБО-и Даштиҷум дар низоми ягонаи нерӯи барқии Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи бузурги энергетикӣ ва НБО-и Панҷи Поён ва Қоқчин – иншооти обӣ, бо мақсади асосии ирригатсионӣ энергетикӣ шуда метавонад. Сохтмони ин неругоҳҳо имконият фароҳам меорад, ки 500 ҳазор гектар замини дар шафати Амударё, дарёи Панҷ, умуман дар ҳудудҳои Ўзбекистон, Тоҷикистон, ва Туркменистон воқеъ гардидаанд, обёрӣ карда шавад.

Бо мақсади истифодаи оқилонаи захираҳои обу энергетикӣ дарёҳои Амударё ва Сирдарё дар доираи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё лоиҳаи Консепсияи таъсиси Консорсиуми байналмилалӣ обу энергетикӣ (КБЭО) таҳия гардидааст, ки бояд ба сатҳи сифатан нав низоми идоракунии захираҳои обро рушд диҳад [43].

Дар ин бора мавқеи Бишкек чунин аст: «Дар бораи ба консорсиум вогузор намудани вазифаҳои бунёди иншооти нави гидроэнергетикӣ ва хоҷагии об танҳо ба Тошканд ва Остона мувофиқат намекунад. КБЭО барои Ўзбекистон ва Қазоқистон манбаи кафолатнокии об барои зироаткорӣ обӣ ба шумор меравад» [57].

Ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи об пас аз имзои изҳороти Вазоратҳои хоҷагидорӣ обии мамлакатҳои Осиёи Миёна 12 сентябри соли 1991 оғоз ёфт. Дар ин ҳуҷҷат зарурати ҳалли масъалаҳои истифодаи якҷояи захираҳои обии ҳавзаи баҳри Арал ҳамчун як бутун дар асоси принципҳои умумии ҳама давлатҳо, танзими одилонаи истеъмоли онҳо бо дарназардошти манфиатҳои ҳамаи халқҳои сокинони минтақаи Осиёи Марказӣ қайд карда шудааст. Бар асоси ин санад 18 феввали соли

1992 Созишнома дар бораи таъсиси Комиссияи Ҳамоҳангсозии байнидавлатии хоҷагии об (КҲБХО) ба имзо расид. Аммо дар бораи рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар соҳаи истифодаи захираҳои об дар минтақа, сарфи назар аз изҳороти чандинкаратаи сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ, онҳо то ҳол ба дастоварди назаррасе ноил нагардидаанд. Бояд гуфт, ки ҳама давлатҳое, ки дар ҷавзаи баҳри Арал воқеъ гардидаанд, ба муҳофизати махсуси об машғул нестанд. Вобаста ба ин нишондиҳандаҳое, ки дар ҷадвали 11 пешниҳод гардидаанд, ҳаҷми истифодаи об ва истеъмоли махсуси он дар соҳаи кишоварзии давлатҳо, умуман, вазъи воқеии фаъолияти истифодаи об дар соҳаи кишоварзии кишварҳои минтақаро инъикос мекунам.

Ҷадвали 11. Нишондиҳандаҳои истифодаи оби обёрӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ то соли 2023

Кишварҳои минтақа	Майдони обёрӣ, млн. га.	Ҳаҷми истифодаи об, км³/сол	Истеъмоли махсуси об дар хоҷагии қишлоқ, ҳазор м³/га
Қирғизистон	0,429	4,3	10,0
Қазоқистон	0,790	9,5	12,0
Ўзбекистон	4,28	51,5	12,0
Туркменистон	1,744	21,2	12,2
Тоҷикистон	0,719;	11,8	11,4

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [23].

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 11 маълум мегардад, ки барои Ўзбекистон масрафи хоси об дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоби миёна 12,0 ҳазор м³/га -ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба Қирғизистон 2 ҳазор м³/га ва Тоҷикистон 0,6м³/га зиёд аст. Тибқи маълумотҳои Кумитаи байналмилалӣ машваратӣ оид ба пахта (КБМП), дар Ўзбекистон ҳосили пахтаи хом тақрибан 22 сентинер дар як гектар ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 23,3 сентинер дар як гектар ташкил медиҳад. Аз ин бар меояд, ки бо сарфи ками обҳо обёрӣ дар ҷумҳури нисбат ба Ўзбекистон ҳосили баланд гирифта шуд.

Сарфи назар аз коҳиши ҳаҷми умумии истихроҷи об дар ҳамаи кишварҳои минтақа, сатҳи истифодаи захираҳои об бояд нокифоя ҳисобида шавад. Истеъмоли қиёсии об ба ҳар сари аҳоли дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт дар Туркменистон ва Ўзбекистон аз ҳама баландтарин ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ (аз ҷумла барқӣ) дар як сол ба 1м³ об мерасад, ки нишондиҳандаи баландтарин дар Тоҷикистон мушоҳида мешавад.

Дар хоҷагиҳои пахтакорӣ назорат ба ҳисоби миёна меёри обёрии «умумии майдонҳо» 7243 м³/га, аз ҷумла - 2039 м³/га — обшӯй ва пуркунии намнокӣ ва 5204 м³/га — обёрии растанӣ мебошад. Ҳамин тариқ, ба ҳисоби миёна ҳосили пахта дар сатҳи саҳро 23,3 с/га, арзиши оби обёришаванда барои як воҳиди зироат 3,11 м³/га ва ҳосилнокии оби дар сатҳи саҳро истифодашаванда 0,32 м³/га мебошад. (Ҷадвали 2.9.)

Ҷоида аз як воҳиди оби сарфшуда 0,06\$/м³ – ро ташкил дод. Хусусият дар он аст, ки ҳангоми парвариши пахта ҳосилнокии заминҳои обӣ аз 652 то 1314\$/га, ҷав аз 674 то 1004\$/га ва гандум аз 152 то 454\$/га-ро ташкил медиҳад. Ба нишондиҳандаҳои арзиши аслии баҳодиҳии ҳосилнокии меҳнат, тавре ки дида мешавад, сиёсати нархгузорӣ дар хоҷагии қишлоқ, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ мегузаронанд, таъсири калон мерасонад.

Бояд тазакурр дод, ки масъалаҳои стратегияи рушди кишоварзии обӣ дар шароити афзоишдаи норасоии оби обёришаванда дар минтақаи Осиёи Марказӣ аҳаммияти хосса пайдо намудааст. Масалан, оид ба таъмин намудани қариб 90 фоизи маҳсулоти умумии соҳаи кишоварзӣ заминҳои обёришавандаи минтақа мусоидат менамоянд. Аз ин лиҳоз, таъмини рушди босуботи соҳаи кишоварзии минтақа бидуни ҳалли мушкилоти об имконнопазир аст.

Ҷадвали 12. Муқоисаи нишондиҳандаҳои мушаххаси марбут ба истеъмоли об дар кишварҳои Осиёи Марказӣ то соли 2023

Нишондиҳандаҳо	Ба ҳисоби миёна барои ҳавзаи бахри Арал I	Аз ҷумла				
		Қазоқистон II	Қирғизистон III	Тоҷикистон IV	Туркманистон V	Ўзбекистон VI
Истеъмоли махсуси об ба ҳар сари аҳоли дар ҳама соҳаҳои иқтисодӣ	2524	1943	1371	1843	4044	2596
Истеъмоли махсуси об ба ҳар сари аҳоли дар як сол барои таъмини оби коммуналӣ	143,9	38.9	59.2	150,0	123,0	166,0
Маҳсулоти махсус дар истеҳсолоти саноатӣ (аз ҷумла барқ) дар як сол ба 1 м³ об	29.1	12.5	44,0	50,0	19.0	20.0
Майдони махсуси обёришаванда ба ҳар сари аҳоли	0,20	0,30	0,14	0,12	0,41	0,19
Истеъмоли махсуси об ба 1 гектар замини обёрӣ дар як сол (баҳисобгирии сарҳади минтақаҳо)	11870	11350	10120	13580	12370	12380
Ҳамчунин бо назардошти боришоти табиӣ	13780	13130	16560	16020	13030	14800

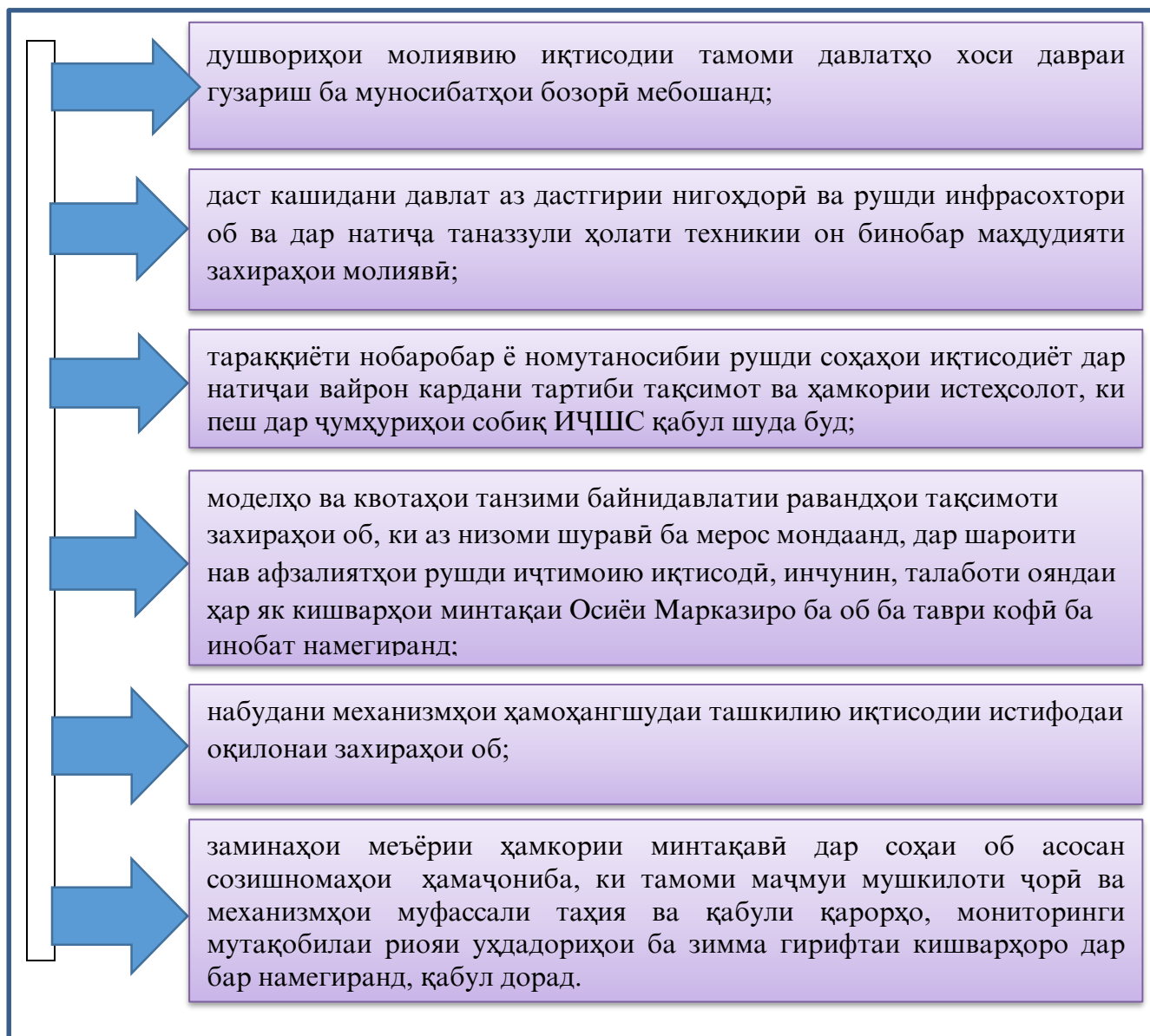
Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [8].

Таъмини нокифояи об аз маҳдудияти захираҳои обӣ ва харчи зиёди об барои нигоҳ доштани речаи мавҷудаи мелиоративӣ, инчунин, талафоте, ки дар натиҷаи полоиш ва партовҳои рӯйизаминӣ аз турҳои обёрӣ ба амал меояд, вобаста аст.

Аз маълумоти расми 12 чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки сабабҳои объективии роҳҳои обёрии болоии растаниҳо дар кишварҳои минтақа гуногун буда, аз ҷумла душвориҳои молиявӣ иқтисодии тамоми давлатҳо ва набудани механизмҳои ҳамоҳангшудаи ташкилию иқтисодии истифодаи оқилонаи захираҳои об аз муҳимтарини онҳо ба шумор мераванд.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар ҳоли ҳозир ҳисобкунакҳои обӣ дар шабакаҳои дохилихоҷагии кишварҳои минтақа ба стандартҳо ҷавобгӯ нестанд, ки дар ташкили суратҳисобкунӣ ва тақсироти об байни истифодабарандагон дар кишварҳои минтақа, дар ҳоле ки деҳқонон ва дигар корхонаҳои хурди хусусии обӣ хеле тез тараққӣ мекунанд, мушкилоти назаррас вучуд доранд. Яке аз пайвандҳои муҳимми

баланд бардоштани самаранокии истифодаи об дар минтақа ин рушди ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об дар самти беҳтар намудани низомҳои гидромелиоративӣ ба шумор меравад. Бо сабабҳои зерин аксарият ин муқарраротро объективӣ мешуморанд: (ниг. ба расми 13)

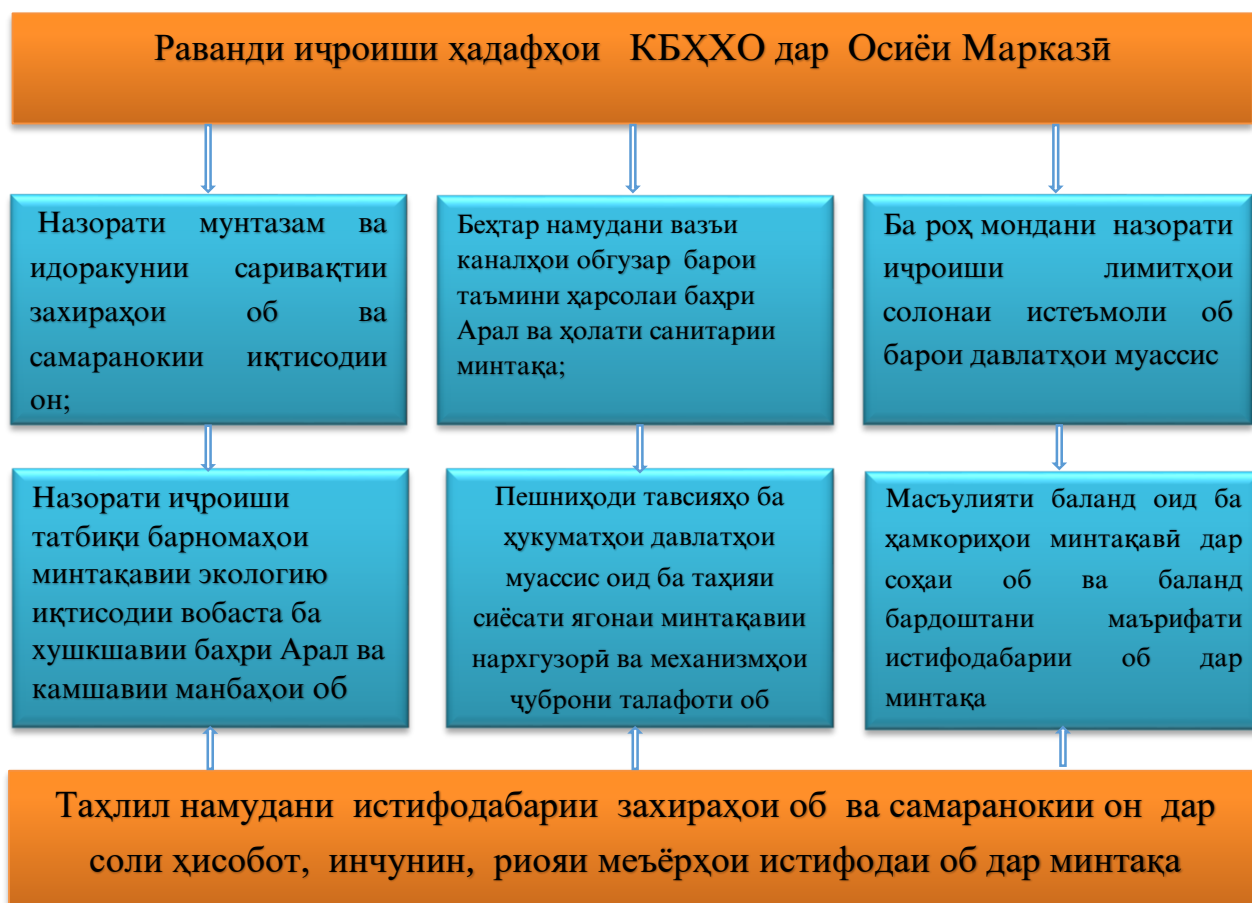

Расми 13. Сабабҳои объективӣ роҳҳои обҳои болоии растаниҳо дар кишварҳои минтақа. **Манбаъ:** таҳияи муаллиф .

Дар робита ба ин, Комиссияи байнидавлатии ҳамроҳангсозии хоҷагидорӣ оби (КБҲХО) Осиёи Марказӣ дар асоси Созишномаи байни Ҷумҳуриҳои Ёзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Тоҷикистон ва Туркменистон «Дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи идоракунии муштарак истифода ва муҳофизати захираҳои оби байнидавлатӣ», ки 18 феввали соли 1992 дар Алмаато қабул гардидааст, ташкил карда шудааст. Бо мақсади одилона қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии давлатҳои муассис, инчунин, тартиб додан ва амалӣ гардондани барномаҳои якҷояи беҳтар намудани таъминоти об дар ҳавзаҳои байнидавлатии минтақаи об Стратегияи минтақавӣ истифода ва ҳифзи ҳавзаҳои байнидавлатӣ таҳия ва амалӣ карда шудааст. Ҳадафҳои асосии КБҲХО инҳоянд:

татбиқи идоракунии захираҳои обии манбаҳои байнидавлатии ҳавзаи баҳри Арал бо истифода аз принципҳои ИҲЗО, таҳия, тасдиқ ва назорати иҷрои маҳдудиятҳои солонаи истеъмоли об барои давлатҳои муассис аз манбаҳои байнидавлатӣ, идораи тақсмоти об дар шароити мавҷудияти воқеии солонаи об ва вазъияти кунунии хоҷагидорӣ обӣ ва ғ.

Бо мақсади амалӣ гардидани ҳадафҳои Комиссияи байнидавлатии ҳамоҳангсозии хоҷагидорӣ оби (КБҲХО) Осиёи Марказӣ дар расми 14 амсилаи механизми иҷроӣ онҳоро пешниҳод намудаем.

Расми 14 Амсилаи механизми иҷроӣ ҳадафҳои Комиссияи байнидавлатии ҳамоҳангсозии хоҷагидорӣ оби (КБҲХО) Осиёи Марказӣ оид ба истифодаи самараноки захираҳои об (таҳияи муаллиф)

Бо дарназардошти механизми дар расм пешниҳодгардида дар ҳоли ҳозир шумораи ками кишварҳои минтақа (Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Узбекистон) вучуд доранд, ки ба нигоҳ доштани фаъолияти ниҳодҳои байниҳукуматӣ, ки ҳамкорӣ дар масъалаҳои обро ҳамоҳанг мекунад, таҳкими иқтисодӣ ҳуқуқӣ ва молиявӣ доранд. Мушкили истифодаи об дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар оянда ба далели афзоиши босуръати аҳоли, ки дар даҳсолаи оянда ҳатман ниёз ба об афзоиш хоҳад ёфт, бадтар мешавад.

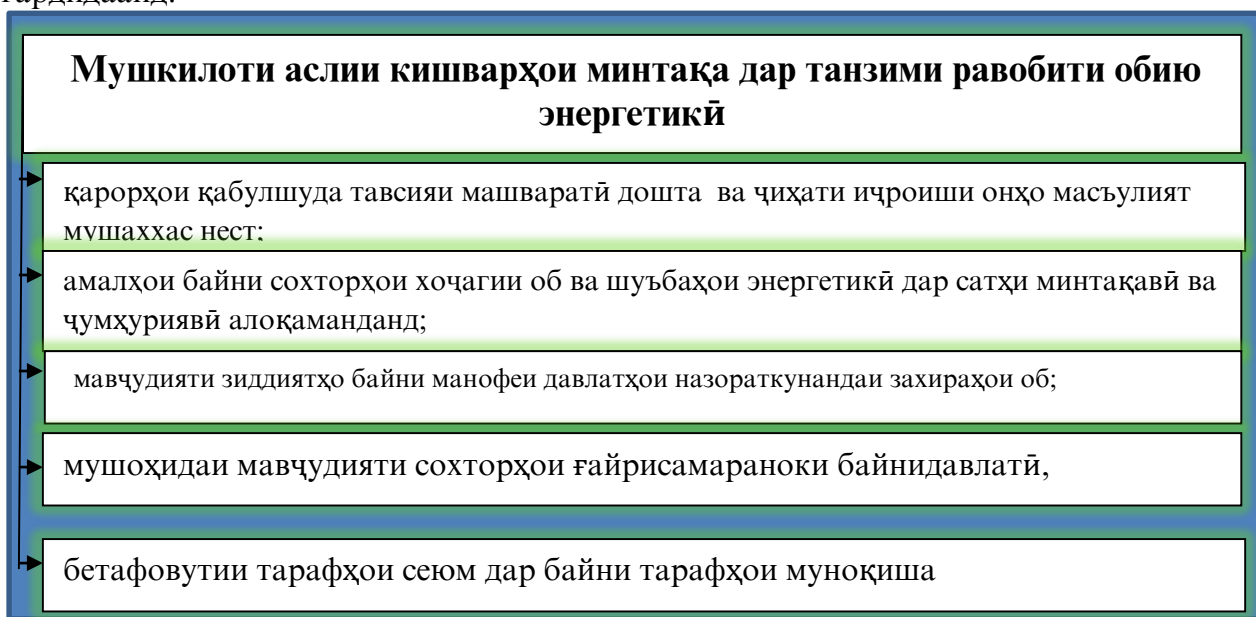
Дар натиҷа, ин вазъият метавонад ҳамчун катализатор барои муноқишаҳои байнидавлатӣ оварда расонад. Ин аз раҳбарони кишварҳои Осиёи Марказӣ тақозо мекунад, ки камолоти сиёсӣ ва ирода ҷиҳати ҳалли одилонаи мушкилоти обию энергетикӣ дошта бошанд.

Бояд ба назар гирифт, ки ҳислати кӯтоҳмуддати маблағгузорӣ ва ҷаҳорҷӯбаи парокандагии он, паҳлуҳои заифи барномаҳои мавҷудаи байналмилалӣ мебошад.

Ташкили шарикӣи бисёрҷониба бо ҷалби давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ ва баҳши хусусӣ барои бартарафкунонии ҳама мушкилоти дар боло зикршуда мусоидат мекунад. Таҷрибаи амалии ҳамкориҳои обӣ дар Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки “фосилаҳо”-и обию энергетикӣ дар ҷаҳорҷӯбаи васеътар – дар шакли барномаҳои умумиаврупоӣ ва авруосиёӣ, ҳал кардан осонтар мебошад. Илова бар ин, иқтидор ва иштироки кишварҳои ИА ва саноатӣ метавонад эътимод ва ҳамкориҳои устуворро барои ҳифзи эконизомаҳои фаромарзии обӣ ва бо об алоқаманд тақвият бахшад.

Аз ин лиҳоз, сохтмони нерӯгоҳҳои нави барқӣ обии дорои обанборҳои бузург дар Тоҷикистон ва Қирғизистон як стратегияи афзунгардонии сарват барои тамоми минтақа ба назар мерасад.

Дар дисертатсия яке аз, мушкилоти аслии кишварҳои минтақа дар танзими равобитаи обию энергетикӣ ба шумор мераванд, мухтасар дар расми 15 пешниҳод гардидаанд.

Расми 15. Мушкилоти аслии кишварҳои минтақа дар танзими равобитаи обию энергетикӣ. Манбаъ: таҳияи муаллиф.

Ба андешаи муаллиф барои баланд бардоштани самаранокии оқилонаи истифодаи об, такмил додан ва иҷро намудани якчанд чораҳои муҳим амри зарурӣ маҳсуб меёбанд:

- Такмили истифодаи оқилона ва идоракунии самараноки захираҳои об;
- ҳамгироии муштаракро дар соҳаи об амалӣ намудан;
- Ба роҳ мондани тақсмоти об дар байни соҳаҳои саноат, кишоварзӣ ва таъмини оби нӯшокӣ;
- Пешбурди низомҳои рақамӣ оид ба мониторинги об;
- Ҷалби сармоя ва рушди ифрасохтор;
- Таъсиси ҷамъиятҳои махсус барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои самараноки обӣ;
- Истифодаи технологияҳои нави пешрафта, барои коркарди дубораи об.

Ҳадафҳои асосии концепсияи гузариш ба рушди устувор ин ноил шудан ба амнияти иҷтимоӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, амнияти энергетикӣ, ноил шудан ба огоҳии аҳоли аз масъалаҳои экологӣ ва идоракунии самаранок, кабудизоркунии маҳалҳои наздишаҳрӣ, таъмини устувориҳои экологӣ, концепсияҳои экологӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳои кишвар, инчунин, ислоҳоти қонунгузорӣ ба шумор мераванд. Ин концепсия ба амалӣ гардондани сиёсати мамлакат оид ба муътадил гардонидани вазъи экологӣ ва иқтисодии мамлакат, ба

танзим даровардани ҳифзи табиат ва ташаккули самаранокии низоми иқтисодиёи экологӣ асоснок шудааст.

Ин стратегия дар тамоми кишварҳои минтақа таҳия шудааст ва дар ҳоли татбиқ қарор дорад. Дар доираи концепсияи рушди устувор стратегияи оби кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба истифодаи минтақавӣ ва муштараки об нигаронида шудааст. Ҳукуматҳои ин кишварҳо ҳоло равшантар дарк мекунанд, ки муҳимтарин шартҳои ноилшавӣ ба ҷанбаҳои рушди устувор тавсеа ва амиқсозии ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи экологӣ, иқтисодӣ ва обӣ тавассути иштироки бештар дар созишномаҳои байналмилалӣ оид ба соҳаи ҳифзи муҳити зист ва ҳифзи низомҳои экологӣ мебошад. Кишварҳои минтақа ҳамчун комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ ҳангоми таҳияи созишномаҳо оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи об муқаррароти Конвенсияҳои зерини экологиро ба назар мегиранд: (ҷадвали 13)

Ҷадвали 13. Протокол ва Конвенсияҳои ҳамкори кишварҳои минтақа дар соҳаи об

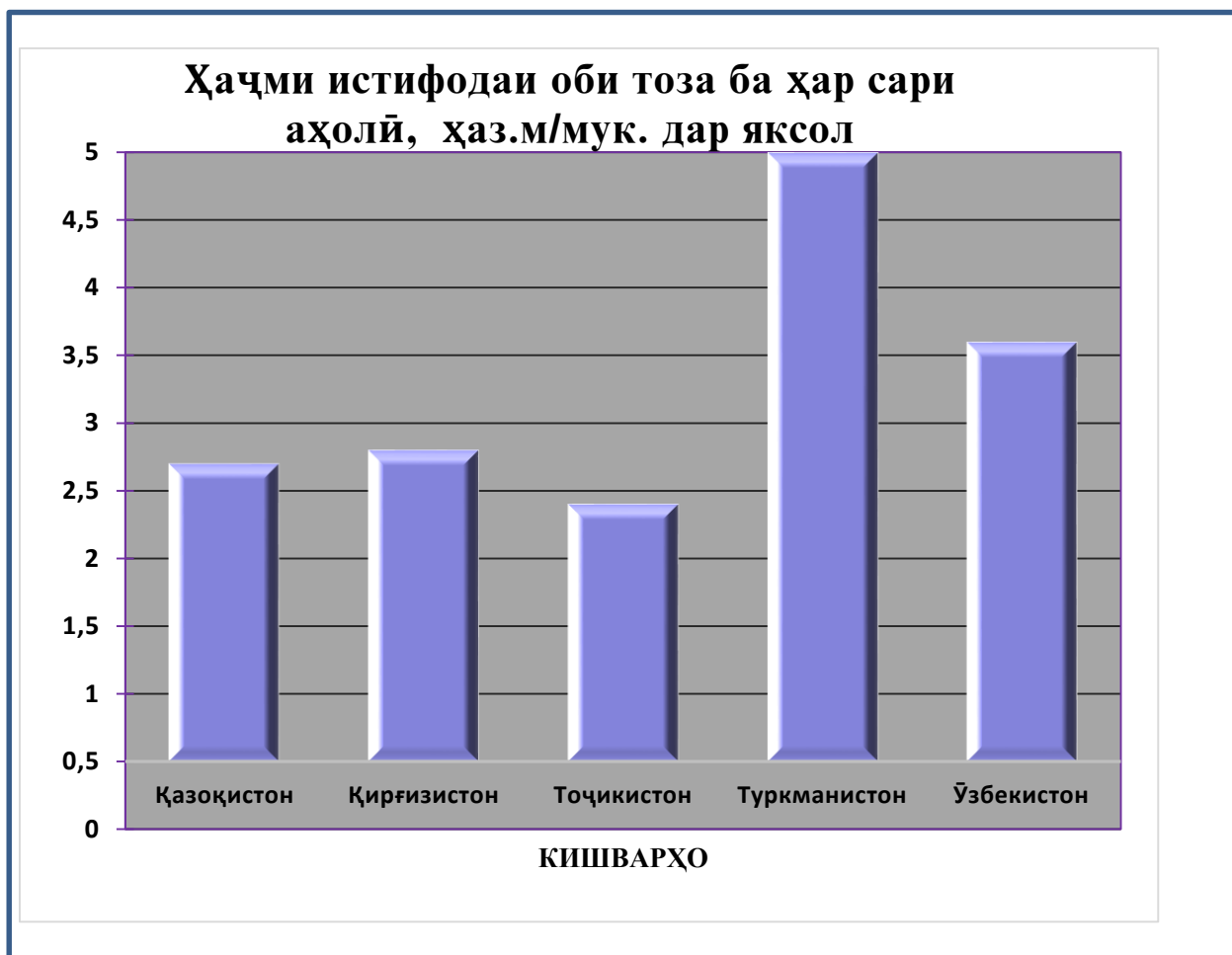
№	Номгуи протокол ва конвенсияҳо	Соли қабул
1.	Конвенсияи СММ оид ба гуногунии биологӣ;	1997
2.	Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо биёбоншавӣ;	1997
3.	Протоколи Монреал оид ба моддаҳои, ки қабати озонро вайрон мекунанд;	1998
4.	Конвенсияи Вена оид ба ҳифзи қабати озон;	1998
5.	Ислоҳоти Лондон ва Копенгаген ба Протоколи Монреал оид ба моддаҳои, ки қабати озонро вайрон мекунанд ;	1998
6.	Конвенсияи ҷаҳорҷӯбаи СММ оид ба тағйирёбии иқлим (1998);	1998
7.	Конвенсияи Ромсар дар бораи ботлоқзорҳои дорои аҳамияти байналмилалӣ, бахусус ҳамчун макони зисти паррандагонии обӣ ;	2000
8.	Конвенсия оид ба ҳифзи навъҳои муҳоҷирати ҳайвоноти ваҳшӣ;	2000
9.	Конвенсияи Орхус;	2001
10.	Конвенсия оид ба арзёбии таъсир ба муҳити зист дар заминаи фаромарзӣ (АТМЗ);	2004
11.	Конвенсияи Стокгоlm оид ба ифлоскунондаҳои органикии доимӣ.	2007

Манбаъ: таҳияи муаллиф.

Низоми нишондиҳандаҳо, ки Комиссияи СММ оид ба рушди устувор таҳия кардааст, маҷмуи асосии 50 нишондиҳанда ва маҷмуи пурраи 96 нишондиҳандаро, ки ба ғайр аз нишондиҳандаҳои асосӣ нишондиҳандаҳои иловагиро низ дар бар мегирад ва барои таҳлили муфассалтар шароит фароҳам меорад. Низоми нишондиҳандаҳо ба соҳаҳо ва зерсоҳаҳо гурӯҳбандӣ шудааст. Дар ин ҷо уқёнусҳо, баҳрҳо ва соҳилҳо, оби нӯшокӣ ва гуногунии биологӣ як соҳаи алоҳидаро ташкил медиҳанд. Бисёр тадқиқот истифодаи равиши рейтингиро барои арзёбии самаранокии сиёсати экологӣ дар минтақаҳо асоснок мекунанд.

Дар доираи ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об механизми корпоративии баланд бардоштани самаранокии истифодаи об ташаккул меёбад. Дарёфт намудани механизмҳои нав барои ҳамкориҳои самараноки минтақавӣ аз он иборат аст, ки дар навбати аввал дар тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ бо дарназардошти обёрии заминҳои кишоварзӣ, ба ҳар як сокини минтақа истеъмоли об ниҳоят баланд аст. (диаграммаи 1). Ин рақам нисбат ба мамлакатҳои саноатӣ даҳ баробар зиёд мебошад. Ба гуфтаи коршиносон, таъмини оби нӯшокӣ дар тамоми кишварҳои

минтақа 62-90 фоизи ниёзҳои маишии аҳолиро дар шаҳрҳо ва 70-76 фоизи аҳолиро дар деҳот ташкил медиҳад. Баробари афзудани инфлосшавии дарёҳо ва бадтар шудани иншооти муолиҷавӣ сифати ҳуди об бадтар мегардад. Илова бар ин, тақрибан сеяки сокинони минтақаи Осиёи Марказӣ ба оби ошомиданӣ дастрасӣ надоранд. Вазъияти кунунӣ татбиқи ислоҳоти дахлдори сиёсати иқтисодӣ ва таҳияи механизми боэътимоди идоракунии муштараки захираҳои обро, ки ба баланд бардоштани устувории ҳамкориҳо дар ин самт нигаронида шудааст, тақозо менамояд. Бесабаб нест, ки имрӯз ба захираҳои барқию обӣ ва, пеш аз ҳама ба қисматҳои обе, ки ба муносибатҳои иқтисодӣ алоқамандӣ доранд, дар минтақаи Осиёи Марказӣ диққати махсус дода мешавад.

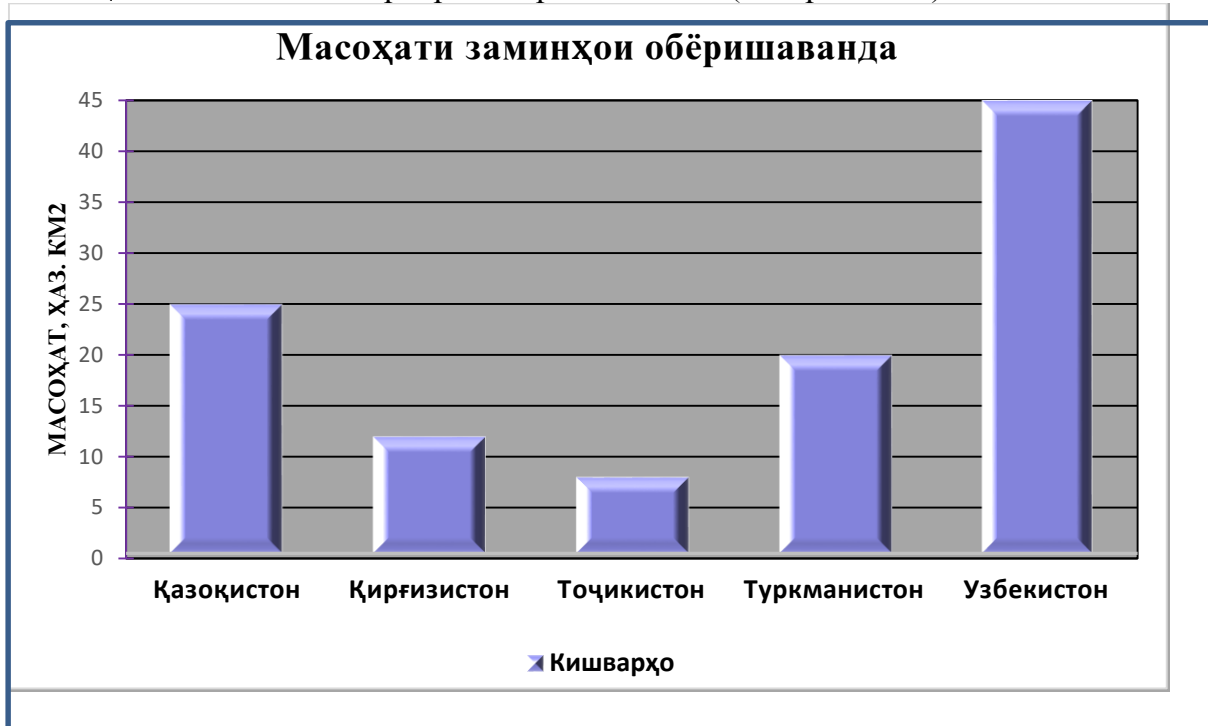
Диаграммаи 1. Ҳаҷми истифодаи оби тоза ба ҳар сари аҳоли
Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [18].

Инчунин, бояд қайд намуд, ки дар минтақаи Осиёи Миёна мушкили истифодаи об аз он сабаб ба миён меояд, ки дар ин минтақа норасоии фалокатовари захираҳои обӣ вуҷуд дошта, сол то сол ҳолатҳои бадтар мушоҳида карда мешавад.

Сониян, мушкилоти истифодаи об дар Осиёи Марказӣ аз он сабаб ба миён омадааст, ки дар ин минтақа камбудии об ба таври фалокатовар вуҷуд дорад ва вазъ сол то сол бадтар мешавад. Аз ҷиҳати назариявӣ ин набояд рӯй диҳад: аҳолии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва Қазоқистони Ҷанубӣ аз 50 миллион нафар зиёд нест ва маҷрои умумии оби рӯйзаминӣ дар як сол қариб 116 километри мукаабро ташкил медиҳад, ки ин об барои истеъмол дастрас мебошад. Ҳамин тавр, ба ҳар сари аҳоли зиёда аз 2320 метри мукааб рост меояд, ки ин аз рӯйи стандартҳои ҷаҳонӣ аз кифоя

зиёд аст. Аммо дар асл, аз сабаби он ки хоҷагии қишлоқ ба обёрии сунъӣ ва талафоти калон эҳтиёҷоти баланд дорад, на кам аз нисфи ҳаҷми умумии истеъмоли он норасоӣ мавҷуд аст.

Бояд ёдовар шуд, ки дар ташаккули обҳои рӯйзаминии минтақа саҳми Қирғизистон ва Тоҷикистон тақрибан 85%-ро ташкил додааст. Аз сабаби он ки Қирғизистон ва Тоҷикистон захираҳои назарраси карбогидрид надоранд, онҳо барои азхудкунии нерӯгоҳҳои барқӣ обии худ ва рушди онҳо дорои манфиат мебошанд. Аммо як гурӯҳ кишварҳои “поён”, ба хусус, Ўзбекистон барои таъмини кишоварзии худ ба ҳаҷми бузурги об таваҷҷуҳ доранд. Дар ҳақиқат, дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ бештар аз 90 фоизи тамоми маҳсулоти зироатӣ дар заминҳои обӣ кишт ва парвариш карда мешавад (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Масоҳати заминҳои обёришаванда, ҳазор км². Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [18].

Дарёҳои Қирғизистон ва Тоҷикистон - ин дарёҳои пуроби Сибири Русия нестанд, аз ин рӯ, барои таъмини кори бефосилаи дар НБО воқеъбуда, рёҷаи муайяни истифодаи захираҳои обии мавҷударо талаб мекунад.

Мушкилии масъалаҳои обӣ дар Осиёи Марказӣ низ ба чунин ҳолатҳо ва омилҳои таъсиррасон вобастагӣ дорад:

Ҳолатҳо ва омилҳои таъсиррасон ба мушкилоти масъалаҳои обӣ дар Осиёи Марказӣ	
→	сатҳи пасти фаъолияти самараноки сохторҳои байнидавлатии ваколатдор оид ба идоракунии ҳамоҳангсозии захираҳои обу энергетикӣ дар минтақа;
→	характери тавсиявӣ, на ин ки ҳатмӣ доштани қарорҳои дар сатҳи байнидавлатӣ қабулшуда ва ҳамоҳанг нашудани фаъолияти сохторҳои миллий дар соҳаи тақсимот ва истифодаи об;
→	нобоварии мутақобилан ба кишварҳои Осиёи Марказӣ бинобар ноустувории МАВҚЕЪҲОИ ОНҲО;
→	норасоии сармоягузори ҷиҳати дастгирии инфрасохтори гидротехникӣ, инчунин, менеҷерони соҳибхитос дар соҳаи об;
→	мавҷуд набудани «миёнарави»-и беғараз дар масъалаҳои баҳсбарангез

Расми 16. Ҳолатҳо ва омилҳои таъсиррасон ба мушкилоти масъалаҳои обӣ дар Осиёи Марказӣ. Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [18].

Дар диссертатсия қайд гардидааст, ки мушкилоти захираҳои об дорои иқтисодӣ бузургии низоъ буда, ба як усули фишор дар муносибатҳои байнидавлатӣ табдил меёбад. Ҳамин тариқ, дар посух ба гузариши шеваи кории обанборҳои Токтогул ва Норак дар Қирғизистон ва Тоҷикистон аз обёрӣ ба нерӯи барқ, Ўзбекистон газро қатъ мекунад ва Қазоқистон бо истифода аз тарифҳои нақлиётӣ дастбӣ ба Қирғизистонро ба бозорҳои ғарбӣ маҳдуд мекунад.

Ҳамин тариқ, дар минтақа истифодабарии муносири об ба талаботи истифодаи оқилонаи об ҷавобгӯ буда наметавонад. Тағйироти кунунии иҷтимоӣ иқтисодии давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар низоми тақсими захираҳои об ҳамчун фоидаи иқтисодӣ осори худро гузошта, ба рушди низоми истифодаи оқилонаи об мусоидат намеkunанд. Бартараф намудани андешаҳои мухталиф дар ташкили низоми идоракунии самараноки фонди об дар минтақа оид ба истифодабарӣ ва тақсими самараноки неъматҳои экологӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки низоми экологии истифодаи об медиҳанд, назаррас мебошад. Истифодаи механизми ташкилии иқтисодӣ дар асоси баҳодихӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ ин захираҳо ҳамчун танзимкунандаи асосӣ, ки ба ташаккул ва рушди истифодаи оқилонаи об имкон медиҳад, ба шумор меравад.

Дар боби сеюм – «Самтҳои асосии тақмили механизмҳои ҳамкории минтақавӣ соҳаи об дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ», оид ба тақмили заминаҳои концептуалии механизмҳои ташаккули ҳамкориҳои соҳаи об ва идоракунӣ дар низоми ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи об, инчунин, ҷиҳати таъсиси сохтор ва механизми мувофиқи институтсионалии ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи об пешниҳодҳо таҳия гардидаанд.

Дар шароити афзоиши мушкилоти об дар минтақаи Осиёи Марказӣ заминаи концептуалӣ, вазифаҳо, принципҳо ва механизмҳои идоракунии захираҳои об ба таври назаррас тағйир меёбад. Дар шароити муосир парадигмаи нави об дар доираи ҳамкориҳои минтақавӣ об танзими бозори захираҳои обро дар бар мегирад, ки «идоракунии захираҳо» ва «идоракунии талабот» ба обро дар асоси сарфа ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи об муттаҳид мекунад. Афзалиятҳои истифодаи захираҳои об ба манфиати ҷомеа ва муҳити зист нигаронида шуда, ҷанбаҳои экологии идоракунӣ тавассути қонеъ гардонидани талаботи экосистемаҳои об ва пешгирии таъсири зараровари об амалӣ карда мешаванд. Аз сабаби он, ки захираҳои

об ва мушкилоти об характери глобалӣ пайдо мекунанд, ҳамкориҳои минтақавии об ба ниҳоди асосии танзимкунандаи захираҳои об табдил меёбанд.

Муаллиф бар он назар аст, ки ҳамаи объектҳои обҳои фаромарзӣ робитаҳои гидрологӣ, иқтимоӣ ва иқтисодиро байни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба вуҷуд меоваранд. Моҳияти ҳаётан муҳими захираҳои об як ангезаи тавоноии ҳамкориҳои минтақавӣ мебошад. Аслан, об назар ба ҷудо кардани одамон ва кишварҳо бештар муттаҳид мешавад ва заминаи концептуалии муносибатҳои обҳои фаромарзӣ бояд принсипи асосии истифодаи баробар аз захираҳои умумии обӣ ва масъулияти тарафайн барои ҳифзи онҳо бошад. Маҳз дар ҷаҳорҷӯбаи ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об вазъи об дар минтақа беҳбуд меёбад.

Мавриди зикр аст, ки ташкили ҳамкориҳои минтақавӣ ба воситаи якпорчагӣ дар асоси принсипи «ягонагии низом»-и табиӣ-техногении низомхое, ки дар минтақа амал мекунанд, муайян карда мешавад. Ин якпорчагӣ дорои сохтори низоми дохилии худ, унсурҳои ҳамкорӣ ва алоқамандии мутақобила (иншоот, низомҳо) мебошанд, ки барои иҷрои вазифаҳои мақсадноки истифодаи захираҳои оби минтақа заруранд. Бо дарназардошти ин, муаллиф самтҳои асосӣ ва шаклҳои ташкилии ҳамкориҳои ба ҳамдигар ғоидабахшро дар расми 17 пешниҳод намудааст:

Расми 17. Самтҳои асосӣ ва шаклҳои ташкилии ҳамкориҳои судманди тарафайн ва заминаҳои консептуалӣ дар соҳаи об. Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [8].

Аз маълумоти дар расм пешниҳодгардида маълум мегардад, ки барои ташкили самаранокии ҳамкориҳои ба ҳамдигар ғоидабахш дар байни кишварҳои минтақа самтҳо ва шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ мавҷуд аст. Аз ҷумла, ҷалб намудани захираҳои молиявӣ ва меҳнатӣ, техника ва технологияи пешқадам бо мақсади таъмини муҳофизат ва истифодаи оқилонаи об яке аз муҳимтарини онҳо ба шумор меравад.

Дар доираи ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об имкониятҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои рушди устувори кишварҳои минтақа васеъ мегарданд. Вобаста ба ин, дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ ҳамкориҳои ҷомеаи илмӣ ҳангоми гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ дар мавзӯи мазкур назаррас шуморида мешавад. Истифодаи самараноки захираҳои оби минтақавӣ баланд бардоштани сатҳи дониш ҷиҳати ҳолат ва шакли динамикаи захираҳои оби минтақа дар шароити тағйирёбии иқлим, дар асоси таҷдиди низоми мониторинг, таҳияи технологияҳои нав, усулҳои ва моделҳои ҳисобу китоби гидрологӣ ва пешгӯйиҳоро талаб мекунад. Ин тадбирҳо дар доираи ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об имконпазиранд. Аз ин рӯ, тақмили механизмҳои рушди ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об таҳия ва татбиқи технологияҳои геоинформатсионӣ ва усулҳои моделсозии мувофиқатию такрорёбанда фаъолият ва рушди комплексҳои хоҷагии обро дар минтақа ҳамчун воситаи муассири тадқиқоти илмӣ, таҳияи лоиҳаҳо ва идоракунии фаврии захираҳои обиро талаб мекунад.

Ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об дар асоси ба назар гирифтани ягонагии равандҳои техногенӣ истифодаи захираҳои об ва равандҳои ташаккули табиӣ захираҳои об имкон медиҳад, ки масъалаҳои обӣ дар ҷанбаҳои зерин ҳал карда шаванд: (ҷадвали 14)

Ҷадвали 14. Ҷанбаҳои ҳалли масъалаҳои обӣ ва ташаккули табиӣ захираҳои об

Ҷанбаҳо	Шарҳ
Сиёсӣ	-пешгирии низоъҳо, ҳалли озоиштаи масъалаҳои баҳсбарангези ҳамкориҳои фаромарзӣ дар соҳаи об; -ташкил намудани қарордоҳҳои тарафайн оид ба нигоҳдошти вазъи сиёсӣ ҳангоми истифодаи оқилонаи об.
Иқтисодӣ	-истифодаи мутақобилан судманди захираҳои об дар ҳавзаҳои фаромарзӣ ва баланд бардоштани самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи об; -коҳиш додани талафот ҳангоми обёрӣ намудани заминҳо дар кишварҳои минтақа бо мақсади баланд бардоштани даромаднокии иқтисодии захираҳои об.
Экологӣ	-нигоҳдории иқтисодии захиравӣ ва таъмини устувориҳои экологии низомҳои оби ҳавзаҳои фаромарзӣ. -ба инобат гирифтани вазъи экологии давлатҳои минтақа.

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Ҳамзамон, муаллиф дар диссертатсия қайд менамояд, ки таъмини қабули чораҳои муассир оид ба пешгирӣ ва рафъи оқибатҳои манфӣ, таҳияи усулҳои арзёбӣ ва пешгӯиҳои ҳодисаҳои фавқулодаи гидрологӣ, захираҳои сармоягузорию тақозо менамояд. Қайд кардан зарур аст, ки таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорию дорои аҳамияти минтақавӣ дар доираи ҳамкориҳои мамлакатҳои минтақа нақши муҳим дорад.

Илова ба ин, мушкилоти гуногуни иқтисодию иҷтимоии давлатҳои ҳамҷавори минтақа дар таҳияи концепсияи идоракунии ҳамкориҳои минтақавӣ бо таъсири хусусиятҳои зерини асосӣ дар сатҳи маҳал муайян карда мешавад:

- ❖ дур будан аз маркази вилоят ва ноҳияҳо дараҷаи рушди инфрасохтори вилоят;
- ❖ хусусиятҳои иқлимӣ ва табиӣ кишварҳои минтақа;

- ❖ иқтисодии захиравӣ (конҳои канданиҳои ғоиданок, захираҳои об ва ҷангалзор, зичии аҳоли ва ғ.), ҳолати экологии минтақа ва ғайра;

Дар робита ба ин, Консепсияи нави, ки ба мукамалгардонии механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об тааллуқ дорад, ҷанбаҳои зеринро талаб менамояд:

- ❖ бо мақсади пайгирии пайвастаи динамикаи тағйирёбии параметрҳои шароити дохилӣ ва берунӣ ҳамкориҳои минтақавӣ ташкил намудани мониторинг;
- ❖ тақмили механизмҳои ҳамкорӣ дар соҳаи об, ки ҷиҳати татбиқи самаранокии баландтарини иҷтимоӣ иқтисодӣ бо дарназардошти ҳамаи параметрҳои минтақавии рушди онҳо, дар замон ва фазо, имконият фароҳам месозад;
- ❖ беҳсозии робитаи мутақобилаи байни муносибатҳои ҳудудӣ соҳавӣ ва иқтисодӣ дар соҳаи истифодабарии об.

Вобаста ба ин, вазъи имрӯзаи муҳити иҷтимоӣ иқтисодии хориҷӣ ва дохилӣ ҷиҳати имконияти васеъкунонии механизми ҳамкорӣ дар соҳаи обро тақозо менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳалли мушкилоти идоракунии рушди устувори минтақа истифодаи усули бонизом ба мо имкон медиҳад, ки оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои об роҳҳои ҳалли муносибатҳои мутақобилаи соҳавӣ, ҳудудӣ ва хоҷагидорӣ онҳоро коркард ва таҳия намоем. (ниг. ҷадвали 15)

Ҷадвали 15. Муносибати мутақобилаи равишҳои ҳудудӣ, соҳавӣ ва иқтисодии идоракунии захираҳои об дар доираи ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об

Аломатҳо	Идораи ҳудудӣ (кишварҳои минтақа, ноҳия)	Идораи соҳавӣ (соҳа, шӯба)	Идораи иқтисодӣ (субъекти тиҷоратӣ: корхона, муассиса)
Асоси ҷомеа	Ягонагии ҳудудӣ, шароити табиӣ, захираҳои маҳаллӣ, инфрасохтор, шароити зиндагонии аҳоли	Ягонагии техника ва технология, кадрҳои касбӣ, низомии идоракунӣ, мушкилиҳои истеҳсоли, дурнамои рушд	Истиқлолияти иқтисодӣ, ки дар асоси оинномаи худ ва тибқи меъёрҳои қонунгузорӣ амал мекунад
Нақши асосӣ дар иқтисодиёти миллӣ	Татбиқ дар ҳудуди сиёсати байнидавлатӣ худ	Таъмини иқтисодиёти миллӣ ва содироти молҳо, истифодаи захираҳои об	Таъмини иқтисодиёти миллӣ ва содироти молҳо дар асоси истифодаи захираҳои об, пардохтҳои андоз ба бучети давлатӣ, иштирок дар рушди инфрасохтор
Самти асосии тараққиёт	Вусъатёбии худидоракунӣ, таъмини онҳо бо қори даромаднок, мушкилиҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақавӣ.	Идоракунии сиёсати техникии соҳавӣ, ки ба афзоиши даромаднокии корхонаҳо мусоидат мекунад	Таъмини фаъолияти даромаднокии корхонаҳо, иттиҳодияҳо ва сохторҳои соҳибкорӣ, аз ифроиши сатҳи зарурии қору хизматрасониҳо аз ҷониби муассисаҳо

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Аз маълумотҳои ҷадвал бармеояд, ки дар ин равиш, истифодаи истилоҳҳои «ҳамоҳангсозии манфиатҳо», «тобеият», «вобастагии мутақобила», «робитаи мутақобила», «фаъолияти мутақобила» қобили қабул аст. Ба монанди ҳама гуна ашё ва ҳодисаҳо, ки дар ягонагии диалектикӣ, ҳудудӣ соҳавӣ ва иқтисодӣ қарор доранд, механизм дар низомии ҳамкориҳои соҳаи об, аз як тараф, ба ҳамдигар вобаста ва алоқаманд бошад, аз тарафи дигар, дар байни онҳо ихтилофҳои муайян мавҷуданд. Ягонагии диалектикии ин механизмҳо ва синхронизатсияи инкишофи онҳо аҳамият

ва мураккабии пайвастагии мутаносиби ин равишҳоро дар доираи ҳамкории об муайян месозад. Аҳамияти ин масъаларо барои мамлакатҳои минтақа омилҳои асосии зерин: мавҷудияти сохтори хеле тараққикардаи истеҳсолоти гуногунсоҳа, ҷойгиршавии шумораи зиёди субъектҳои нисбатан мустақили маъмурию ҳудудӣ, зарурати ҳалли мушкилоти назарраси ба ҳам алоқаманди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ муайян мекунанд.

Аз нуқтаи назари муаллиф дар ҷаҳорҷӯби иқтисоди минтақа тақмили механизмҳои ҳамкориҳои обӣ, ба назари мо, василаи муҳиммест, ки ихтилофоти мавҷударо миёни давлатҳои минтақа дар мавриди истифодаи самараноки захираҳои об аз байн мебарад.

Бояд таъakkур дод, ки дар оянда мушкилоти ҷиддии минтақавии обӣ ба миён меояд. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об дар асоси концепсияи якпорчагии низомӣ чораҳои воқунишро барои пешгирии оқибатҳои ҷиддии иқтисодӣ, башардӯстона ва сиёсӣ талаб мекунад.

Тақмили механизмҳои ҳамкорӣ дар соҳаи об инҳоро дар бар мегирад (расми 18)

Расми 18. Тақмили механизмҳои ҳамкорӣ дар соҳаи об. Манбаъ: таҳияи муаллиф.

Ҳамчунин, дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ баланд бардоштани самаранокии истифодаи оқилонаи захираҳои об, татбиқи барномаҳои миллӣ ва ба даст овардани созишномаҳои минтақавӣ ва дуҷониба, инчунин, таҳияи лоиҳаҳои муштарак оид ба истифодаи самараноки захираҳои об низ мувофиқ ба назар мерасад. Маҳз созиш дар

заминаи манфиати мутақобила ҷиҳати коркарди механизми тақсимои кофии захираҳои об ва пайдоиши манбаъҳои алтернативӣ имконият фароҳам меорад.

Дар диссертатсия муаллиф қайд менамояд, ки механизмҳои рушди ҳамкориҳо дар соҳаи об дар ду сегмент (блокҳо) ва ё амалҳои беруна ва дохила кор меkunанд. Дар аввал механизмҳои ҳамкориҳои ҳам байналмилалӣ ва ҳам макроиқтисодӣ, бахши дуюм бошад, маҷмуи механизмҳоеро дар бар мегирад, ки бевосита ба такрористеҳсолӣ ва истифодаи захираҳои об дар доираи ҳамкориҳои минтақавӣ алоқаманданд. Ҳамин тариқ, кӯшиш ба харҷ дода шуд, ки механизмҳо ва принципҳои ҳамкориҳои аз ҷониби мақомоти СММ оид ба захираҳои байналмилалӣ об таҳияшуда, ба воқеияти минтақаи Осиёи Марказӣ мутобиқ карда шавад.

Инчунин, зикр гардидааст, ки тақмили механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об ба пешгирии бӯҳрони об, ки кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дучор меоянд, нигаронида шудааст. Мушкилоти асосии ташкили ҳамкориҳои минтақавӣ об дар Осиёи Марказӣ хусусияти институтсионалӣ доранд. Аз ин лиҳоз, барои таъбиқи концепсияи ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об дар асоси якпорчагии системавӣ зарур аст, ки лоиҳаи муштарак оид ба масъалаҳои ташкилӣ таъсис дода шавад, ки он дар самти таъбиқи принципҳои нави ҳамкорӣ як қадам хоҳад буд.

Барои истифодаи таъсирбахши назарраси захираҳои об ва энергетикӣ минтақа стратегияи муштарак барои ҳамаи кишварҳои минтақа зарур аст.

Беҳтар намудани истифодаи нерӯи обию энергетикӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ташкили механизми муассири молиявӣ иқтисодӣ, инчунин, аз сатҳи тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки барои ҳамкорӣ намудани давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мустақиман аз мавҷудияти заминаи мушаххаси шартномавӣ вобастагии калон дорад.

Қобили зикр аст, ки механизмҳои институтсионалӣ дар самтҳои асосии ҳамкорӣ барои нигоҳдошти вазъи кунунии соҳаи обу энергетика бояд тақмил дода шаванд. (расми 19)

Расми 19. Тақмили механизмҳои институтсионалӣ самтҳои асосии ҳамкориҳои соҳаи обу энергетика (Таҳияи муаллиф)

Бояд ёдовар шуд, ки тамоми тадбирҳои мазкур дар соҳаи обу энергетика, ки дар расм пешниҳод гардидаанд, таҳия намудани принципҳои ягонаи татбиқи самтҳои ҳамкориро талаб менамояд. Ҳамон тавре ки дар диссертатсия баён карда шудааст, ҳамкорӣ дар бахшҳои обу энергетика байни кишварҳои минтақа як масъалаи печида ва мушкилест, ки ҳалли мусбии худро бояд пайдо намояд. Дар ин бобат тамоми ниҳодҳои баналҳалқӣ, бахшҳои иқтисодиёт ва манфиатҳои муҳолифи давлатҳо ба ҳамдигар вобаста мебошанд. Дар робита ба ин, оид ба муносибатҳои иқтисодӣ сиёсӣ дар қабули қарорҳои муфид номуносибии муайян ба амал меояд. Ин ҳолат шаҳодат аз он медиҳад, ки қаблан як механизми таъсиррасони институтсионалӣ дар шакли як созмони байниҳукуматӣ, ки ба муносибатҳои обию энергетикӣ давлатҳои минтақа таъсири танзимкунанда ва бидуни низоъ дошта бошад, вучуд надорад.

Дар хулоса ҳаминро бояд қайд намуд, ки ба пайдоиши низоъҳои фаромарзӣ, мушкилоти ҷиддии истифодаи захираҳои об роҳ надодан, инчунин, ба роҳ мондани тартибот дар тақсимои об, маҳдудкунии об ва баҳисобгирии рушди инфрасохтори обию энергетикӣ худ ба мақсад мувофиқ аст. Ин тадбирҳо вобастагиро аз сиёсати об ва мавқеи давлатҳои дарёи боло ва миёна коҳиш дода, инчунин, захираи оби заминҳои обёришавандаро зиёд мекунанд. Дар хулосаи диссертатсия муқаррароти асосии таҳқиқот оварда шуда, тавсияҳо барои истифода намудани натиҷаҳои назариявӣ амалии таҳқиқот асоснок карада шудаанд.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Истифодаи самаранок оқилонаи захираҳои об дар қаламрави давлатҳои Осиёи Марказӣ (Тоҷикистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон) барои ҳамкорӣҳои иқтисодӣ минтақавӣ, инчунин, ҳамкорӣ дар бахши ҳифзи муҳити зист аҳамияти худро нигоҳ медорад. Оқибатҳои тағйирёбии иқлим торафт равшантар мешаванд ва ҳамкорӣ бештари давлатҳоро талаб мекунанд. Масъалаҳои ҳифз ва сифати захираҳои об, ки дар садаи гузашта аз мадди назар дур монда буданд, барои ҳамкорӣҳои минтақавӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ бештар муҳим доништа мешаванд. Механизмҳои институтсионалӣ ва иқтисодӣ ҳамкорӣҳои минтақавӣ ва идоракунии об, ҳарчанд дар аввалҳои солҳои 90-ум таъсис ёфтаанд, ҳоло дар ҳалли ихтилофоти афзоянда бар аввали иҷроӣ лимити истихроҷи об ва тақсими об дар Осиёи Марказӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ ҳастанд. Ба танзим даровардан ва ҳал намудани масъалаҳои истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об барои дар ҳолати амну осоишта зиндагӣ намудани аҳоли ва рушди устувори иқтисодӣ минтақаи Осиёи Марказӣ амри зарурӣ шуморида мешавад. Зарурати такмили механизмҳои нави ҳамкорӣ дар миқёси ҷаҳонӣ торафт бештар мегардад. Вазъияти тақсим ва истеъмоли захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба амнияти кишварҳои дигар (берун аз ин минтақа) ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам аз ҷиҳати энергетикӣ бевосита таъсир мерасонад [3-М; 5-М; 6-М; 7-М].

2. Тағйироте, ки ҷӣ дар иқтисодиёти кишварҳои минтақа ва ҷӣ дар дар вазъи экологӣ ба вуқӯ мепаивандад, талаб мекунад, ки масъалаҳои мушкили ҳифзу барқарорсозии манбаҳои обӣ, инчунин, истифодаи самаранок ва оқилонаи онҳо дар заминаи ташаккули муносибатҳои манфиатбахши иқтисодӣ дар бахши истифодабарии об дар асоси мукамалгардонии механизмҳои ҳамкорӣ ҳамаҷониба бо дарназардошти манфиатҳои ҳамаи кишварҳои минтақа амиқтар омӯхта шаванд. Мавриди зикр аст, ки мушкилоти баҳодиҳии арзиши потенциали захираҳои обӣ дар илмӣ иқтисодӣ то ҳол ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд, фақат дар минтақа танҳо усулҳои мушаххаси иқтисодӣ бо мақсади ба танзим даровардани истифодаи об мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Масалан, пардохтҳо барои истифодаи об ба арзёбии самараноки иқтисодӣ захираҳои об алоқаманд нестанд ва пардохтҳое, ки ҳоло истифода мешаванд, барои истифодаи оқилонаи об, кам

кардани хароҷот дар соҳаи об ва истифодаи самараноки иқтисодии захираҳои оби минтақа ба таври кофӣ ҳавасманд нестанд. Инчунин, низоми кунунии идоракунии захираҳои об ба принципи ҳавзавӣ-худудии истифодаи самаранок ва оқилонаи об номувофиқ буда, татбиқи муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи обро таъмин карда наметавонад. Дар робита ба ин, лозим аст, ки дар асоси таҳқиқи масъалаҳои болозикр сохтори институтсионалии ҳамкории хоҷагии об ва низоми механизмҳои дар солҳои наздик ислоҳ карда шавад [1-М; 3-М; 5-М; 6-М; 10-М].

3. Нобаробар тақсимот намудани захираҳои об дар байни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ сабаби бархӯрди манфиатҳои байни кишварҳои обтаъминкунанда ва истеъмолкунандаи он гашта метавонад. Зеро амнияти ҳаёти шаҳрвандон ва субъектҳои хоҷагидорӣ онҳо, инчунин, иқтисодиёти кишварҳои минтақа бештар аз истифодаи оқилонаи захираҳои оби умумии дарёҳои фаромарзӣ ё байналмилалӣ вобаста аст. Истифодаи густурда ва тақсимои нодурусти захираҳои об аз ҷониби кишварҳои гуногун, инчунин, номутаносибии истеъмоли об сабабҳои асосии норасоии об дар минтақаи Осиёи Марказӣ мегардад. Васеъшавии заминҳои обёришаванда ва афзоиши шумораи аҳолии минтақа, баланд гардидани талабот дар соҳаҳои иқтисодӣ ба захираҳои об, инчунин, обшавии пирияхҳо, ки сабаби кам шудани ҷараёни умумии об ва захираи яхҳо мегардад, метавонад боиси камшавии захираҳои об дар дарёҳои минтақаи Осиёи Марказӣ гардад.

Афзоиши аҳоли дар минтақа, васеъ шудани майдони заминҳои обёришаванда (бо навъи анъанавии обёрӣ бартарӣ дорад), афзоиши талабот ба захираҳои об аз бахшҳои иқтисодӣ (обшавии пирияхҳо, ки боиси кам шудани таъминоти ях ва ҷараёни умумии оби дарёҳои минтақа мегардад) камшавии захираҳои оби Осиёи Марказиро меафзояд. Ин захираҳои обиро торафт маҳдуд мекунад, ки боиси норасоии об ва мутаносибан ноустувории рушди иқтисодӣ мегардад [2-М; 4-М; 5-М; 8-М; 11-М].

4. Дар натиҷаи мавҷуд набудани фазои муносиби институтсионалӣ ва заминаи (институтҳои дахлдори сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва экологӣ) ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи истифодаи самаранок оқилонаи захираҳои об ва муносибатҳои байнидавлатӣ дар иҷрои уҳдадорӣҳои давлатҳои минтақа ноқомии марҳилавии назаррас ба вучуд меоянд, ки дар шартномаҳо дарҷ гардидаанд. Бояд зикр намуд, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ ягон нуктаи боз ҳам равшану самарабахши манъкунанда ва маҳдудкунанда вучуд надорад ва муносибатҳо дар соҳаи об, асосан, тавассути созишномаҳои тарафайн танзим карда мешаванд. Бо дарназардошти манфиатҳои миллии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ бояд ташаккули заминаи институтсионалии минтақавӣ бунёд карда шавад. Чунки дар масъалаи муҳолифатҳои замони муосир ва истифодаи минтақавии захираҳои об бархӯрди манфиатҳо бо он вобастагӣ дорад, ки онҳо шартӣ зарурии таъмини аҳоли бо об, мавҷудияти бахши кишоварзӣ ва воситаҳои ба даст овардани нерӯи барқ барои баъзе давлатҳо маҳсуб меёбад [2-М; 3-М; 6-М; 7-М; 12-М].

5. Барои давлатҳои, ки ҳамчун таъминкунандаи захираҳои об муаррифӣ гардидаанд, аз ҷумла Тоҷикистон ва Қирғизистон, бинобар сабаби он ки аксари ҳудуди марзии онҳоро кӯҳистон ташкил медиҳад, рушди гидроэнергетика аҳамияти килдӣ дошта, дар соҳаи танзими истифодаи об манфиатҳои онҳоро мутаносибан муайян месозад. Ҳал намудани ин муҳолифатҳо дар асоси тавозуни манфиатҳои иқтисодии кишварҳои минтақа, ки дорои захираҳои об мебошанд, имконпазир аст. Онҳо бояд ба қонунҳои бозоргирии об ва ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таъя карда, пардохти ҳаққи хизматрасонии обро тақозо намоянд. Муноқишаҳои мавҷуда оид ба истифодаи минтақавӣ ё байнидавлатии захираҳои об низ шиддат гирифта, оқибатҳои манфии экологӣ доранд. Бояд таъкид дод, ки ҷараёни ҳамкориҳои мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба пардохти маблағи захираҳои об муҳолиф мебошанд. Бинобар ин, ҳалли мусбати худро дарёфт намудани

мушкилоти зикргардида ҳалли масъалаҳои арзиши иқтисодии об ва бозорпазирии захираҳои обиро мутаносибан тақозо менамояд [2-М; 3-М; 6М; 7-М; 9-М].

6. Ҳалли масъалаи истифодаи самараноки захираҳои об тавассути такмили механизмҳои иқтисодии ҳамкориҳои минтақавӣ метавонад, як катализатори ҳалли ихтилофоти байнидавлатӣ дар минтақа гардад. Ин ҳамчунин метавонад масъалаҳои баҳсбарангези истифодаи захираҳои оби фаромарзиро бартараф ва, ба ин васила, барои рушди иқтимоӣ иқтисодии тамоми минтақа шароити мусоид фароҳам оварад. Ташкили истифодаи самараноки об дар минтақа ва назорати он метавонад ба механизми тавоноӣ рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ табдил ёбад. Дар робита ба ин, таҳия ва тасдиқи Стратегияҳои миллии об ва дар заминаи он таҳия ва қабули Стратегияҳои минтақавии об бо мақсади бартараф кардани муҳолифатҳои байнидавлатӣ дар соҳаи истифодаи захираҳои оби барқии дарёҳои фаромарзӣ ва такмил додани созишномаҳои байнидавлатӣ муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ карда мешавад. Аз ин лиҳоз, чиҳати ҷуброни камбудии нерӯи барқ дар мавсими кишт, ки ба рушди иқтисоди миллии Қирғизистону Тоҷикистон мусоидат мекунад, таҳияи концепсияи истифодаи самараноки захираҳои обу энергетикӣ дар минтақа, аз ҷумла ҳалли масъалаҳои марбут ба татбиқи лоиҳаҳои бузурги сармоягузорию вобаста ба нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ ва сохтмони нерӯгоҳҳои гармидиҳии барқӣ умедворкунанда ба назар мерасад.

Нерӯгоҳҳои бузурги барқии оби Тоҷикистон ва Қирғизистон, асосан, бо мақсади таъмини низомии ирригатсионии мамлакатҳои ҳамсоя фаъолият мекунанд. Вале ин ба истифодашавии захираҳои оби обанборҳои Тоҷикистону Қирғизистон барои истеҳсоли нерӯи барқ дар фасли зимистон имкон намедиҳад, инчунин, ба дурнамоӣ содироти он мушкилот эҷод намуда, ташаннуҷи афзоянда дар таъмини ниёзҳои дохилии ҳарду кишварро ба нерӯи барқ эҷод мекунад [1-М; 4-М; 5-М; 8-М; 9-М; 10-М].

Б) Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Самтҳои асосии масъалаҳои истифода ва ҳифзи захираҳои оби минтақа дар доираи ҳамкориҳои об бояд чунин бошанд:

- дар ҷамъбасти сохтмони муштараки иншооти гидротехникӣ ва ширкат варзидан дар раванди сармоягузорӣ кумаки техникӣ расонидан;

- кумаки техникӣ расонидан ҳангоми барқарорсозии низомҳои обёрии заминҳои кишоварзӣ, ки дар натиҷаи хатарҳои экологӣ ва офатҳои табиӣ зарар дидаанд;

- бо мақсади таҳлили идоракунии ва истифодаи оқилонаи самараноки захираҳои обҳои зеризаминии ҳудудҳои як қатор давлатҳои минтақа дар таҳқиқоти гидрогеологӣ мусоидат намудан;

- ба роҳ мондани низомии мониторинги дастаҷамъӣ доир ба сифати захираҳои об ва ҳолати онҳо.

2. Ба ақидаи муаллиф чиҳати беҳтар намудани рушди минбаъдаи ҳамкорӣ ва амиқи ҳамкориҳо дар соҳаи обию энергетикӣ кӯшишҳои иловагӣ тамоми ҷонибҳои манфиатдор - давлатҳо, сохторҳои ҳамгироии байнидавлатӣ, институтҳои байналмилалӣ рушд, созмонҳои ғайриҳукуматиро тақозо мекунад. Аз ин лиҳоз, тавсия дода мешавад, ки ҳамкориҳои устувори байни ниҳодҳои ҳамҷавор дар самти истифодаи захираҳои об ва энергетикӣ бояд марҳила ба марҳила беҳтар карда шаванд.

3. Мусаллам аст, ки истифодаи оқилонаи об, таъсиси навҳои ҷадид ва маҳдудияти ҳадди ақалли истеъмоли об аз ҷониби аҳоли ва татбиқи технологияи муосири сарфакунандаи об барои обёрии зироатҳои соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла обёрии қатрагӣ, масъалаҳои мавҷудаи ҷамъиятӣ ба ҳисоб мераванд. Бинобар ин, пешниҳод карда мешавад, ки ҳангоми истифодаи захираҳои об аз технологияҳои муосири

каммасраф дар тамоми кишварҳои минтақа истифода карда шуда, мувозинати тақсмоти об дар байни онҳо дуруст роҳандозӣ карда шавад.

4. Муаллиф чунин тавсияи амалӣ пешниҳод менамояд, ки бо мақсади тақмили ҳамкориҳои судманд дар соҳаи об ва энергетика ба кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ зарур аст, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаро таҷдиди назар карда, бо дарназардошти манфиатҳои ҳамаҷониба ва мутақобилан судманди ҷонибҳои истифодабарандаи об таҳия ва қабул карда шаванд.

5. Муаллиф чунин мешуморад, ки бе дастгирии молиявии давлат ва тақвият бахшидани нақши он дар нигоҳдорӣ ва истифодаи самараноки об, инчунин, ҳалли мушкилоти соҳаи об имконнопазир аст. Аз ин лиҳоз, тавсия дода мешавад, ки бо мақсади истифодаи самараноки об тавассути дастгирии молиявии давлат ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, рушди бозори хизматрасонии об, таҳким ва ҷалби минбаъдаи сармояи хориҷӣ ба хоҷагии об ба мақсад мувофиқ мебошад.

6. Ҳангоми истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об тадбирҳои зарурӣ на танҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар миқёси кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, умуман ба назар гирифта шаванд. Илова бар ин, зарур аст, ки оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои об бояд маҷмуи тадбирҳо дар шаҳру ноҳияҳо ва хоҷагиҳои тамоми кишварҳои минтақа роҳандозӣ карда шаванд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдурахмонов, Ф. А. Совершенствование механизма управления трансграничным водопользованием (на материалах Центрально-Азиатского региона): дисс. ... к. э. н. (08.00.05). – Душанбе, 2018. Интернет-ресурс:<http://www.dslib.net/economika-hoziajstva/> (Санаи муроҷиат: 20.05. 2024)
2. Абдусаматов, М., Нуралиев, К. Повторное использование воды при орошении земель: ситуация и перспективы // Чрезвычайные ситуации: теория, практика, инновации: международная НПК г. - Гомель, 2013.-268 с.
3. Волмурадов, К.М. Водные ресурсы в Туркменистане: потенциал, технология и экология. // Региональный Консультативный семинар. «Сотрудничество в области совместного использования водных ресурсов в Центральной Азии: опыт прошлого и проблемы будущего». – Алматы, Казахстан. Азиатский Банк Реконструкции и Развития (ADB) и Межгосударственная Координационная Водохозяйственная Комиссия (МКВК). 2002. – С. 35-40.
4. Воропаев, Г.В. Некоторые вопросы управления использованием водных ресурсов. - М.: Наука, Вод.ресурсы. - 1992. - №5
5. Ғаниев, Т. Б., Пути формирования устойчивого эколого - экономического развития сельского хозяйства Таджикистана : автореферат дис. ... доктора экономических наук : 08.00.19 / МГУ им. М. В. Ломоносова. - Москва, 1996. - 44 с.
6. Ғафоров, З. М. Проблемы комплексного использования водно-энергетических ресурсов в Центрально-азиатском регионе / З.М.Ғафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2014. – №2/2 (131). – С.89-93
7. Данилов-Данилян, В.И. Потребление воды: экологические, экономические, социальные и политические аспекты / В.И.Данилов-Данильян, К.С.Лосев. – М.: Наука, 2006. –218 с.
8. Духовный, В.А. Интегрированное управление водными ресурсами. Опыт и уроки Центральной Азии - на встречу 4-му Всемирному водному форуму, Ташкент, 2005.
9. Досиев, М. Н., Маҳмадов Ҷ. А. Нақши захираҳои обӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирёбии иқлим [Матн] /Ҷ. А. Маҳмадов М. Н. Досиев //Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ – АИДНПҚТ, Душанбе, 18-уми марти соли 2025. – С. 248-253.

10. Исайнов, Х. Р., Кудратов Р. Р. Обеспечение водно-энергетической безопасности Центральной Азии: социально-экономические и экологические аспекты / Х.Р.Исайнов, Р.Р.Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. –2014. –№2/10 (152). –С.58-67.
11. Кимсанов, У. О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности: на материалах стран Центральной Азии, дисс. канд. эконом. наук: 08.00.05 / У. О. Кимсанов. – Душанбе, 2011.-194 с.
12. Каюмов, А.К.,Салимов Т.О. Изменения климата и водные ресурсы Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 83 с.
13. Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2 апрели соли 2020 №1688
14. Кожакматова, Н.С. Кризис водных ресурсов: конфликт интересов в Центральной Азии // Студент и научно-технический прогресс: Материалы XLVII международной научной студенческой конференции (г. Новосибирск, 11-15 апреля 2009 г.). - Новосибирск: СибАГС, 2009. - С. 52-60.
15. Кожаков, А.Е., Сарсембеков Т.Т. Водное законодательство государств-участников Содружества Независимых Государств и международно-правовое регулирование водных отношений. — Алматы: Атамұра. - 2006. - в двух книгах;
16. Маматканов, Д.М. Реформирование современных межгосударственных водных отношений при использовании трансграничных водных ресурсов в бассейне Аральского моря //Тез.материалов конференции «Вода основа жизни и человеческого существования» - Душанбе. - 2003.- С. 99 – 100
17. Мухаббатов, Х.М. Водные ресурсы - основа сотрудничества стран Центральной Азии / Х.М.Мухаббатов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2008. – №1.
18. Наврузов, С.Т. Моделирование в управлении водными ресурсами. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. - 280 с.
19. Ниёзӣ, А. Таджикистан: проблемы использования водно-энергетических ресурсов / А.Ниязи // Центральная Азия и Кавказ. – 2003. – №4. – С. 123-132.
20. Норов, Х.Г. Развитиеэкономического механизма управления водными ресурсами в сельском хозяйстве / Х.Г.Норов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. –2014. – №2/2 (131). –С.97-101
21. Обидов, Ф.С., Одинаев, Х.А. Национальная водная стратегия и интегрированное управление водными ресурсами в регионе / Ф.С.Обидов, Х.А.Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. –2014. – №2/1 (127). –С.82-87.
22. Одинаев, Х. А. Основные принципы национальной водной политики и экономический механизм трансграничного водопользования [Текст] / Х.А.Одинаев//Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. -№2. - 2005. -С. 49-64.
23. Одинаев, Х.А. Региональная водная стратегия и эколого-экономические аспекты улучшения межгосударственного водного сотрудничества / Х.А.Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2014. –«2/1 (127). –С.3-11.
24. Пулатов, Я.Э. Состояние и перспективы сотрудничества управления межгосударственными водными объектами – 2023 г. // http://gwp-casena.org/ru/news/12_june_2023_helsinki/pulatov.pdf
25. Раҷабов, С.А., Махмадов, Ҷ. .А. Механизмы реализации Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития». 2018-2028гг.//Известия Института философии, политологии и права АН РТ.- Душанбе,2017 -№1- С172-175.
26. Рахматзода Р. А. Опыт разработки полиметаллических месторождений Алтын – Топканского рудного поля / Р.А.Рахматов // Горный журнал. –2003. Специальный выпуск. –С.238.

27. Рудов, Г.А. Кыргызстан – Россия (90-е годы XX века) // Сборник документов и материалов. – Бишкек, 2001. – 575 с.
28. Рябцев, А. Д. Обеспечение водным ресурсам Республики Казахстан. // Региональный Консультативный семинар. «Сотрудничество в области совместного использования водных ресурсов в Центральной Азии: опыт прошлого и проблемы будущего». – Алматы, Казахстан. Азиатский Банк Реконструкции и Развития (ADB) и Межгосударственная Координационная Водохозяйственная Комиссия (МКВК). 2002. –С. 11-22.
29. Сарсембеков, Т.Т. Планы управления речными бассейнами в странах Центральной Азии / Т.Т. Сарсембеков. –Алматы, 2004. – С.13-15.
30. Саидов, С.С. Теоретические аспекты управления трансграничного водопользования / С. С.Саидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. Часть 2. –2014. –№2/10 (152). –С.78-84.
31. Усубалиев, Т.У. Вода – дороже золота. Водные ресурсы Кыргызстана – это его национальное богатство / Т.У.Усубалиев. – Бишкек, 1998.
32. Умаров, Ҳ.У. Биоклиматический потенциал Таджикистана: проблемы устойчивости и эффективности в его использовании / Х.У. Умаров, Х.М. Мухаббатова // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2005. –№3. –С.76.
33. Хушвахтзода Қ. Х., Асламшоев Х.Д., Мадвалиев У., Кудусов М. Перспективы и технико-экономическая оценка внедрения солнечной фотоэлектрической генерации (200 мвт) в энергосистему Согдийской области Республики Таджикистан// Журнал: Доклады Национальной академии наук Таджикистана, Том: 67, №11-12, Душанбе-2024, С. 558-568.
34. Шалгимбаева, А. С. Международно-правовое регулирование трансграничных водных ресурсов//Международные отношения и международное право - А л м а т ы.- № 3 (41)- 2009 - С.123-126.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

А) Интишорот дар нашрияҳои ба рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмӣ тақризии тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохилишаванда:

[1-М]. Маҳмадов Ҷ. А. Формирование национальной водной стратегии и перспективы регионального водного сотрудничества [Текст] Дж.А. Махмадов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. Душанбе-2017. – №4 (248). – С. 113-119. ISSN 2076-2569.

[2-М]. Раҷабов, С.А., Маҳмадов Ҷ.А. Механизмҳои амалигардонии даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028» // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, - 2017.- №1. С. 172-174, ISSN 0235-005X.

[3-М]. Маҳмадов, Дж.А. Проблемы водных ресурсов в Центральной Азии и сотрудничество в области водопользования [Текст] Дж.А. Махмадов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. Душанбе-2019. – №2 (256) – С. 96-99. ISSN 2076-2569.

[4-М]. Маҳмадов, Ҷ.А. Захираҳои обӣ ва истифодаи самараноки он дар муносибатҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // Идоракунии давлатӣ Маҷаллаи илмӣ сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. – №3 (68). – С. 243-247, УДК: 333.93(584), ISSN 2664-0651.

[5-М]. Маҳмадов, Ҷ.А. Самаранокии нуруи оби Осиёи Марказӣ ва мушкилоти истифодабарии он дар шароити муосир [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // «Идоракунии давлатӣ» маҷаллаи илмӣ сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2024. – №4-1 (69). – С. 204-211, ТДУ: 330.338(575), ISSN 2664-0651.

[6-М]. Маҳмадов, Ҷ.А. Механизмҳои татбиқи ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба обу иқлим [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // Муносибатҳои

байналмилалӣ ва амният Маҷаллаи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2024, №4 (12). - С. 185-195, УДК: 338.45:502.8(575.3), ISSN 2790-3567.

[7-М]. Досиев, М.Н., Маҳмадов Ҷ.А. Ташаккули иқтисоди «сабз» ва рақамикунонии иқтисодиёт ҳамчун қисми таркибии таъмини амнияти озуқаворӣ дар маҳалҳои кишвар [Матн] М.Н. Досиев, Ҷ.А. Маҳмадов // Идоракунии давлатӣ Маҷаллаи илмию сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2025.- №1 (72). С. 17-23, ТДУ: 338.22(48), ISSN 2664-0651.

В) Мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуи маводди конференсия:

[8-М]. Маҳмадов, Ҷ.А. Захираҳои бузурги гидроэнергетикии Тоҷикистони пойдевори истиқлолияти иқтисодӣ [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Ҳимояи манфиатҳои миллӣ, таҳкими истиқлолияти сиёсӣ ва масоили концептуалии рушди давлатдорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» АМИҚТ. Душанбе, 2016- С. 142-146.

[9-М]. Досиев, М.Н., Маҳмадов, Ҷ.А. Соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист ва таъсири мусбӣ он ба рушди иқтисодии минтақаҳои кишвар [Матн] М.Н. Досиев, Ҷ. А. Маҳмадов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Асосҳои ташкилӣ ва сохтори ҳудудии худидоракунии маҳаллӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе. 8 ноябри соли 2024, – С. 91-101.

[10-М]. Маҳмадов, Ҷ.А. Арзёбии захираҳои оби Осиёи Марказӣ: мушкилот ва дурнамо [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 18 марти соли 2025. – С. 240-248.

[11-М]. Маҳмадов, Ҷ. А., Досиев, М.Н. Нақши захираҳои обӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирёбии иқлим [Матн] Ҷ. А. Маҳмадов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 18 марти соли 2025. – С. 118-124.

[12-М]. Маҳмадов, Ҷ. А., Муҳаммадзода, П. А., Нақш ва аҳамияти ташаббусҳои ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ [Матн] Ҷ. А. Маҳмадов, П. А. Муҳаммадзода // Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувор ва дипломатияи сабз. Маводди конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ – Душанбе, 2025. –С. 54-60.

[13-М]. Досиев М. Н., Маҳмадов Ҷ. А. Захираҳои оби Осиёи Марказӣ ва мушкилоти истифодабарии он дар шароити рушди технологияи инноватсионии муосир [Матн] М. Н. Досиев, Ҷ. А. Маҳмадов, // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Баландбардории саводнокӣ ва маърифати молиявии аҳоли дар шароити иқтисоди рақамӣ»-Кӯлоб, 2025.- С. 355-359.

**АКАДЕМИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

УДК 339 (556)
ТКБ 65.68 +26
М-94

На правах рукописи

МУХАММАДЗОДА ДЖАМИ АБДУРАХМОН
**РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ РЕГИОНАЛЬНОГО ВОДНОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА**

(на материалах стран Центрально - азиатского региона)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата экономических наук
по специальности 5.2.-Экономика (5.2.21– Мировая экономика)

Научный руководитель:
д. э. н., доцент Досиев М. Н.

Душанбе – 2026

Диссертация выполнена в Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан.

Научный руководитель: **Досиев Махмадшоҳ Назарович** -
доктор экономических наук, доцент кафедры
управления государственными финансами и
цифровой экономики Академии
государственного управления при Президенте
Республики Таджикистан

Официальные оппоненты: **Садриддинов Манучеҳр Исломиддинович,**
доктор экономических наук, доцент,
заведующий отделом с учащимися Малой
академии наук Таджикистана при Президиуме
Национальной академии наук Таджикистана

Саидзода Саидмахмуд Сайдахмад, кандидат
экономических наук, доцент, Ректор
Государственного института «Международный
институт Леваканта» Международного
университета туризма и предпринимательства
Таджикистана

Ведущее учреждение: Таджикский государственный финансово-
экономический университет

Защита диссертации состоится «18» апреля 2026 г, 09:00 часов на
заседании диссертационного совета 6D.KOA-004 при Таджикском
национальном университете. Адрес: 734025, г.Душанбе, Буни Хисорак,
студенческий городок, учебный корпус 8, ауд. 102, E-mail: ds_6d.koa-
004@mail.ru. Телефон ученого секретаря: +992902426655

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке и на
официальном сайте Таджикского национального университета
(www.tnu.tj).

Автореферат распространён «___» _____ 2026 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета 6D.KOA-004,
кандидат экономических наук, доцент

Гулов Ш. М.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Возрастающее значение водных ресурсов в региональной и глобальной политике, углубление мирового водного кризиса, расширение масштабов и усиление проблем, связанных с использованием, потреблением и охраной пресной воды, требуют совершенствования и активизации механизмов стимулирования регионального и международного водного сотрудничества. Глобальный характер данной проблемы был предсказан и признан мировым сообществом еще десятилетия назад. В этом контексте Республика Таджикистан выступила в качестве инициатора и вносит значительный вклад в решение проблем водного сектора. Глобальные инициативы Основателя мира и национального единства — Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона получили широкую поддержку со стороны международного сообщества и были реализованы на практике. В частности, с 2000 года Генеральная Ассамблея ООН приняла семь резолюций, направленных на решение водных проблем, наиболее значимыми из которых являются:

- объявление 2003 года **Международным годом пресной воды** (резолюция № 55/196 от 20 декабря 2000 г.);
- объявление **Десятилетия действий «Вода для жизни» (2005–2015)** (резолюция № 58/217 от 23 декабря 2003 г.);
- объявление **Международного года сотрудничества в области водных ресурсов** (резолюция № 65/154 от 20 декабря 2010 г.);
- и **Десятилетие действий «Вода для устойчивого развития» (2018–2028)** (резолюция № 71/222 от 21 декабря 2016 г.).

Эти инициативы внесли значительный вклад в правильное понимание глобальных проблем и вызовов, связанных с водой, а также путей. Вопросы рационального водопользования и активизации регионального сотрудничества в данной сфере обусловлены особенностями землепользования в засушливых регионах. С одной стороны, усиливается воздействие изменения климата; с другой — возрастает внимание к проблемам качества воды и экологической безопасности. Следует отметить, что институциональные и правовые механизмы управления водными ресурсами, сформированные в 1990-е годы, сегодня сталкиваются с трудностями в урегулировании растущих противоречий при распределении трансграничных вод Центральной Азии. Решение этих проблем требует поиска новых подходов, направленных на выработку долгосрочных и эффективных механизмов регионального водного сотрудничества. Современное водопользование в регионе пока не отвечает требованиям рационального и устойчивого использования водных ресурсов, что подчеркивает необходимость развития межгосударственного взаимодействия.

В связи с этим Республика Таджикистан, учитывая интересы всех стран региона, выступает за взаимовыгодное сотрудничество в водной сфере. В пункте 46 раздела 8 Национальной водной стратегии Республики Таджикистан до 2040 года подчеркивается: «Таджикистан реализует свою водную политику и дипломатию в соответствии с региональными и глобальными тенденциями на основе общепризнанных принципов и норм. При этом водная политика страны учитывает национальные интересы и предусматривает совершенствование системы управления водными ресурсами на основе внедрения интегрированного бассейнового подхода с учетом интересов всех заинтересованных сторон через создание бассейновых советов рек».

Научный интерес к проблемам поиска новых организационно-экономических механизмов эффективного и бережного использования водных ресурсов, а также их защиты в условиях углубления сотрудничества между странами Центральной Азии определяет актуальность и выбор темы данного исследования.

Степень разработанности темы исследования. Проблемы рационального использования водных ресурсов в странах Центральной Азии занимают особое место в экономических и социальных исследованиях. Среди теоретических и прикладных трудов отечественных и зарубежных авторов, посвящённых Содружеству Независимых Государств и региону Центральной Азии, особое значение имеют работы А.А. Акаева, В.Л. Бондаренко, Н.С. Бистрицкой, А.Н. Барковского, К.С.А. Гончаренко, Задохиной, А.В. Захаровой, К.Н. Кадимовой, А.А. Ковалёвой, К.Н. Кулматовой, В.Н. Матяша, А.Н. Михайленко, Е.Г. Пономарёвой, Г.А. Рудовой, Н.П. Шмелёвой, А.Д. Шутовой, Г. Григорьевой и других, чьи исследования оказали существенную помощь автору при разработке данной темы.

Вопросы водного кризиса и межгосударственных отношений стран Центральной Азии подробно рассмотрены в трудах К.М. Волмурадова [3], Г.В. Воропаева [4], В.И. Данилова-Данильяна [7], В.А. Духовного [8], А. Кожакматова [14], Н.С. Кожакова [15], А.Е. Маматканова [20], Д.М. Примбетовой, Г.А. Рудовой [26], А.Д. Рябцева [28], Т.Т. Сарсембекова [29], У. Усубалиева [31], А.С. Шалгимбаевой [34] и др.

Значительный методологический интерес представляют рекомендации ведущих международных аналитических организаций, таких как: отчёты ООН о состоянии водных ресурсов мира, ПРООН о развитии человека, Международный институт управления водными ресурсами, Международная комиссия по орошению и дренажу, а также другие международные структуры и комитеты ООН по вопросам воды и экологии, Европейский союз, Всемирный банк, Институт водных проблем Российской академии наук и др.

Также заслуживают внимания исследования отечественных учёных — Абдурахмонова Ф.А. [1], Абдусаматова М.А. [2], Ганиева Т.Б. [5], Гафорова З.М. [6], Досиева М.Н. [9], Исайнова Х.Р. (Рахимзоды Х.Р.) [10], Кимсанова У.О. (Олимджонзоды У.О.) [11], Каюмова А.К. [12], Мухаббатова Х.М. [16], Наврузова С.Т. [17], Ниёзи А. [18], Норова Х.Г. [19], Обидзоды Ф.С. [21], Одинаева Х.А. [22, 23], Пулатова Я.Э. [23], Раджабова С.А. [25], Рахматзоды Р.А. [26], Саидова С.С. [30], Умарова Х.У. [32], Хушвахтзоды К.Х. [33] и других, которые всесторонне рассматривают различные аспекты проблем водопользования в Центральной Азии и разрабатывают рекомендации по созданию новых механизмов регионального сотрудничества в водной сфере в интересах устойчивого водопользования, углубления интеграции и повышения эколого-экономической эффективности региона.

Вместе с тем, одной из ключевых проблем, с которой сталкиваются страны Центральной Азии наряду с другими регионами мира, остаётся изменение климата, оказывающее серьёзное воздействие на весь природно-экономический комплекс, особенно на водные и земельные ресурсы, поскольку большая часть территории региона характеризуется засушливым климатом, низкой влажностью, высокой скоростью испарения и чрезмерной солнечной радиацией.

Поэтому совершенствование существующих механизмов и разработка новых механизмов регионального сотрудничества в области водных ресурсов имеет большое значение. В таких условиях важно подчеркнуть усилия государств региона по вопросам использования и охраны водных ресурсов, механизмы взаимной поддержки и стратегического партнёрства между странами в сфере использования трансграничных вод, которые соответствуют основным интересам населения региона. Осознание необходимости расширения взаимовыгодного сотрудничества стран Центральной Азии в контексте обеспечения устойчивого развития и водно-энергетической безопасности региона открывает большие возможности.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами.

Основные результаты исследования связаны со Стратегией национального развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (постановление Правительства

Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, №392), Национальной водной стратегией Республики Таджикистан на период до 2040 года (постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 ноября 2024 года, №627), Среднесрочной программой развития Республики Таджикистан на 2021–2025 годы (постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 16 июня 2021 года, №441), а также с Водным кодексом Республики Таджикистан (от 29 ноября 2000 года, №34). Диссертация выполнена в соответствии с планом научно-исследовательских работ Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Методологическую и теоретическую основу диссертационного исследования составили труды отечественных и зарубежных учёных-экономистов, которые раскрыли закономерности водной отрасли и механизмы её эффективного использования. В процессе исследования были использованы труды отечественных экономистов по вопросам механизма регионального сотрудничества в сфере водных ресурсов, статистические данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, ежегодные отчёты Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан, Министерства энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, материалы международных и республиканских конференций и семинаров, интернет-источники, личные наблюдения автора и другие материалы.

Общая характеристика исследования

Цель исследования – научное обоснование направлений совершенствования механизмов регионального водного сотрудничества в странах Центральной Азии, а также разработка новых моделей совместного использования водных ресурсов.

Основные задачи исследования:

1. Исследование теоретических аспектов использования водных ресурсов с целью усиления потенциала экономического развития региона, определение экономического содержания водных ресурсов и их ключевой роли в совершенствовании экономического сотрудничества стран региона;

2. Выявление принципов и базовых условий углубления межгосударственного сотрудничества в сфере водных ресурсов стран Центральноазиатского региона, разработка авторского определения понятия «рациональное использование водных ресурсов в регионе», а также исследование современного состояния и выявление экономических проблем государств Центральной Азии в области использования трансграничных водных ресурсов;

3. Разработка перспектив взаимовыгодного сотрудничества стран Центральноазиатского региона в сфере использования водных ресурсов и формулирование предложений по совершенствованию концептуальной базы развития сотрудничества в области интегрированного управления водными ресурсами в регионе;

4. Определение и обоснование путей улучшения механизмов управления в системе регионального сотрудничества в водной сфере, а также подготовка методических и практических рекомендаций по перспективам их дальнейшего развития.

Объект исследования - механизмы межгосударственного сотрудничества в водной сфере Центральной Азии.

Предмет исследования – экономические отношения, возникающие в процессе использования и управления региональными водными ресурсами.

Гипотеза исследования. Научное обоснование рационального и эффективного использования водных ресурсов в Центральной Азии способствует устойчивому социально-экономическому развитию стран региона и совершенствованию механизмов межгосударственного взаимодействия.

Методологическая основа включает системный и сравнительный анализ, обобщение, моделирование и статистические методы, основанные на данных

официальной статистики, национальных министерств, международных отчетов (ООН, Всемирного банка и др.), а также авторских наблюдениях.

Источниками данных исследования являются официальные и аналитические статистические материалы международных организаций, данные государственных органов по статистике и государственных комитетов по водным ресурсам. Международные конвенции и соглашения о совместном использовании водных ресурсов, а также водное законодательство стран Центральноазиатского региона послужили нормативно-правовой основой исследования.

Методы исследования. Диссертационное исследование проводилось на основе применения общенаучных, исторических, аналитических, сравнительных, обобщающих методов, методов подведения итогов, выработки логических выводов, моделирования, выдвижения гипотез и диагностических методов. В частности, использовались методы анализа экономико-математических и социальных факторов для определения механизмов регионального сотрудничества в сфере водных ресурсов.

Основную информационную и экспериментальную базу исследования составляют нормативно-правовые акты Республики Таджикистан в сфере водных ресурсов, постановления Правительства Республики Таджикистан, материалы Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан, Министерства энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, статистические данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Водный кодекс Республики Таджикистан, а также данные стран, участвующих в региональном водном сотрудничестве в условиях Центральной Азии.

Диссертационное исследование выполнено на кафедре международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Научная новизна заключается в теоретико-прикладном обосновании направлений совершенствования механизма регионального водного сотрудничества в условиях Центральной Азии. К числу **наиболее значимых научных результатов** относятся:

1. Определены теоретические основы формирования межгосударственных механизмов водного сотрудничества с учетом концепции устойчивого водопользования;

2. Уточнены принципы и условия углубления межгосударственного взаимодействия на основе создания современного института регионального водного партнерства, сформулировано авторское определение понятия «рациональное использование водных ресурсов региона» как совокупности экологических, экономических, институциональных, организационных, технических и информационных мер;

3. Разработана концепция постепенного перехода к созданию водно-энергетической системы Центральной Азии, основанной на экосистемном подходе;

4. Предложена экономическая модель регионального водного сотрудничества, направленная на повышение согласованности в планировании, регулировании и использовании водных ресурсов, Разработаны методические и практические рекомендации по совершенствованию механизмов управления и созданию институциональных структур водного сотрудничества.

Основные положения исследования, выносимые на защиту:

1. Теоретические основы формирования и развития механизмов межгосударственного сотрудничества в водной сфере с учётом реализации концепции устойчивого водопользования, предусматривающей интеграцию водного и энергетического секторов в целях достижения конкретных задач устойчивого экономического развития;

2. Определены основные предпосылки формирования современного механизма регионального сотрудничества в водной сфере и интегрированного управления водными ресурсами, а также объективные факторы развития водного взаимодействия стран Центральной Азии. Дано авторское определение понятия «рациональное использование

водных ресурсов региона». Проведена оценка текущего состояния использования трансграничных вод и выявлены ключевые экономические проблемы государств региона;

3. перспективы сотрудничества между странами Центральной Азии в области использования водных ресурсов региона и обоснована необходимость постепенного перехода к формированию единой водно-энергетической системы в Центральноазиатском регионе. Кроме того, разработаны предложения по совершенствованию концептуальной основы развития сотрудничества в сфере интегрированного управления водными ресурсами;

4. В рамках совершенствования концептуальных основ развития сотрудничества в сфере комплексного управления водными ресурсами региона разработаны модели экономического взаимодействия в водной сфере с учётом принципов интегрированного управления водными ресурсами. Разработаны и предложены практические и методические рекомендации по перспективам и совершенствованию механизмов управления в системе регионального водного сотрудничества.

Практическая значимость заключается в возможности применения результатов исследования при разработке нормативно-правовых актов, региональных программ и образовательных курсов по международной и региональной экономике, водному хозяйству и устойчивому развитию.

Степень достоверности обеспечивается объемом собранных данных, применением статистического анализа и апробацией результатов на научных конференциях и семинарах.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертационное исследование соответствует следующим пунктам паспорта перечня специальностей Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан по специальности **5.2.-Экономика (5.2.21– Мировая экономика):**

1.Всемирное хозяйство, его структура, закономерности и современные тенденции развития. 2. Теории развития мирового хозяйства и международных экономических отношений. Анализ и оценка современных концепций.4.Интернационализация хозяйственной жизни. Глобализация экономической деятельности, ее факторы, этапы, направления и формы. Взаимодействие региональной интеграции и экономической глобализации. 5. Интеграционные процессы в развитых и развивающихся регионах мирового хозяйства, закономерности развития этих процессов, оценка интеграционных перспектив различных торгово экономических блоков и объединений. 7.Международная экономическая взаимозависимость. Обеспечение устойчивого развития национальной и мировой экономики. Стратегии национального экономического развития. 21. Развитие ресурсной базы мирового хозяйства. Экономические аспекты глобальных проблем-экологической, продовольственной, энергетической. Мировозьхозяйственные последствия глобальных процессов, пути и механизмы их решения. 25.Национальная экономика отдельных стран в системе мировозьхозяйственных связей: проблемы оптимизации взаимодействия и обеспечения национальных экономических интересов. Международные экономические противоречия, их причины и способы разрешения. 28.Пути и формы интеграции Таджикистана в систему мировозьхозяйственных связей. Особенности внешнеэкономической деятельности на уровне предприятий, отраслей и регионов.

Личный вклад соискателя учёной степени в исследование. Диссертационная работа является результатом самостоятельной научной деятельности автора: научные положения, выводы и рекомендации в диссертации обоснованы и выполнены автором самостоятельно на основе исследования практики развития механизмов межгосударственного сотрудничества в водной сфере. Аналитическая часть диссертации выполнена на основе обработки данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Министерства промышленности и новых технологий Республики Таджикистан, Министерства энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, оценки состояния регионального водного сотрудничества в

системе управления водными ресурсами, а также управления водными ресурсами и объективных основ регионального водного сотрудничества в Центральной Азии.

Применение результатов исследования. Основные положения и отдельные результаты диссертационной работы были представлены и признаны приемлемыми на научных семинарах кафедры государственного финансового управления, международных научно-практических конференциях Национального университета Таджикистана (Душанбе, 2014–2023), республиканских и международных научно-практических конференциях в 2014–2018 годах (г. Душанбе, г. Бишкек), а также в Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан (Душанбе, 2020–2025). Основные результаты диссертационного исследования также были представлены на заседаниях и семинарах Центра устойчивого развития Национального университета Таджикистана.

Публикации. По теме диссертации опубликовано 13 научных работ общим объемом 5,6 п. л., из них 7 — в рецензируемых журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем работы. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, предложений и списка литературы. Общий объём — 188 страниц, включая 15 таблиц, 20 рисунков и 2 диаграммы.

ОСНОВНЫЕ РАЗДЕЛЫ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** обоснованы актуальность, степень научной разработанности, цели и задачи исследования, объект и предмет изучения, теоретические, методологические и информационные основы, а также научная новизна диссертационной работы.

В **первой главе** – «Теоретические основы анализа проблем формирования и развития механизмов регионального сотрудничества в сфере водных ресурсов в Центральной Азии» – рассматриваются вопросы водных ресурсов в структуре потенциала экономического развития региона, принципы и базовые основы регионального сотрудничества в водной сфере стран Центральной Азии, а также особенности и тенденции формирования национальной водной стратегии и перспективы регионального взаимодействия в данной области.

На основе изучения трудов отечественных и зарубежных учёных, концепций, стратегий и государственных программ, защищённых в последние годы диссертаций и периодической литературы, автором выявлен и уточнён ряд ключевых элементов понятия «водные ресурсы». Установлено, что водные ресурсы являются важнейшей составляющей природно-ресурсного потенциала и основой жизнедеятельности населения, обеспечивая благоприятные условия для благосостояния граждан, экологического, экономического и социального развития стран, а также для сохранения флоры и фауны. При этом отмечается, что вода как источник жизни обладает способностью создавать материальные экономические блага и служит важным фактором устойчивого социально-экономического развития государств.

В этом контексте Шалгимбаева А. С. справедливо отмечает, что «учитывая трансграничный характер большинства рек мира, рациональное использование водных ресурсов требует организации межгосударственного сотрудничества в данной сфере. Взаимодействие стран в целях совместного и эффективного использования

трансграничных водных ресурсов имеет жизненно важное значение. В настоящее время из 200 крупнейших речных бассейнов мира (тех, что впадают в океаны, моря или озёра) 148 делятся между двумя странами, а 52 обеспечивают водными ресурсами от трёх до десяти государств»[34]. В постсоветский период независимости такие государства, как Казахстан, Туркменистан и Узбекистан, используя свои исходные географические и ресурсные преимущества, сумели наладить устойчивое социально-экономическое развитие.

Например, на рисунке 1 отражена государственная политика Кыргызской Республики и её ключевая позиция в области использования трансграничных рек и связанных с ними объектов:

Рисунок 1. Государственная политика Кыргызской Республики в сфере использования трансграничных рек согласно нормативно-правовым актам[34].

Из данных рисунка видно, что в межгосударственных отношениях Кыргызская Республика применяет принцип платности использования воды. Хотя подобные положения в Республике Таджикистан не приняты, правительства других стран региона в целом поддерживают позицию Кыргызстана в вопросах водопользования.

По мнению автора, всесторонняя оценка межгосударственного сотрудничества в развитии бассейнов трансграничных рек на основе принципов глобального управления представляет собой насущную научную необходимость, обусловленную современными тенденциями мировой экономики.

В настоящее время механизмы взаимодействия в водной сфере формируются и совершенствуются с ориентацией на экологическую устойчивость и достижение баланса интересов стран Центральной Азии.

Собран практический опыт в области организационных механизмов и институциональных структур межгосударственного регионального сотрудничества. Определены концептуальные основы механизмов управления региональными водными ресурсами, что показанные на рисунке 2.

Рисунок 2. Концептуальные основы механизмов регионального сотрудничества в сфере водных ресурсов.

По мнению автора, водные ресурсы представляют собой важнейший элемент природно-ресурсного потенциала, ключевую составляющую окружающей среды, а также уязвимый и ограниченный источник. В связи с этим в странах Центральной Азии водные ресурсы должны рассматриваться как источник жизни и жизнедеятельности населения региона, фактор, обеспечивающий экономическое, экологическое и социальное развитие народов, а также условие существования флоры и фауны. Следовательно, они требуют рационального использования, строгого контроля и надёжной защиты.

В этой связи разработка эффективного экономического механизма управления использованием природных ресурсов, особенно водных, является исключительно актуальной и необходимой задачей. Именно поэтому в последующих исследованиях автор ставит целью всестороннее изучение водных ресурсов, поскольку данный процесс отражает и определяет их экономическую ценность для региона в целом.

Учитывая разнообразие сфер применения, вода является наиболее потребляемым природным ресурсом в мире. Поскольку глобальное водопотребление почти в сто раз превышает использование других видов природных ресурсов, это напрямую ведёт к сокращению водных запасов.

Принятие всеми странами Центральной Азии **единого, взаимовыгодного соглашения** по актуальным вопросам использования водных ресурсов может способствовать ускорению разработки общей стратегии их рационального потребления и охраны экосистем, а также значительно улучшить деятельность существующих координационных

комиссий в регионе.

После обретения независимости все пять стран Центральной Азии приступили к разработке национального водного законодательства. Каждое государство приняло кодексы или законы, регулирующие водные отношения. Эти нормативно-правовые акты представлены в таблице 1.

Таблица 1. Нормативно-правовые акты стран Центральной Азии в сфере водных ресурсов

№	№ Государство	Нормативно-правовой акт	Дата принятия обновления
1.	Республика Таджикистан	Водный кодекс	27.12.1993 2.04.2020
2.	Республика Казакстан	Водный кодекс	31.03.1993 09.07.2003
3.	Кыргызская Республика	Закон «О воде»	14.01.1994 27. 06 2025
4.	Республика Узбекистан	Закон «О воде и водопользовании»	6.05.1993 30.07.2025
5.	Республика Туркменистан	Водный кодекс	27.12.1972 03.06.2023

Источник: составлено автором на основе электронного ресурса

http://www.duma.gov.ru/cnature/expert_info/analit_vodresurs.htm

Следует отметить, что в целях государственного регулирования и контроля рационального водопользования в Республике Таджикистан действуют следующие нормативно-правовые акты: Закон Республики Таджикистан «О питьевом водоснабжении и водоотведении» от 19 июля 2019 года; Закон Республики Таджикистан «Об ассоциациях водопользователей» от 2 января 2020 года; Закон Республики Таджикистан «Об охране окружающей среды» от 8 июня 2022 года.

В законодательстве четырёх стран (за исключением Туркменистана) закреплено положение, согласно которому, если международный договор устанавливает иные правила, чем предусмотренные национальным законодательством, применяются положения международного договора.

Однако эффективность национальных водных стратегий проявляется в полной мере лишь при наличии **действенного механизма регионального сотрудничества** в водной сфере между странами региона.

Соблюдение этих принципов во всех странах региона обеспечивает рациональное использование водных ресурсов, предотвращает их загрязнение, способствует эффективному управлению и охране.

В диссертации отмечается, что «... в настоящее время водно-энергетический сектор остаётся одной из самых сложных сфер в Центральной Азии. Несмотря на многочисленные усилия по налаживанию эффективного межгосударственного сотрудничества в области совместного использования трансграничных водно-энергетических ресурсов при участии развитых стран, международных организаций, банков и финансовых структур, **существенных успехов достигнуто мало**. Странам региона пока не удалось выработать не только согласованные решения, но даже общее понимание состояния данной отрасли. Водно-энергетический кризис в бассейне реки Сырдарья в 2008–2009 годах и проблемы межгосударственного распределения и

рационального использования гидроэнергетического потенциала региона за последние два десятилетия лишь усилились».

Очевидно, что каждая страна Центральной Азии приняла нормативно-правовые акты, содержащие специальные принципы рационального использования водных ресурсов. Например, в статье 4 Водного кодекса Республики Таджикистан закреплены следующие принципы (см. рисунок 3):

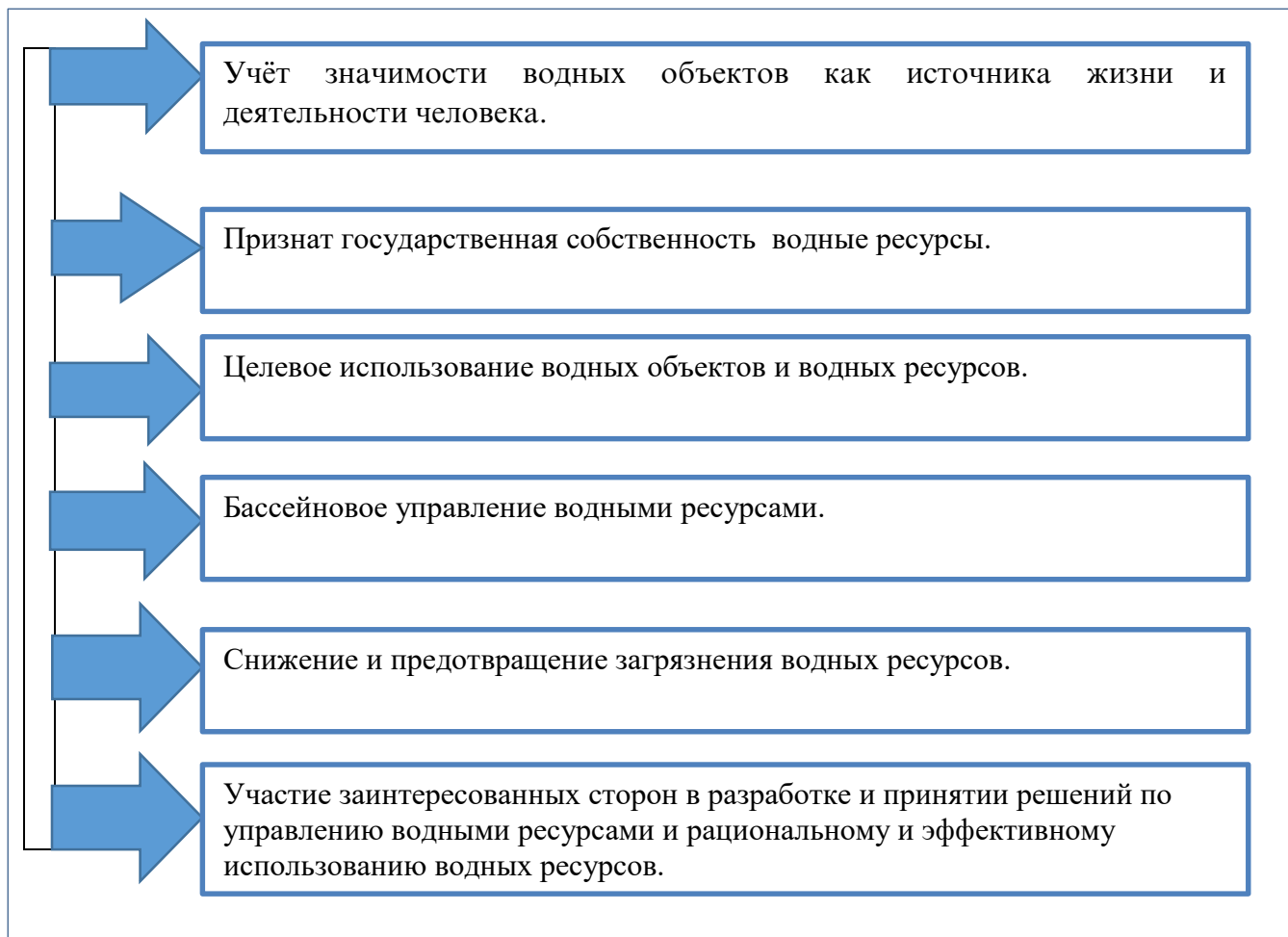

Рисунок 3. Принципы рационального и эффективного использования водных ресурсов в Республике Таджикистан .Источник: составлено автором на основе [13].

Из рисунка 4 следует, что сотрудничество в водной сфере в определённой степени представляет собой как экономический, так и политический процесс, направленный на разрешение противоречий. Необходимость его реализации определяется стремлением достичь справедливости при распределении водных ресурсов. Для решения существующих проблем в водной сфере особое значение приобретает Концепция общности интересов с учётом региональных особенностей Центральной Азии и формирования регионального сотрудничества в области водопользования.

Автор отмечает, что в Республике Таджикистан утверждена **Национальная водная стратегия до 2040 года**, в которой закреплены следующие **принципы сотрудничества** в водной сфере: «обеспечение права каждого человека на питьевую воду и санитарные условия; интегрированное управление водными ресурсами на основе бассейнового подхода; достижение экономически устойчивого и экологически обоснованного

управления водными ресурсами; инклюзивный подход, предусматривающий участие местных органов государственной власти, органов самоуправления, ассоциаций водопользователей и других организаций в планировании, использовании и охране водных ресурсов; а также развитие водной дипломатии на региональном уровне, основанной на принципах добрососедства, равенства и взаимовыгодного сотрудничества».

В связи с этим Республика Таджикистан, стремясь к **взаимовыгодному сотрудничеству** с соседними странами региона и учитывая их социально-экономические интересы, реализует в своей водной политике ряд принципов, представленных на рис. 4.

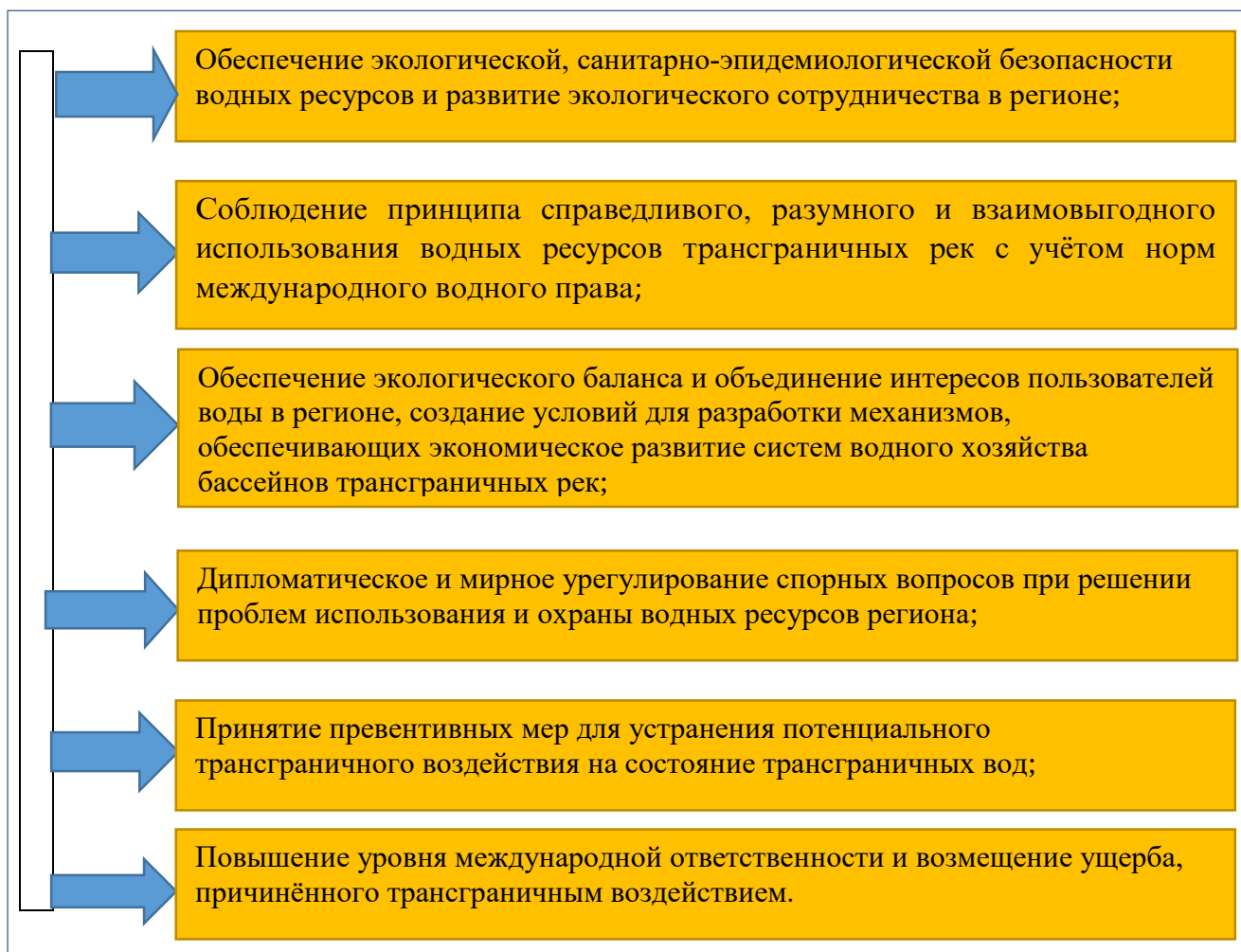

Рис. 4. Принципы реализации водной политики в Республике Таджикистан

Источник: составлено автором на основе источника [22].

Согласно представленным направлениям регионального сотрудничества в водной сфере, интеграция в области эффективного использования водных ресурсов должна осуществляться на основе согласованных процедур между странами региона, при этом использование воды не должно наносить экономического ущерба соседним государствам.

Интеграция в рамках регионального водного сотрудничества должна рассматриваться как совместное использование водных ресурсов, основанное на реализации и учёте интересов всех участников интеграционных отношений.

В диссертации также кратко представлены принципы и основные направления эффективного использования водно-энергетических ресурсов Центрально-Азиатского региона и сотрудничества государств региона в рамках региональных водных

отношений(табл. 2).

Таблица 2. Принципы и основные направления регионального сотрудничества в сфере водных ресурсов

Принципҳои ҳамкорӣ	Самтҳои асосии ҳамкорӣ
- Признание рек Сырдарьи и Амударьи как единой водно-энергетической системы бассейна Аральского моря, включающей трансграничные водные объекты; -Использование трансграничных водных объектов на основе согласованных режимов пропуска и норм водопотребления, отвечающих интересам всех государств региона, включая страны, формирующие сток рек; -Совместное рассмотрение инвестиционных проектов и строительство новых гидротехнических сооружений на трансграничных реках, а также модернизация существующих при условии совместной реализации; -Сотрудничество на основе суверенного равенства, территориальной целостности и взаимной выгоды при справедливом использовании водно-энергетических ресурсов с учётом международного опыта; -Право использования водных и энергетических ресурсов в приграничных районах в соответствии с национальным законодательством и согласованными режимами потребления воды; -Недопущение нанесения ущерба соседним государствам; -Бассейновый подход к организации водоснабжения, водопользования и охраны вод; -Своевременное уведомление о планируемых мероприятиях в сфере водно-энергетического использования, способных повлиять на интересы других государств или вызвать природные и техногенные последствия; -Урегулирование межгосударственных споров по водно-энергетическим вопросам на основе согласованных процедур между странами региона.	-Формирование согласованной региональной политики в области рационального использования водных ресурсов с учётом норм международного водного права; -Реализация согласованной региональной политики с учётом социально-экономических и экологических интересов всех государств бассейнов Сырдарьи и Амударьи; -Обеспечение непрерывности регулирования водно-энергетических систем Центральной Азии в условиях энергетического и топливного обмена; - Реализация совместных инвестиций в строительство и реконструкцию гидроэнергетических и водохозяйственных объектов регионального значения; - Активизация существующих и создание новых межгосударственных органов управления, ответственных за регулирование водно-энергетических режимов рек; - Разработка проектов освоения водно-энергетических ресурсов и регулирование межгосударственных энергетических потоков с учётом согласованных водно-энергетических режимов;

Источник: составлено автором на основе источника [12].

Автор отмечает, что в мире накоплен значительный опыт реализации элементов регионального водного сотрудничества. Так, Таиланд и Индия, Китай, Уганда, Квебек и Бразилия при поддержке международного сообщества активно внедряют интеграционные механизмы. Страны Европейского союза развивают сотрудничество в водной сфере в рамках Водной рамочной директивы ЕС. Представляет интерес и опыт реализации

Швейцарской водной стратегии для Центральной Азии, направленной на укрепление регионального потенциала управления водными ресурсами, основанный на принципах интеграционного подхода.

Процесс сотрудничества, как подчёркивает автор, должен опираться на **основные принципы**, представленные на рисунке 5.

Рис. 5. Принципы интеграционного процесса в рамках регионального сотрудничества в водной сфере.Источник: составлено автором на основе источника [19].

Из представленных на рисунке 5 принципов интеграционного процесса следует, что широкое участие общества в управлении, планировании и использовании водных ресурсов учитывается в полной мере, при этом приоритет отдаётся удовлетворению человеческих потребностей. Эти принципы имеют выраженный гуманистический характер.

В указанных международных документах признаётся, что реки Сырдарья и Амударья **являются** жизненно важными источниками для населения и региональной стабильности Центральной Азии, что объективно обуславливает необходимость создания **единой** водно-энергетической системы бассейна Аральского моря в новых условиях развития независимых государств региона. Также подчёркивается необходимость совершенствования механизмов развития регионального сотрудничества в водной сфере с целью рационального использования трансграничных водных объектов.

В диссертации, кроме того, отмечается, что концепция регионального сотрудничества в водной сфере основывается на ряде **межгосударственных документов**, сгруппированных по признаку организации водных отношений (табл. 3).

Таблица 3. Основные законодательные акты, определяющие принципы регионального сотрудничества

Документы, принятые в рамках Организации “Сотрудничество Центральной Азии”	Документы, принятые в рамках Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС)
1. Соглашение между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Республикой Узбекистан, Республикой Таджикистан и Туркменистаном о сотрудничестве в области совместного управления, использования и охраны водных ресурсов межгосударственных источников (г. Алма-Ата, 18 февраля 1992 г.); 2. Соглашение между Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики и Правительством Республики Узбекистан об использовании топливно-энергетических и водных ресурсов, строительстве и эксплуатации газопроводов в Центральной Азии (г. Ташкент, 5 апреля 1996 г.); 3. Заявление глав государств Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана об использовании водно-энергетических ресурсов (г. Бишкек, 6 мая 1996 г.); 4. Соглашение между Правительством Казахстана, Правительством Кыргызстана и Правительством Узбекистана об использовании водно-энергетических ресурсов бассейна реки Сырдарья (г. Бишкек, 17 марта 1998 г.); 5. Протокол о внесении изменений и дополнений в Соглашение между Правительствами Таджикистана, Кыргызстана и Узбекистана об использовании водно-энергетических ресурсов бассейна реки Сырдарья от 17 марта 1998 г. (г. Бишкек, 17 июня 1999 г.); 6. Ташкентская декларация о Специальной программе ООН для экономик Центральной Азии (г. Ташкент, 26 марта 1998 г.); 7. Решение о концепциях создания водно-энергетического, продовольственного и транспортного консорциумов в рамках Организации “Сотрудничество Центральной Азии” (г. Душанбе, 18 октября 2004 г.); 8. Протокол о интеграции Организации “Сотрудничество Центральной Азии” в Евразийское экономическое сообщество (23 июня 2006 г.).	1. Соглашение о сотрудничестве энергосистем государств — участников Договора о углублении интеграции в экономической и гуманитарной сферах от 29 марта 1996 г., утверждённое 24 ноября 1998 г.; 2. Основы энергетической политики государств — членов Евразийского экономического сообщества, утверждённые решением Межгосударственного совета ЕврАзЭС (на уровне глав правительств) от 28 февраля 2003 г. №103; 3. Приоритетные направления развития ЕврАзЭС на 2003–2006 гг. и последующие годы и меры по их реализации, утверждённые решением Межгосударственного совета (на уровне глав государств) от 9 февраля 2004 г. №152; 4. Решение Межгосударственного совета ЕврАзЭС (на уровне глав государств) от 23 июня 2006 г. №300 «О ходе выполнения решений Межгосударственного совета ЕврАзЭС от 25 января 2006 г. по обеспечению правовых процедур интеграции Организации "Сотрудничество Центральной Азии" с ЕврАзЭС»; 5. Соглашение о совместных действиях по решению проблем Аральского моря и Приаралья, экологическому оздоровлению и обеспечению социально-экономического развития региона (26 марта 1993 г.; Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан); 6. Соглашение между Правительствами Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана о статусе Международного фонда спасения Арала и его организаций (9 апреля 1999 г.); —

Источник: составлено автором на основе источника [12].

Следует отметить, что основные положения и принципы регионального водного сотрудничества закреплены в «Соглашении между Республиками Таджикистан,

Кыргызстан, Казахстан, Туркменистан и Узбекистан о сотрудничестве по охране водных ресурсов межгосударственных источников и их совместному использованию» (г. Алма-Ата, 18 февраля 1992 г.). В последующих законодательных актах и соглашениях данные принципы были конкретизированы и расширены.

Однако, по мнению автора, в будущем требуется внесение изменений в ряд межгосударственных соглашений, регулирующих водные отношения, с учётом принципов, соответствующих условиям рыночной экономики. Современные принципы использования трансграничных водно-энергетических ресурсов выходят за рамки классической парадигмы, основанной на критерии оптимальности Парето. В перспективе уровень эффективности использования водных и энергетических ресурсов должен определяться на основе справедливого распределения выгод от их совместного использования.

Автор также подчёркивает, что в современных условиях государственно-частное партнёрство (ГЧП) играет важную роль в реализации проектов водного сектора. В связи с этим региональное сотрудничество предполагает использование следующих подходов к вовлечению частного сектора в водные проекты, представленных на рисунке 6.

Рисунок 6. Процессы привлечения частного сектора к проектам в области водных ресурсов.Источник: подготовка автора на основе литературы [25].

В диссертации рассматривается процесс формирования национальной водной стратегии и перспектив регионального сотрудничества в сфере водных ресурсов, а также обосновывается важность данной темы.

В частности, отмечается, что проблемы и вопросы, связанные с эффективным использованием водных ресурсов в Центральной Азии, требуют совместного комплексного решения, поскольку регион имеет определённые особенности, которые необходимо учитывать. Например, в районах распределения воды Казахстан, Туркменистан и Узбекистан являются равнинными странами, в то время как Таджикистан и Кыргызстан относятся к горным районам Центральной Азии и расположены в местах формирования водного стока.

Основой существующего механизма сотрудничества в области водных ресурсов в регионе являются региональные соглашения и национальное законодательство. Практически во всех конституциях стран Центральной Азии установлено, что вода считается государственной собственностью.

«С учётом этого, в Республике Таджикистан наряду с другими нормативно-правовыми актами в сфере водных ресурсов принята также «Национальная водная стратегия Республики Таджикистан на период до 2040 года», утверждённая Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 ноября 2024 года №627, которая определяет перспективы рационального и эффективного использования водных ресурсов и взаимовыгодного сотрудничества между странами региона».

В то же время автор отмечает, что обеспечение секторов экономики и удовлетворение потребностей населения в водных ресурсах с учётом экономических и социальных интересов стран региона должно стать стратегической целью национальной водной политики в будущем.

С целью реализации задач водной стратегии стран региона, по нашему мнению, необходимо разработать показатели, оценивающие эффективность водного сотрудничества. Эти показатели должны отражать следующие направления целей водной стратегии и регионального сотрудничества:

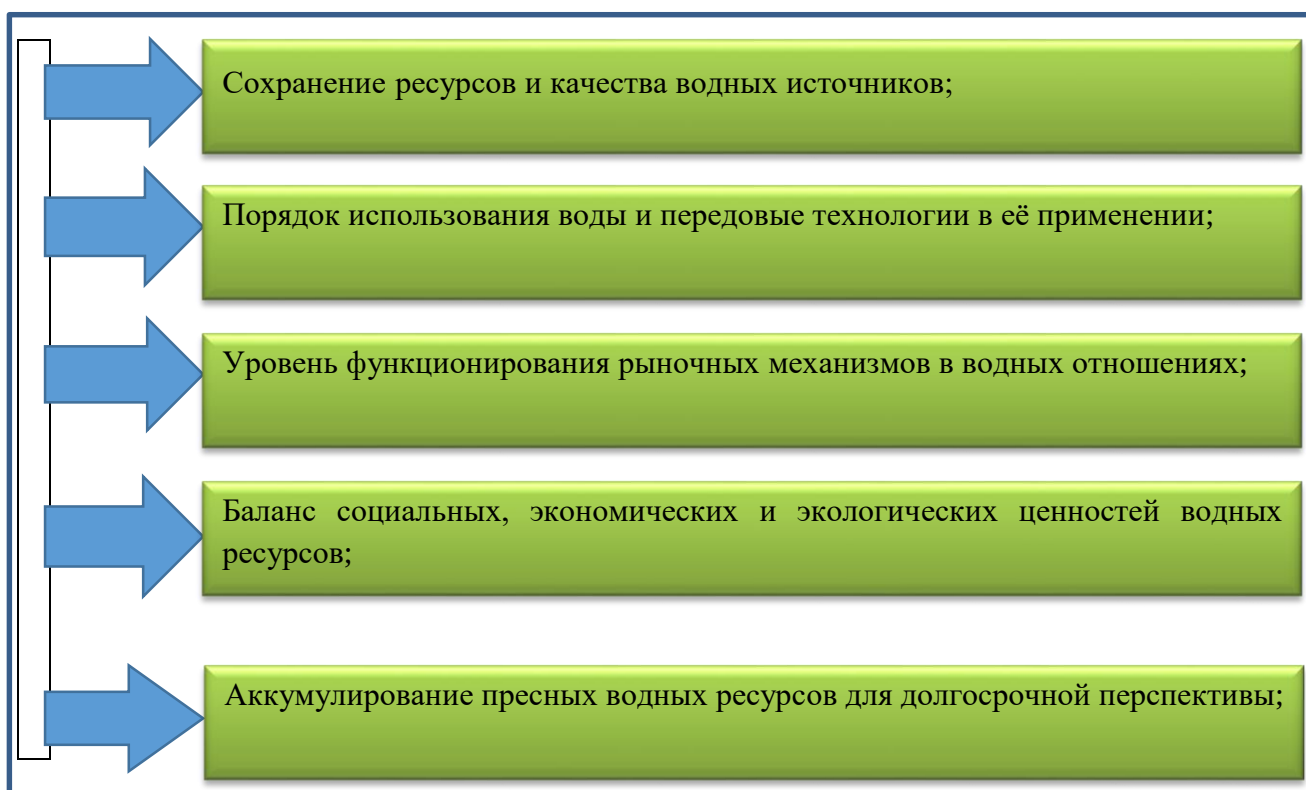

Рисунок 7. Основные направления целей водной стратегии

Источник: подготовка автора на основе литературы [10].

Также в диссертации отмечается, что в будущем политика Таджикистана будет направлена на обеспечение регулирования стока рек Амударья и Сырдарья через водохранилища Нурек и Кайраккум. В современный период Гидроэнергетический комплекс Фарход с водохранилищем, управляемым Таджикистаном для временного обеспечения энергопотребностей Узбекистана, играет заметную роль. В настоящее время

возникает необходимость реконструкции его узлов на основе совместного сотрудничества с Узбекистаном.

Следует отметить, что с учётом всех затрат в процессе формирования и подготовки к использованию водохозяйственных объектов нижестоящие государства получают водные ресурсы как коммерческую собственность, стоимость которой можно определить условно. Однако Республика Таджикистан не выдвигает вопросы о переходе к экономическим водным отношениям, как это осуществляется в некоторых странах, с целью сохранения дружественных отношений. В связи с этим возникает поиск механизмов, реализующих интересы сторон в сфере использования водных ресурсов.

Таким образом, при рациональном использовании водных ресурсов в регионе и организации орошения на основе разработанных методологических положений, учитывающих различия природных и экономических условий водопотребителей, создаются условия для устойчивого развития ирригационного сельского хозяйства. Сегодня управление водными ресурсами как экономическим благом является важным подходом для обеспечения эффективного и справедливого использования воды, а также содействует её сохранению и защите.

Исследование показало, что водные ресурсы в странах Центральной Азии используются для различных целей, включая ежедневное потребление населения и орошение плодородных земель, что способствует улучшению социально-экономической ситуации в странах.

Во второй главе – «Современное состояние использования воды и региональное сотрудничество в сфере водных ресурсов в Центральной Азии» – рассматриваются текущее использование воды в странах региона, проблемы и причины неэффективности водного сотрудничества, а также роль регионального сотрудничества и активизация корпоративного механизма повышения эффективности использования водных ресурсов.

Центральная Азия расположена в зоне континентального климата, летом наблюдаются низкие осадки и высокая солнечная радиация, что определяет специфическое развитие сельского хозяйства и экономики в целом. Общая площадь пригодных для орошения земель составляет около 15 млн. гектаров, из которых 12 млн. гектаров предназначены для хлопководства. Около 6 млн. гектаров находятся в бассейне Сырдарьи, а 9 млн. гектаров – в бассейне Амударьи.

В диссертации отмечается, что Центральная Азия обладает богатыми природными ресурсами, включая газ, нефть, полезные ископаемые, уголь и др. Общая площадь стран Центральной Азии составляет около 4 млн. км²:

Казахстан – 2 717 тыс. км²,

Кыргызстан – 198,5 тыс. км²,

Таджикистан – 141,4 тыс. км²,

Туркменистан – 488,1 тыс. км²,

Узбекистан – 448,8 тыс. км².

Автор исследования установил, что «Таджикистан расположен на юго-востоке Центральной Азии, его общая площадь составляет 141,4 тыс. км². На западе и севере он граничит с Узбекистаном – 1 332 км, Кыргызстаном – 987,5 км, на юге – с Афганистаном – 1 374,2 км, на востоке – с Китаем – 494,4 км. Общая длина границ составляет 4 188,1 км».

В настоящее время в странах региона наблюдаются сезонные и территориальные различия в использовании воды, а также ограниченные водные ресурсы. Очевидно, что страны Центральной Азии, расположенные ниже по течению, сильно зависят от стран верховьев рек. В то же время страны верховьев, такие как Таджикистан, сталкиваются с трудностями при учёте запросов и предложений нижестоящих соседей. Действительно, страны Центральной Азии тесно связаны друг с другом в использовании водных ресурсов. Более 80% воды в бассейне Аральского моря образуется в верховьях рек, расположенных в Кыргызстане и Таджикистане (см. Таблицу 4). Основная часть поверхностных вод бассейна поступает от крупных рек — Амударьи и Сырдарьи, истоки которых находятся на территории этих стран.

Таблица 4. Доля водных ресурсов рек стран Центральной Азии в бассейне Аральского моря.

№	Страны региона	Доля водных ресурсов рек (%)
1.	Таджикистан	55,4
2	Кыргызстан	25,3
3	Узбекистан	7,6
4	Афганистан	5,4
5	Казахстан	3,9
6	Туркменистан	2,4%

Источник: подготовка автора на основе литературы [27].

Из данных таблицы видно, что доля Таджикистана в бассейне Аральского моря значительно выше, чем у других стран региона.

Также следует отметить, что в республики Центральной Азии поступает определённый объём воды из Сырдарьи и Амударьи (см. таблицу 5).

Таблица 5. Объём воды Сырдарьи и Амударьи для республик Центральной Азии

№	Страна	Объём (млрд м³)	Доля воды рек (%)
1	Из Сырдарьи в Таджикистан	1,9	15,9
2	Из Сырдарьи в Узбекистан	8,8	73,9
3	Из Сырдарьи в Кыргызстан	0,27	2,3
4	Из Амударьи в Таджикистан	7,0	12,6
5	Из Амударьи в Узбекистан	16,02	28,9
6	Из Амударьи в Туркменистан	15,5	28,0
7	Из Амударьи в Кыргызстан	0,27	0,6

Источник: подготовка автора на основе литературы [16].

Из таблицы видно, что основная часть воды Сырдарьи поступает в Узбекистан, а Амударьи – в Туркменистан.

Ледники на территории Кыргызстана и Таджикистана играют ключевую роль в формировании Сырдарьи и Амударьи, крупнейших водных артерий Центральной Азии и бассейна Аральского моря. Влияние глобального изменения климата отражается на объёме ледников, питательных источниках, реках и, в конечном итоге, на доступности воды для регионов и стран нижнего течения, оказывая прямое воздействие на систему межгосударственных отношений.

Озеро Сарез содержит 17 км³ питьевой воды. Годовой сток озера составляет около 2–2,5 км³. Сырдарья и Амударья – одни из крупнейших рек Центральной Азии, их истоки

находятся в горах Кыргызстана, Афганистана, Таджикистана и Китая (см. Рисунок 2.7).

Следует отметить, что формирование поверхностных вод в бассейне Аральского моря является основным и важным источником для комплексного развития гидрологической динамики региона Центральной Азии. В настоящее время бассейн Аральского моря сталкивается с проблемой уменьшения водных ресурсов.

Рисунок 8. Бассейн Аральского моря.Источник: подготовка автора на основе литературы [16].

Поверхностные воды бассейна Аральского моря формируются в основном из воды крупных рек, таких как Амударья и Сырдарья, истоки которых находятся в странах Центральной Азии.

С учётом этого, страны Центральной Азии вносят значительный вклад в формирование Аральского моря и выступают за его защиту.

При этом следует отметить, что страны региона постоянно предпринимают меры по сохранению водных ресурсов Аральского моря и вносят значимый вклад в его спасение от экологических проблем.

Источники формирования поверхностных вод бассейна Аральского моря представлены в таблице 6.

Таблица 6. Формирование поверхностных вод бассейна Аральского моря

Страны	Амударья		Сырдарья		Всего	
	км ³	%	км ³	%	км ³	%
Казахстан	-	-	4,5	12,12	4,5	3,89
Кыргызстан	1,90	2,42	27,4	73,77	29,3	25,35
Таджикистан	62,9	80,17	1,1	2,96	64	55,36
Туркменистан (с Ираном)	2,78	3,54	-	-	2,78	2,4
Узбекистан	4,7	5,99	4,14	11,15	8,84	7,65
Афганистан	6,18	7,88	0	0	6,18	5,35
Итого	78,46	100	37,14	100	115,6	100

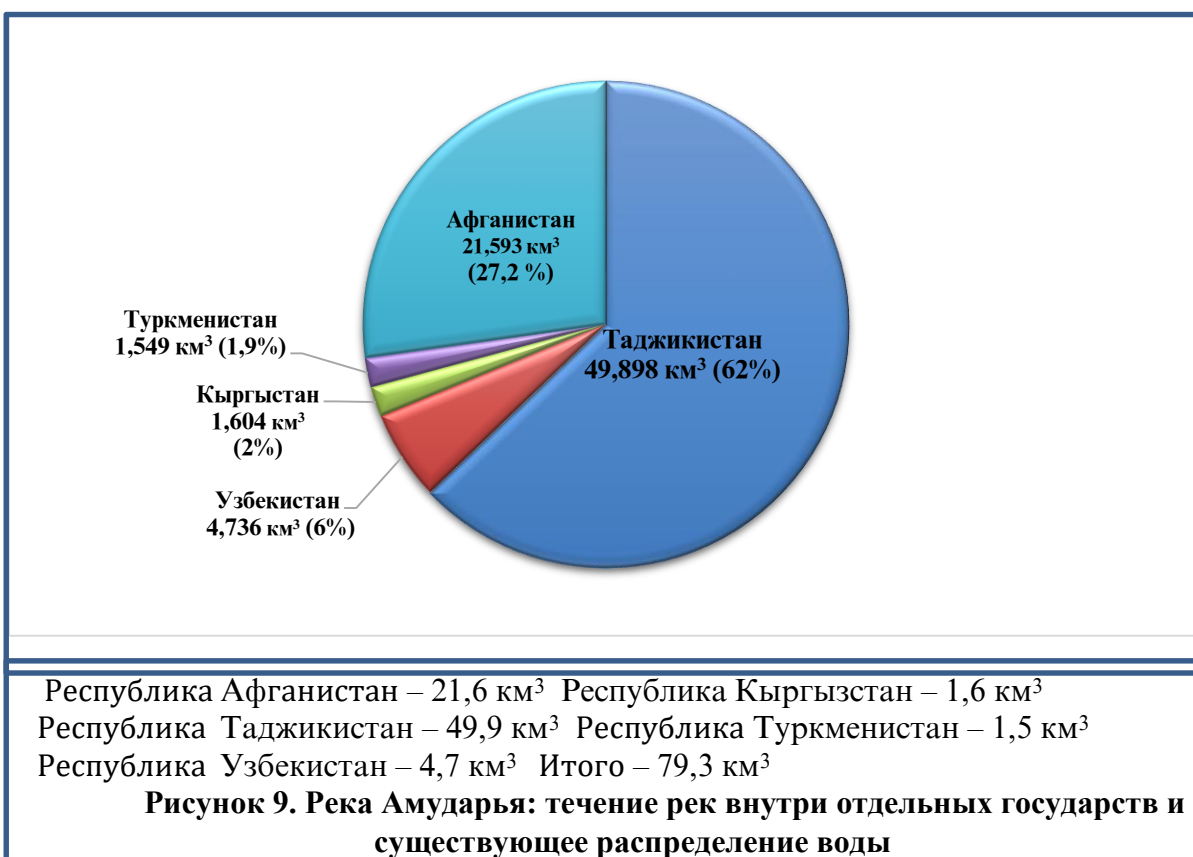
Источник: подготовка автора на основе литературы [23]

Из показателей таблицы 6 видно, что формирование поверхностных вод бассейна Аральского моря за счёт Республики Таджикистан выше, чем у других стран региона, и составляет 64 км³, то есть 55,36 %.

«Общее количество рек, ручьёв и временных потоков в Таджикистане превышает 25 тысяч единиц, а их общая длина составляет 90 тысяч километров. Количество рек длиной более 10 км составляет 947, а их общая длина – 28,5 тысяч километров. Крупнейшие реки Таджикистана – Пяндж, Вахш, Сырдарья, Зарафшон, Кафарнихон, Кызылсу и Каратаг. После слияния рек Пяндж и Вахш в Таджикистане формируется Амударья, а после слияния Карадарьи и Норина в Кыргызстане – Сырдарья» [69].

Река Зарафшон протекает с востока на запад в северо-западной части Таджикистана, а её средний многолетний расход составляет 5,14 км³. В пределах Таджикистана используется всего 4 % её стока, оставшаяся часть поступает на территорию Узбекистана и полностью используется для орошения и других хозяйственных нужд.

Автор отмечает, что потребность в водных ресурсах в Центральной Азии превышает существующие водные возможности. Эта тенденция будет усиливаться в будущем, и дефицит воды станет всё более выраженным. Особенно это связано с ростом численности населения и расширением площадей орошаемых земель, что ещё больше усугубляет проблему. В связи с этим поток рек представлен на рисунке 9, что наглядно показывает потенциал стран в этом направлении.

Источник: подготовка автора на основе литературы [2].

Согласно данным рисунка 9, течение рек внутри отдельных стран и существующее распределение воды различны: в Республике Таджикистан – 49,9 км³, в Республике Узбекистан – 4,7 км³, в Туркменистане – 1,5 км³, в Афганистане – 21,6 км³ и в Кыргызстане – 1,6 км³. Из этих показателей можно сделать вывод, что течение рек внутри некоторых стран региона, таких как Кыргызстан и Туркменистан, относительно невелико.

Более 40 лет вода реки Зарафшон не достигает Амударьи. Средние запасы речного стока крупных рек бассейна Амударьи и Сырдарьи показаны на рисунках 10 и 11.

Рисунок 10. Средние ресурсы речного стока в бассейне Амударьи. Источник:
Подготовка автора на основе литературы [2].

Анализ рисунка 10 показывает, что средние запасы речного стока в бассейне Амударьи формируются за счёт Таджикистана – 62,9 км³, Узбекистана – 4,7 км³ и других стран – 10,4 км³, при этом доля Таджикистана значительно превышает долю других стран региона. Большая часть территории Центральной Азии занимает засушливые и полусухие районы, что вызывает интенсивное испарение воды. Постоянные снега и ледники в горах Таджикистана и Кыргызстана обеспечивают значительные запасы пресной воды.

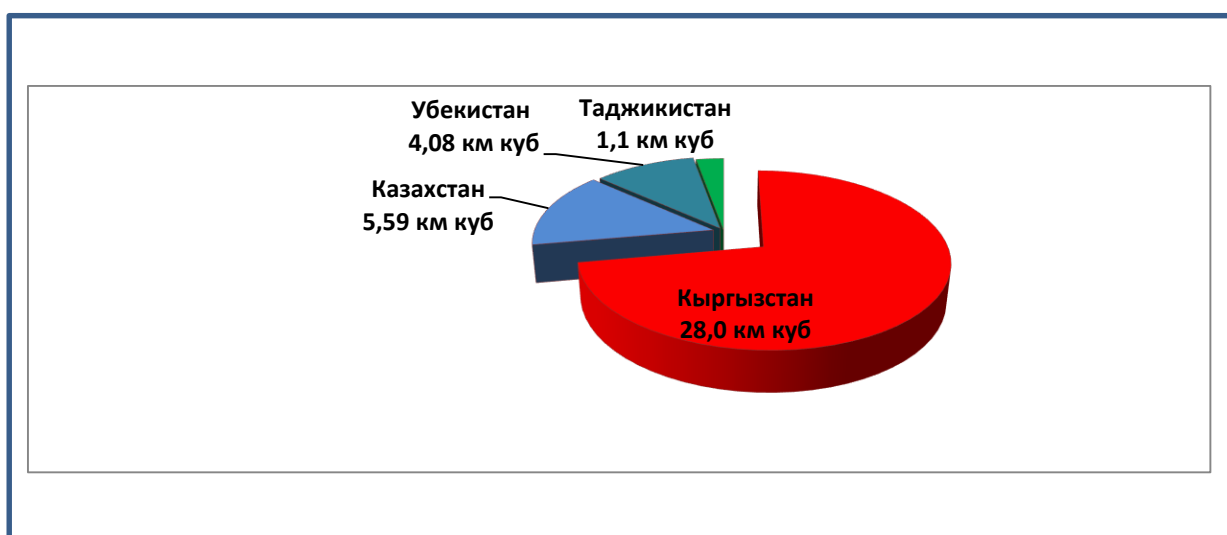

Рисунок 11. Средние запасы речного стока в бассейне Сырдарьи
Источник: подготовка автора на основе литературы [2].

Анализ рисунка 11 показывает, что средние запасы речного стока в бассейне Сырдарьи формируются за счёт Таджикистана – 1,1 км³, Узбекистана – 4,08 км³, Казахстана – 5,6 км³, Кыргызстана – 28 км³, при этом доля Кыргызстана выше, чем у остальных стран региона. Для удовлетворения потребностей в орошении основная часть водных ресурсов

используется в нижнем течении рек – в Узбекистане, Туркменистане и Казахстане. Более 83% орошаемых земель региона сосредоточено именно в этих странах (см. таблицу 2.4).

Таблица 7. Основные показатели использования водных и земельных ресурсов бассейна Аральского моря (1960–2024 гг.)

Показатели	Единицы измерения	1960	1970	1980	1990	2000	2020	2024
Население	млн. чел.	14,1	20	26,8	33,6	41,5	60	76
Площадь орошаемых земель	тыс. га	4510	5150	6920	7500	8100	9300	10500
Площадь орошаемых земель на душу населения	га/чел.	0,32	0,27	0,26	0,22	0,19	0,16	0,17
Общие водопотребление	км³/год	60,61	94,56	120,69	116,27	105	100	112
В том числе для орошения	км³/го	56,15	86,84	106,79	106,4	94,66	90	80
Доля потребления воды от среднегодового стока	%	52,4	81,8	104,4	100,6	90,8	90	80

Источник: подготовка автора на основе электронных данных mts.tj

Автор отмечает, что общий годовой расход воды рек составляет 100–120 км³, что удовлетворяет примерно 80% потребностей населения стран Центральной Азии.

Как и во всём мире, водные ресурсы в регионе практически постоянны, а рост населения приводит к дефициту пресной воды. Население стран Центральной Азии превышает 50 млн. человек, а общий объём поверхностных вод – около 198,36 км³. Это означает, что в будущем наблюдается снижение водных ресурсов на душу населения (см. рисунок 12).

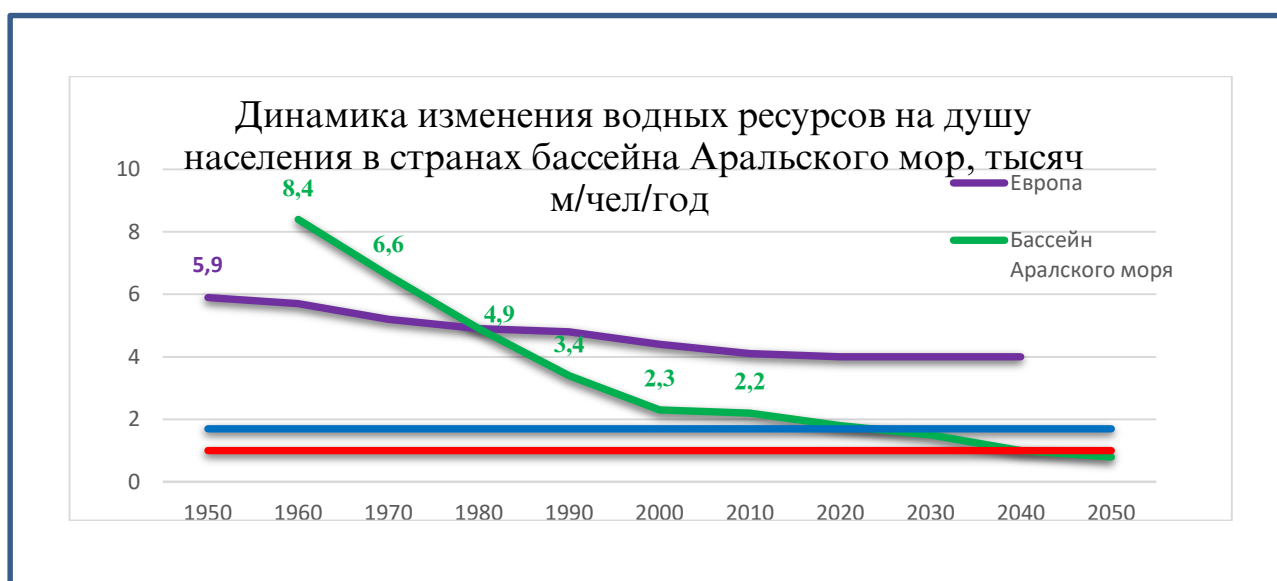

Рисунок 12. Динамика изменения водных ресурсов на душу населения в странах бассейна Аральского моря.Источник: подготовка автора на основе литературы [24].

Из рисунка 12 видно, что плотность населения в разных регионах неоднородна. В Ферганской долине плотность населения достигает 500–600 чел./км², в северных районах Казахстана – всего 6 чел./км². Большинство населения сосредоточено в бассейне Аральского моря, где сельское хозяйство исторически развито.

Автор отмечает, что наличие водных ресурсов в отдельных странах различается, что влияет на объём использования пресной воды в бассейне Аральского моря и странах Центральной Азии (см. таблицу 8).

Таблица 8. Поверхностные водные ресурсы и на душу населения в бассейне Аральского моря и странах Центральной Азии

№	Страны	Поверхностные водные ресурсы	На душу населения в год
1	Бассейн Арал	116 млрд.м ³ /год	2500 м ³
2	Казахстан	37,9 млрд. м ³ /год	2,5 тыс м ³
3	Кыргызстан	11,7 млрд. м ³ /год	2,5 тыс м ³
4	Таджикистан	12,6 млрд. м ³ /год	2,1 тыс м ³
5	Туркменистан	22,7 млрд. м ³ /год	4,9 тыс м ³
6	Узбекистан	82,2 млрд. м ³ /год	3,2 тыс м ³

Источник: подготовка автора на основе литературы [20,21].

Из таблицы 8 видно, что поверхностные водные ресурсы Узбекистана выше, чем у остальных стран региона – 82,2 млрд. м³/год, при этом на душу населения приходится 3,2 тыс. м³. Таджикистан располагает 12,6 млрд. м³/год, что на душу населения составляет в среднем 2,1 тыс. м³.

Тем не менее, факт острой нехватки воды в регионе невозможно игнорировать. В целом, дефицит воды в Центральной Азии обусловлен нерациональным использованием ресурсов, разрушением водоснабжающих систем, неправильным управлением и отсутствием регионального диалога.

Автор выявил факторы, способствующие возникновению конфликтов между странами, включая: «разрушение единой системы водного хозяйства, неясность прав собственности на объекты, конкуренцию за водные ресурсы между странами, экономические и социальные последствия экологических проблем».

Стоит отметить, что за исключением гражданской войны в Таджикистане и конфликтов в Ферганской долине, в целом ситуация оставалась стабильной. Анализы показывают, что нехватка водных ресурсов усугубляет политический, экономический и социальный кризис, увеличивает недовольство между странами региона, но не является прямой причиной конфликтов.

Таджикистан может участвовать в регулировании водного потока региона, прежде всего, через гидроэлектростанции на реках Вахш и Пяндж. ГЭС на этих реках имеют стратегическое значение для формирования энергетической системы и промышленного развития страны, а также активно участвуют в регулировании водных ресурсов региона Центральной Азии.

Таблица 9. Основные технико-экономические показатели Вахшских ГЭС

ГЭС	Давление, м	Расход, м ³ /с	Мощность, тыс. кВт	Производство электроэнергии, млн. кВт·ч	Объём водохранилища (полезный) км ³
Рогун	245	631	3 600	13 300	14(8,7)
Шуроб	55	628	700	2 600	0,05
Нурек	230	645	3 000	11 200	10,5 (4,5)
Байгази	54	638	600	2 480	0,12
Сангтуда 1	58	624	670	2 740	0,250
Сангтуда 2	18,8	643	220	930	0,075
Сарбанд (главная)	25,5	658	240	1 050	0,095
Резишгох (перепадная)	38,7	660	30,0	2 47,0	–
Центр.	21,8	660	15,1	1 14,0	–
Итого			9 075,1	34 661	25,09

Источник: подготовка автора на основе литературы [21].

Из данных таблицы 9 видно, что ГЭС Рогун по производству электроэнергии превосходит другие гидроэлектростанции Вахша и вырабатывает 13 300 млн кВт·ч.

Одна из полноводных рек Таджикистана – река Пяндж, которая является частью Амударьи и обеспечивает водой Туркменистан и густонаселённые районы Узбекистана. Гидроинженеры, учитывая возможности её использования и перспективы регулирования Амударьи, разработали технические показатели ГЭС Пянджа (таблица 10).

Как видно из таблицы 10, ГЭС Даштиджум занимает важное энергетическое место в единой энергетической системе Центральной Азии, а ГЭС Нижний Пяндж и Кокчин могут стать ключевыми объектами для орошения и энергетики. Строительство этих станций позволит орошать 500 тысяч гектаров земель вдоль Амударьи, реки Панч и в целом на территории Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана.

Таблица 10. Техничко-экономические показатели гидроэлектростанции Пяндж

ГЭС	Средний длительный расход, м ³ /сек	Полезная ёмкость водохранилища, км ³	Расчетное давление, м	Установленная мощность, млн. кВт	Генерация электроэнергии, млн. кВт·ч
Ниж. Пяндж	1 820	20.0	35	1.1	4.5
Кокчин	1,065	1.0	40	0,8	3.2
Московский	901	–	60	0,8	4.0
Джумар	901	–	173	2.0	11.6
Даштиджум	804	27.8	352	5.3	21.1
Калаихумб	705	–	237	1.5	10.5
Тугон	600	–	300	2.0	13.6
Рушан	421	7	395	3.1	12.4
Итого		61.8		16.6	80.9

Источник: подготовлено автором на основе литературы [21].

С целью рационального использования водных и энергетических ресурсов рек Амударья и Сырдарья в рамках Евразийского экономического союза разработан проект концепции создания Международного консорциума по водным и энергетическим ресурсам (МКВЭР), который должен развить систему управления водными ресурсами на качественно новом уровне.

Позиция Бишкек такова: «Передача консорциуму функций строительства новых гидроэнергетических объектов и водного хозяйства не может быть согласована только с Ташкентом и Астаной. МКВЭР для Узбекистана и Казахстана является надежным источником воды для орошаемого земледелия».

Региональное сотрудничество в водной сфере началось после подписания декларации Министерств водного хозяйства стран Центральной Азии 12 сентября 1991 года. В документе подчеркивалась необходимость совместного использования водных ресурсов бассейна Аральского моря как единого целого на основе общих принципов всех государств.

Центральной Азии о развитии взаимовыгодного сотрудничества в сфере использования водных ресурсов региона, значительных успехов достигнуто не было. Следует отметить, что все страны, расположенные в бассейне Аральского моря, не занимаются специальной охраной воды.

В связи с этим показатели, представленные в таблице 11, отражают фактическое состояние использования воды в сельском хозяйстве стран региона.

Таблица 11. Показатели использования орошаемой воды в странах Центральной Азии до 2023 года

Страны региона	Площадь орошаемых земель, млн. га	Объем используемой воды, км ³ /год	Специфический расход воды в сельском хозяйстве, тыс. м ³ /га
Кыргызстан	0,429	4,3	10,0
Казахстан	0,790	9,5	12,0
Узбекистан	4,28	51,5	12,0
Туркменистан	1,744	21,2	12,2
Таджикистан	0,719;	11,8	11,4

Источник: подготовлено автором на основе литературы [23].

Из данных таблицы 11 видно, что удельный расход воды в сельском хозяйстве Узбекистана в среднем составляет 12 тыс. м³/га, что на 2 тыс. м³/га больше, чем в Кыргызстане, и на 0,6 тыс. м³/га больше, чем в Таджикистане. По данным Международного консультативного комитета по хлопку (МККХ), урожай сырого хлопка в Узбекистане составляет около 22 ц/га, а в Таджикистане — 23,3 ц/га. Это свидетельствует о том, что при меньших затратах воды в Таджикистане получают более высокий урожай.

Несмотря на сокращение общего объема забора воды во всех странах региона, уровень использования водных ресурсов остается недостаточным. Сравнительный водопотребление на душу населения во всех сферах экономики в Туркменистане и Узбекистане является самым высоким. Производство продукции промышленности (в том числе электроэнергии) на 1 м³ воды достигает максимального показателя в Таджикистане.

В хлопководческих хозяйствах контроль за орошением ведется в среднем по норме «общих площадей» 7243 м³/га, из которых 2039 м³/га — полив и увлажнение, а 5204 м³/га — орошение растений. Таким образом, средняя урожайность хлопка на уровне поля составляет 23,3 ц/га, стоимость расходуемой орошаемой воды на единицу культуры — 3,11 м³/га, а эффективность использования воды на уровне поля — 0,32 м³/га.

Прибыль с единицы использованной воды составила 0,06 \$/м³. Особенность в том, что

при выращивании хлопка урожайность орошаемых земель составляет от 652 до 1314 \$/га, ячменя — от 674 до 1004 \$/га, пшеницы — от 152 до 454 \$/га. Ценовая политика в сельском хозяйстве, проводимая странами Центральной Азии, оказывает значительное влияние.

Вопросы стратегии развития орошаемого земледелия в условиях растущего дефицита воды в регионе Центральной Азии приобретают особое значение. Почти 90% всей сельскохозяйственной продукции обеспечиваются орошаемыми землями региона. Следовательно, обеспечение устойчивого развития сельского хозяйства региона невозможно без решения проблем водоснабжения.

Недостаточное водоснабжение связано с ограниченностью водных ресурсов, высокими затратами на поддержание существующего мелиоративного режима, а также потерями, возникающими в результате фильтрации и поверхностного стока в системах орошения.

Объективные причины орошения сельхозкультур в странах региона различны, включая финансово-экономические трудности всех государств и отсутствие согласованных организационно-экономических механизмов рационального использования водных ресурсов.

Таблица 12. Сравнение специфических показателей водопотребления в странах Центральной Азии до 2023 года

Показатели	Среднее по бассейну Аральского моря I	В том числе				
		Казахстан II	Кыргызстан III	Таджикистан IV	Туркменистан V	Узбекистан VI
Специфическое водопотребление на душу населения во всех сферах экономики, м ³ /год	2524	1943	1371	1843	4044	2596
Специфическое водопотребление на душу населения для коммунальных нужд, м ³ /год	143,9	38,9	59,2	150,0	123,0	166,0
Производство продукции промышленности (включая электроэнергию) на 1 м ³ воды	29,1	12,5	44,0	50,0	19,0	20,0
Орошаемая площадь на душу населения, га	0,20	0,30	0,14	0,12	0,41	0,19
Специфическое водопотребление на 1 га орошаемой земли в год, м ³	11870	11350	10120	13580	12370	12380
С учетом естественных осадков	13780	13130	16560	16020	13030	14800

Источник: подготовлено автором на основе литературы [8].

Автор отмечает, что водосчетчики в сетях внутри хозяйств стран региона не соответствуют стандартам, что создает значительные проблемы в учете и распределении воды между пользователями, особенно с учетом быстрого развития мелких частных водных хозяйств и фермерских хозяйств.

Одним из ключевых факторов повышения эффективности использования воды в регионе является развитие регионального сотрудничества в водной сфере для улучшения гидромелиоративных систем. По мнению большинства специалистов, такие меры объективно необходимы (см. рисунок 13).

В связи с этим Межгосударственная координационная комиссия по водному хозяйству (МККВХ) Центральной Азии была создана на основании Соглашения между Республиками Узбекистан, Кыргызстан, Казахстан, Таджикистан и Туркменистан «О сотрудничестве в области совместного использования и охраны водных ресурсов трансграничных источников», принятого 18 февраля 1992 года в Алматы.

С целью справедливого удовлетворения социальных, экономических и экологических потребностей государств-участников, а также разработки и реализации совместных программ по улучшению водоснабжения в трансграничных водных бассейнах региона была разработана и внедрена Региональная стратегия использования и охраны трансграничных бассейнов.

Основные задачи МККВХ включают:

- внедрение управления водными ресурсами трансграничных источников бассейна Аральского моря с использованием принципов рационального и комплексного водопользования;
- разработка, утверждение и контроль исполнения годовых ограничений на водопотребление для государств-участников из трансграничных источников;
- управление распределением воды с учетом фактического годового водного режима и текущей ситуации в водохозяйстве и др.

Рисунок 13. Объективные причины использования орошения сельхозкультур в странах региона. **Источник:** подготовлено автором.

С учетом предложенного механизма, на сегодняшний день лишь несколько стран региона (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан) способны поддерживать деятельность межправительственных институтов, координирующих сотрудничество в области водных ресурсов, укреплять их юридический и финансовый потенциал.

Проблемы водопользования в Центральной Азии в будущем будут усугубляться вследствие быстрого роста населения, что приведет к увеличению потребности в воде. Это может стать катализатором межгосударственных конфликтов. Ситуация требует политической зрелости и решимости лидеров стран региона для справедливого решения водно-энергетических проблем.

Для реализации целей МККВХ в рисунке 14 представлен механизм их выполнения.

Рисунок 14. Схема механизма реализации целей МККВХ по эффективному использованию водных ресурсов (подготовлено автором).

Краткосрочные недостатки финансирования и разрозненность существующих международных программ являются слабыми сторонами. Многостороннее партнерство с участием государств, международных организаций и частного сектора способствует преодолению этих проблем. Практика водного сотрудничества в Центральной Азии показывает, что решать трансграничные водно-энергетические вопросы легче в более широком формате — в рамках общеевропейских и евразийских программ. Участие ЕС и промышленности укрепляет доверие и сотрудничество для охраны трансграничных водных экосистем.

Таким образом, строительство новых гидроэлектростанций с крупными водохранилищами в Таджикистане и Кыргызстане рассматривается как стратегия увеличения регионального богатства.

По мнению автора, для повышения эффективности рационального водопользования необходимо принять и реализовать следующие меры:

- рациональное использование и эффективное управление водными ресурсами;
- внедрение совместной интеграции в водной сфере;
- установление распределения воды между промышленностью, сельским хозяйством и водоснабжением;
- развитие цифровых систем мониторинга воды;
- привлечение инвестиций и развитие инфраструктуры;
- создание специальных фондов для финансирования эффективных водных проектов;
- использование современных технологий для вторичной переработки воды.

В диссертации основными проблемами стран региона в регулировании водно-энергетических отношений выделены (схема на рисунке 15).

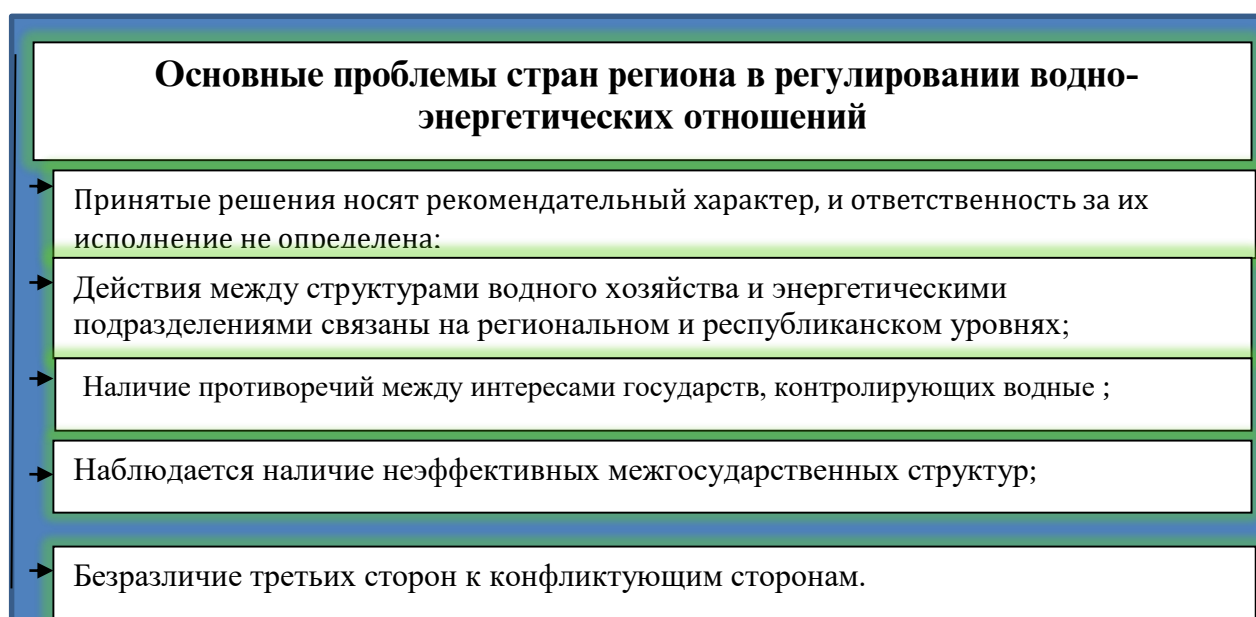

Рисунок 15. Основные проблемы стран региона в регулировании водно-энергетических отношений.Источник: подготовлено автором.

Основные цели концепции перехода к устойчивому развитию включают:достижение социальной безопасности;обеспечение продовольственной безопасности;снижение уровня бедности;энергетическая безопасность;повышение экологической осведомленности населения;озеленение пригородных территорий;обеспечение экологической устойчивости;выполнение международных экологических обязательств и законодательных реформ.Эта стратегия разработана для всех стран региона и находится в процессе внедрения. В рамках концепции устойчивого развития водная стратегия стран Центральной Азии ориентирована на совместное и региональное использование водных ресурсов.

Правительства стран региона осознают, что ключевым условием достижения целей устойчивого развития является углубление и расширение регионального сотрудничества в экологической, экономической и водной сферах через активное участие в международных соглашениях по охране окружающей среды и экологических систем.

Система показателей, разработанная Комиссией ООН по устойчивому развитию, включает 50 основных и 96 дополнительных показателей, которые позволяют проводить детальный анализ условий. Показатели сгруппированы по секторам и подсекциям. Особое внимание уделяется океанам, морям и побережьям, питьевой воде и биоразнообразию.Многие исследования используют рейтинговый подход для оценки эффективности экологической политики в регионах [16].

В рамках регионального водного сотрудничества формируется корпоративный механизм повышения эффективности водопользования. Поиск новых механизмов эффективного регионального сотрудничества в первую очередь направлен на страны Центральной Азии с учетом орошаемых сельхозугодий, где потребление воды на одного жителя крайне высоко (диаграмма 2.1). Эти показатели в 10 раз выше, чем в индустриальных странах.

При разработке соглашений о сотрудничестве в области водных ресурсов страны региона учитывают следующие международные конвенции (таблица 13).

Таблица 13. Протоколы и конвенции по сотрудничеству стран региона в области водных ресурсов

№	Название протокола и конвенции	Год принятия
1.	Конвенция ООН о биологическом разнообразии	1997
2.	Конвенция ООН по борьбе с опустыниванием	1997
3.	Монреальский протокол о веществах, разрушающих озоновый слой	1998
4.	Венская конвенция по защите озонового слоя	1998
5.	Лондонская и Копенгагенская поправки к Монреальскому протоколу	1998
6.	Рамочная конвенция ООН об изменении климата	1998
7.	Конвенция Рамсар о водно-болотных угодьях международного значения	2000
8.	Конвенция о защите мигрирующих видов диких животных	2000
9.	Орхусская конвенция	2001
10.	Конвенция об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте	2004
11.	Стокгольмская конвенция о стойких органических загрязнителях	2007

Источник: подготовлено автором.

Эксперты отмечают, что питьевое водоснабжение в регионе обеспечивает 62–90% бытовых потребностей городского населения и 70–76% сельского. С ростом загрязнения рек и ухудшением очистных сооружений качество воды снижается. Около трети населения Центральной Азии не имеет доступа к питьевой воде.

Текущая ситуация требует проведения экономических реформ и разработки надежного механизма совместного управления водными ресурсами, направленного на укрепление устойчивого сотрудничества в регионе. Особое внимание уделяется энергетическим и водным ресурсам, в частности, водным, связанным с экономическими отношениями

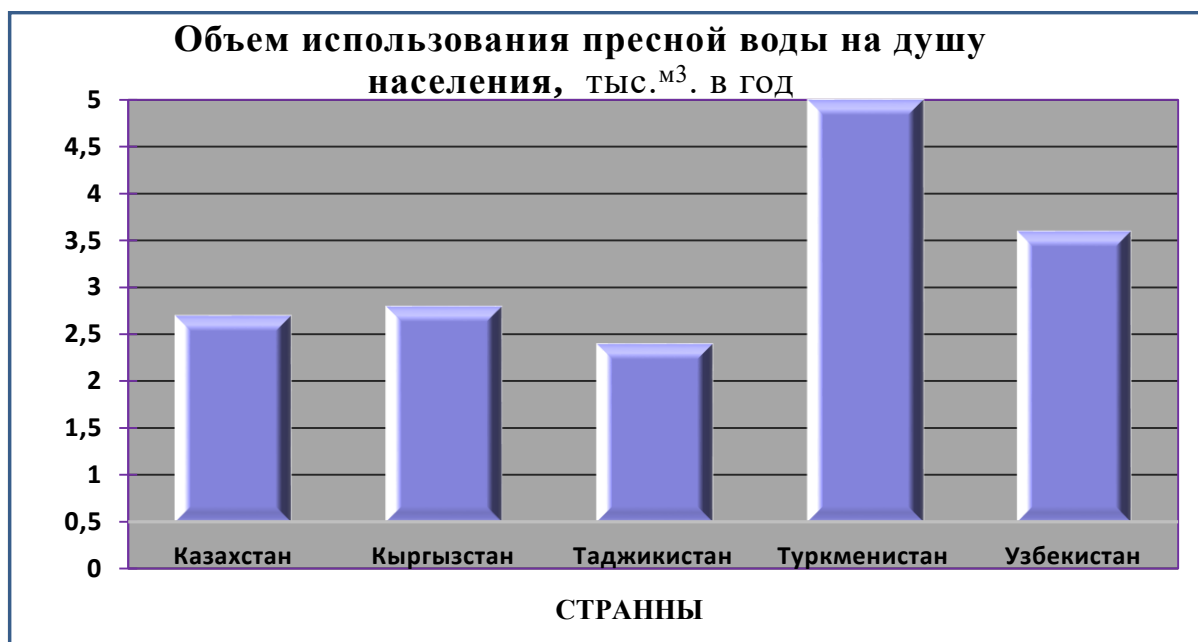

Диаграмма 1. Объем использования пресной воды на душу населения

Источник: подготовлено автором на основе литературы [18].

Следует также отметить, что в регионе Центральной Азии проблемы водопользования возникают из-за того, что в этом регионе существует катастрофическая нехватка водных ресурсов, и ситуация с каждым годом ухудшается.

Вклад Кыргызстана и Таджикистана в формирование поверхностных вод региона составляет около 85%. Поскольку Кыргызстан и Таджикистан не обладают значительными запасами углеводородов, им выгодно развивать и эксплуатировать свои гидроэлектростанции.

В то же время ряд стран «нижнего течения», в особенности Узбекистан, уделяет большое внимание объемам воды для обеспечения сельского хозяйства. На самом деле в странах Центральной Азии более 90% всей сельскохозяйственной продукции выращивается на орошаемых землях (Диаграмма 2).

Диаграмма 2. Площадь орошаемых земель, тыс. км²

Источник: подготовлено автором на основе литературы [18].

Реки Кыргызстана и Таджикистана — это не полноводные сибирские реки России, поэтому для бесперебойной работы расположенных ГЭС требуется определённый режим использования имеющихся водных ресурсов.

В диссертации отмечается, что проблемы водных ресурсов обладают высоким потенциалом конфликтов и превращаются в инструмент давления в межгосударственных отношениях. Например, при переходе на работу водохранилищ Токтогуль в Кыргызстане и Нурек в Таджикистане с ирригации на производство электроэнергии Узбекистан может перекрывать газ, а Казахстан с помощью тарифов на транспортировку ограничивает доступ Кыргызстана к западным рынкам.

Таким образом, современное использование воды в регионе не соответствует требованиям рационального водопользования. Современные социально-экономические изменения в государствах Центральной Азии оставляют экономический след в системе распределения водных ресурсов и не способствуют развитию рационального использования воды.

Проблемы водного сектора в Центральной Азии также зависят от следующих обстоятельств и факторов:

Ситуации и факторы, влияющие на проблемы водного сектора в Центральной Азии	
→	низкий уровень эффективной деятельности межгосударственных уполномоченных структур по управлению и координации водно-энергетических ресурсов в регионе;
→	Рекомендательный характер, а не обязательность решений, принятых на межгосударственном уровне, и несогласованность деятельности национальных структур в сфере распределения и использования воды
→	Взаимное недоверие к странам Центральной Азии из-за нестабильности их позиций
→	Недостаточность инвестиций для поддержки гидротехнической инфраструктуры, а также квалифицированных менеджеров в сфере водных ресурсов;
→	Отсутствие нейтрального посредника в спорных вопросах;

Рисунок 16. Ситуации и факторы, влияющие на проблемы водного сектора в Центральной Азии Источник: подготовлено автором на основе литературы [18].

Устранение противоречий при организации эффективного управления водным фондом региона, а также рационального распределения экологических, экономических и социальных благ, которые предоставляет система водного использования, имеет важное значение. Использование институционально-экономических механизмов на основе научно обоснованной оценки этих ресурсов является основным регулятором, обеспечивающим формирование и развитие рационального водопользования.

В третьей главе — «Основные направления совершенствования механизмов регионального сотрудничества в сфере водных ресурсов в странах Центральной Азии» — представлены предложения по совершенствованию концептуальных основ формирования сотрудничества в водной сфере и управления в рамках регионального водного взаимодействия, а также по созданию структур и институциональных механизмов.

В условиях растущих проблем водного сектора в Центральной Азии концептуальные основы, задачи, принципы и механизмы управления водными ресурсами значительно изменяются. В современных условиях новая парадигма воды в рамках регионального сотрудничества включает регулирование рынка водных ресурсов, объединяя «управление ресурсами» и «управление спросом» на воду на основе экономии и повышения эффективности использования воды.

Поскольку водные ресурсы и проблемы воды приобретают глобальный характер, региональное сотрудничество в водной сфере становится ключевым регулятором водных ресурсов.

Автор считает, что все трансграничные водные объекты создают гидрологические, социальные и экономические связи между странами Центральной Азии. Жизненно важная природа водных ресурсов является мощным стимулом для регионального сотрудничества. По сути, вода объединяет людей и страны больше, чем разделяет, а концептуальная основа трансграничных водных отношений должна базироваться на принципе равного использования общих водных ресурсов и взаимной ответственности за их охрану. Именно в рамках регионального сотрудничества в водной сфере ситуация с водой в регионе улучшается.

Следует отметить, что организация регионального сотрудничества обеспечивается через целостность в рамках природно-техногенных систем, действующих в регионе. Эта целостность имеет собственную внутреннюю структуру, элементы взаимодействия и взаимосвязи (сооружения, системы), необходимые для выполнения целевых задач использования водных ресурсов региона.

Учитывая это, автор предложил основные направления и формы организации взаимовыгодного сотрудничества на рисунке 17:

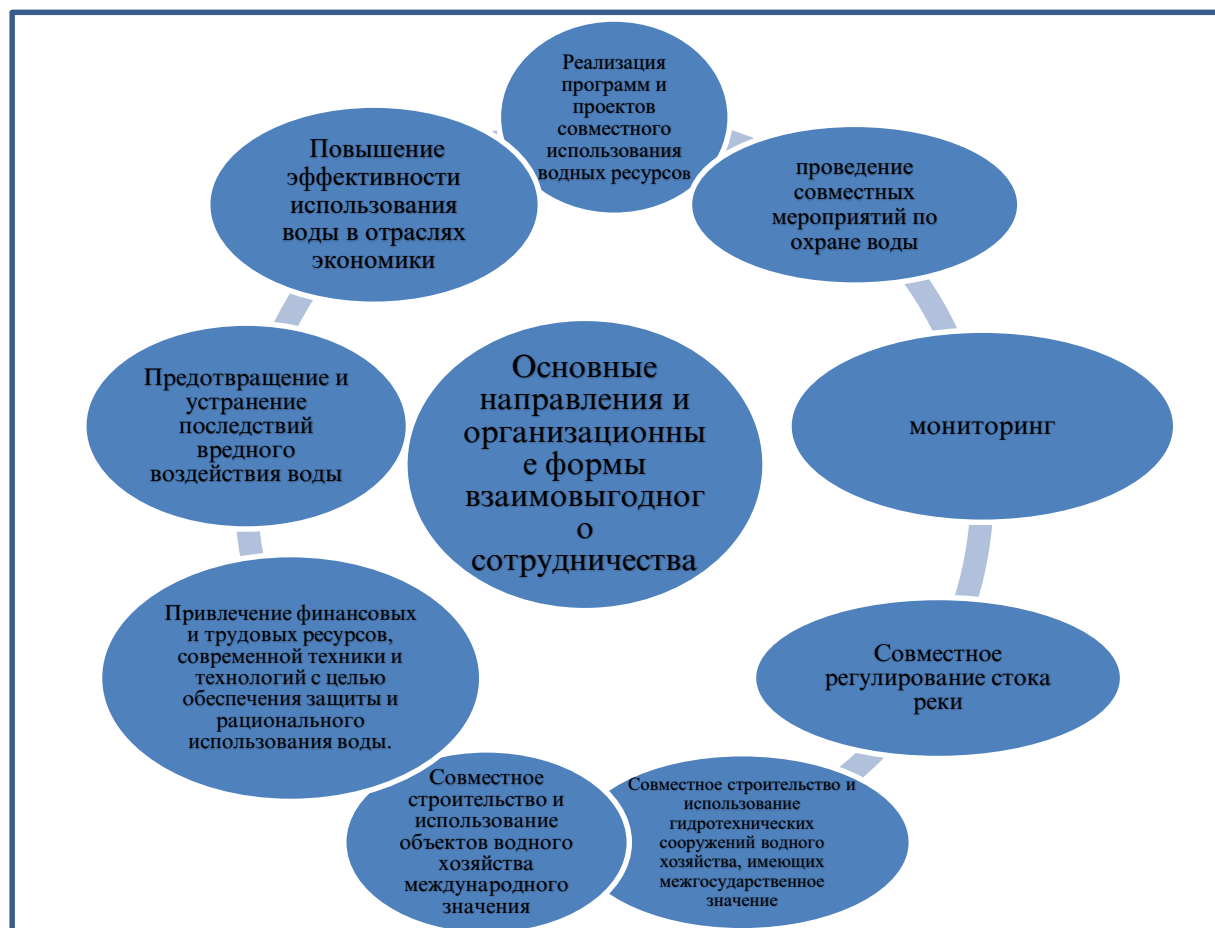

Рисунок 17. Основные направления и формы организации взаимовыгодного сотрудничества и концептуальные основы в водной сфере

Источник: подготовлено автором на основе литературы [8].

Из представленных данных видно, что для эффективного взаимовыгодного сотрудничества между странами региона существуют различные направления и формы взаимодействия. В частности, привлечение финансовых и трудовых ресурсов, техники и передовых технологий с целью охраны и рационального использования воды является одним из ключевых направлений.

В рамках регионального сотрудничества в водной сфере создаются возможности для достижения целей и задач устойчивого развития стран региона. В связи с этим на национальном и международном уровне сотрудничество научного сообщества при проведении исследований в данной области играет заметную роль. Эффективное использование региональных водных ресурсов требует повышения уровня знаний о состоянии и динамике водных ресурсов региона в условиях изменения климата, включая обновление системы мониторинга, разработку новых технологий, методов и моделей гидрологических расчетов и прогнозов.

Эти меры становятся возможными в рамках регионального сотрудничества в водной сфере. Следовательно, совершенствование механизмов развития регионального сотрудничества в водной сфере требует внедрения геоинформационных технологий и

методов моделирования, обеспечивающих функционирование и развитие водохозяйственных комплексов региона как средства научных исследований, проектирования и оперативного управления водными ресурсами.

Региональное сотрудничество в водной сфере с учетом единства техногенных процессов использования воды и природного формирования водных ресурсов позволяет решать водные вопросы по следующим аспектам (таблица 14):

Таблица 14. Аспекты решения водных вопросов и формирования природных водных ресурсов

Аспект	Описание
Политический	- предотвращение конфликтов, мирное урегулирование спорных вопросов трансграничного водного сотрудничества; - разработка совместных решений для поддержания политической стабильности при рациональном использовании воды.
Экономический	- взаимовыгодное использование водных ресурсов в трансграничных бассейнах и повышение социально-экономической эффективности водопользования; - сокращение потерь при орошении земель в странах региона с целью увеличения экономической отдачи от водных ресурсов.
Экологический	- сохранение емкости водных ресурсов и обеспечение экологической устойчивости трансграничных водных систем; - учет экологической ситуации в странах региона.

Источник: подготовлено автором.

Автор также отмечает, что эффективные меры по предотвращению и устранению негативных последствий, разработка методов оценки и прогнозирования чрезвычайных гидрологических явлений требуют финансовых вложений. Разработка инвестиционных проектов регионального значения в рамках сотрудничества стран региона играет важную роль.

Кроме того, различные экономические и социальные проблемы соседних государств при разработке концепции управления региональным сотрудничеством определяются следующими особенностями на местном уровне:

- удаленность от центров областей и районов, степень развития инфраструктуры;
- климатические и природные особенности стран региона;
- ресурсный потенциал (полезные ископаемые, водные и лесные ресурсы, плотность населения и т.д.), экологическое состояние региона и др.

В связи с этим новая концепция, касающаяся совершенствования механизмов регионального сотрудничества в водной сфере, требует:

- организации мониторинга для постоянного отслеживания динамики изменения параметров внутренней и внешней среды регионального сотрудничества;
- совершенствования механизмов водного сотрудничества, обеспечивающих максимальную социально-экономическую эффективность с учетом всех региональных параметров развития во времени и пространстве;
- улучшения взаимосвязи между территориальными, секторными и экономическими отношениями в водопользовании.

В связи с этим современная социально-экономическая и внешняя среда требует расширения механизмов сотрудничества в водной сфере.

Следует отметить, что системный подход к решению проблем устойчивого развития региона позволяет разработать пути рационального использования водных ресурсов с учетом межсекторных, территориальных и хозяйственных отношений (см. таблицу 15).

Таблица 15. Взаимосвязь территориальных, отраслевых и экономических подходов к управлению водными ресурсами в рамках регионального сотрудничества

Показатели	Территориальное управление (страны региона, районы)	Отраслевое управление (сектор, отдел)	Экономическое управление (субъект хозяйствования: предприятие, организация)
Основы общества	Территориальное единство, природные условия, местные ресурсы, инфраструктура, условия жизни населения	Единство техники и технологий, квалифицированные кадры, система управления, производственные проблемы, перспективы развития	Экономическая независимость, реализуемая на основе уставных норм и законодательных требований
Основная роль в национальной экономике	Применение в рамках межгосударственной политики	Обеспечение национальной экономики и экспорт продукции, использование водных ресурсов	Обеспечение доходной деятельности предприятий, организаций и бизнес-структур на основе использования водных ресурсов, налоги, участие в развитии инфраструктуры
Основное направление развития	Расширение самоуправления, обеспечение доходной деятельности, решение социально-экономических проблем региона.	Управление технической политикой отрасли для увеличения доходности предприятий.	Обеспечение доходной деятельности предприятий и организаций, расширение объема услуг и услуг учреждений.

Источник: подготовлено автором.

С точки зрения автора, совершенствование механизмов водного сотрудничества в рамках региональной экономики является важным инструментом, устраняющим существующие конфликты между странами региона по вопросам рационального использования водных ресурсов.

Кроме того, в регионе Центральной Азии повышение эффективности рационального использования водных ресурсов, реализация национальных программ, достижение региональных и двусторонних соглашений, а также разработка совместных проектов по эффективному использованию водных ресурсов представляются целесообразными. Именно соглашения на основе взаимных интересов позволяют разработать механизмы достаточного распределения водных ресурсов и появления альтернативных источников. Необходимо подчеркнуть, что в будущем возникнут серьезные региональные проблемы с водой. Поэтому региональное сотрудничество в водной сфере в рамках концепции системной целостности требует мер по предотвращению серьезных экономических, гуманитарных и политических последствий. Совершенствование механизмов водного сотрудничества включает следующие направления (рисунок 18).

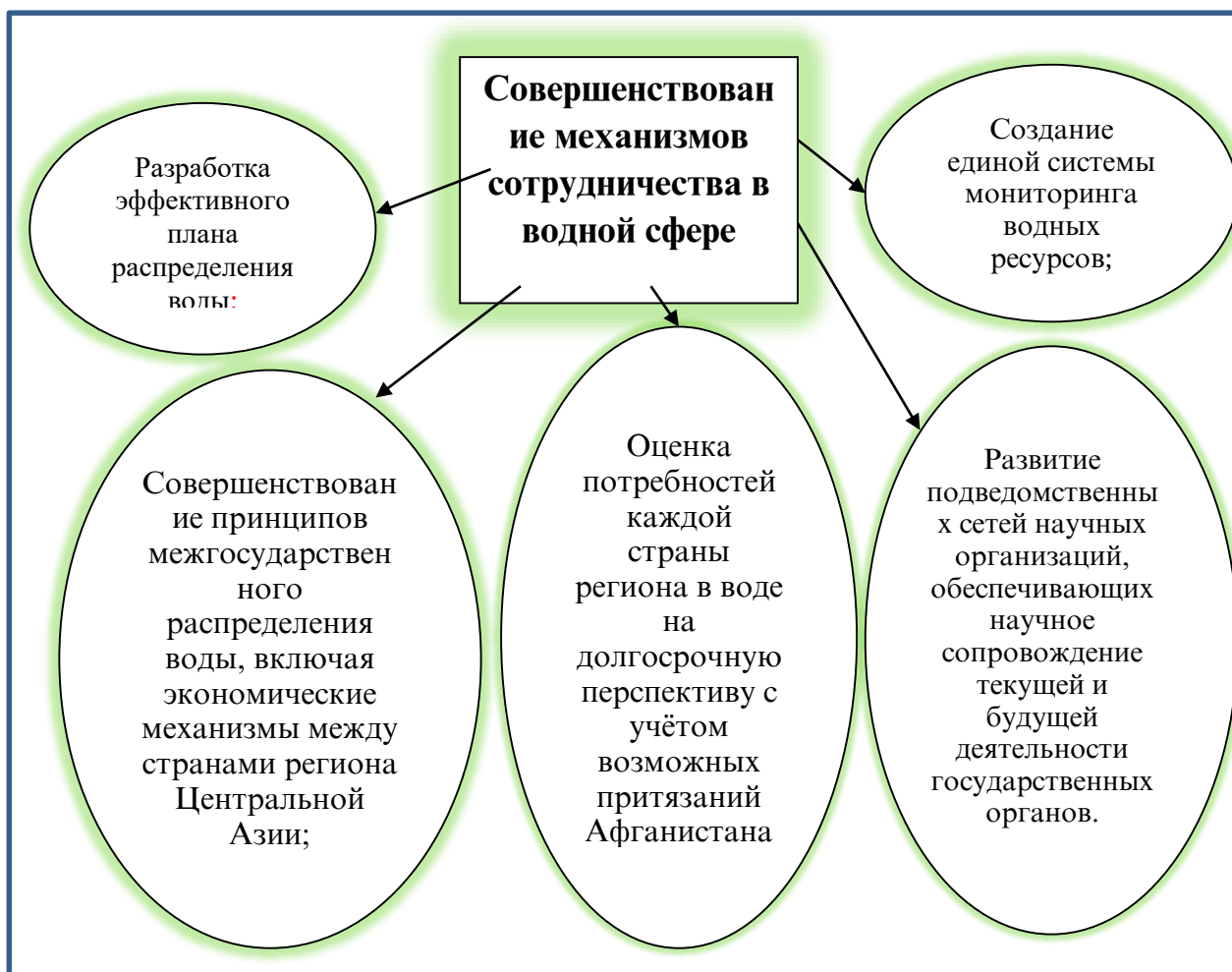

Рисунок 18. Совершенствование механизмов сотрудничества в водной сфере

Источник: подготовлено автором.

В диссертации автор отмечает, что механизмы развития сотрудничества в водной сфере работают в двух сегментах (блоках) во внешних и внутренних действиях. Первый сегмент охватывает как международное, так и макроэкономическое сотрудничество, второй — совокупность механизмов, непосредственно связанных с повторным использованием и эксплуатацией водных ресурсов в рамках регионального сотрудничества. Таким образом, была предпринята попытка адаптировать механизмы и принципы сотрудничества, разработанные Организацией Объединённых Наций по международным водным ресурсам, к реалиям Центральной Азии.

Также отмечается, что совершенствование механизмов регионального сотрудничества в водной сфере направлено на предотвращение водного кризиса, с которым сталкиваются страны Центральной Азии. Основные проблемы организации регионального водного сотрудничества носят институциональный характер. В связи с этим для реализации концепции регионального сотрудничества в водной сфере на основе системной целостности необходимо создать совместный проект по организационным вопросам, который станет шагом к внедрению новых принципов взаимодействия.

Для эффективного использования водных и энергетических ресурсов региона необходима общая стратегия для всех стран региона.

Улучшение использования гидроэнергетического потенциала стран Центральной Азии зависит от создания эффективного финансово-экономического механизма, а также от уровня совершенствования нормативно-правовой базы. В этой связи следует отметить,

что сотрудничество государств региона Центральной Азии напрямую зависит от наличия конкретной договорной базы.

Стоит подчеркнуть, что институциональные механизмы в ключевых направлениях сотрудничества должны быть усовершенствованы для поддержания текущего состояния водного и энергетического сектора (рисунок 19).

Рисунок 19. Совершенствование институциональных механизмов в ключевых направлениях сотрудничества в водно-энергетической сфере

Источник: подготовлено автором.

Следует отметить, что все меры в водно-энергетической сфере, представленные на рисунке, требуют выработки единых принципов реализации направлений сотрудничества. Как указано в диссертации, сотрудничество в водно-энергетическом секторе между странами региона является сложной и многогранной проблемой, которая требует положительного решения. В этом контексте все государственные институты, экономические сектора и противоположные интересы стран взаимосвязаны.

В заключение следует отметить, что меры, направленные на предотвращение трансграничных конфликтов, решение проблем рационального использования водных ресурсов, а также организация порядка в распределении воды, ограничения и учёт развития водно-энергетической инфраструктуры, являются целесообразными. Эти меры снижают зависимость от политики верховных и средних стран бассейна, а также увеличивают водные ресурсы орошаемых земель. В диссертации представлены основные положения исследования и рекомендации по практическому использованию теоретических и эмпирических результатов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

А) Основные научные результаты диссертации

1. Эффективное и рациональное использование водных ресурсов на территории стран Центральной Азии (Таджикистан, Кыргызстан, Узбекистан, Туркменистан и Казахстан) имеет ключевое значение для экономического сотрудничества в регионе и для защиты окружающей среды. Последствия изменения климата становятся всё более очевидными и требуют усиленного взаимодействия стран. Вопросы защиты и качества водных ресурсов, которые в прошлом игнорировались, теперь приобретают первостепенное значение. Институциональные и экономические механизмы регионального сотрудничества и управления водными ресурсами, несмотря на их создание в начале 1990-х годов, сталкиваются с растущими трудностями при реализации лимитов водозабора и распределения воды. Регулирование и решение вопросов эффективного использования водных ресурсов необходимо для безопасной жизни населения и устойчивого экономического развития региона. [3-А; 5-А; 6-А; 7-А].

2. Изменения в экономическом развитии стран региона, а также в экологической обстановке обуславливают необходимость более глубокого анализа вопросов сохранения и восстановления водных ресурсов, а также их рационального использования в контексте формирования взаимовыгодных экономических отношений. Это предполагает комплексное совершенствование механизмов сотрудничества с учётом интересов всех государств региона. Следует подчеркнуть, что экономическая оценка потенциала водных ресурсов до настоящего времени остаётся недостаточно исследованной. В регионе изучены лишь отдельные экономические инструменты регулирования водопользования; например, существующие платежи за использование воды не основаны на полноценной экономической оценке водных ресурсов и, соответственно, не стимулируют повышение эффективности водопотребления и снижение издержек. Действующая система управления водными ресурсами не соответствует принципам бассейново-территориального подхода и не обеспечивает внедрение рыночных механизмов в водный сектор. В связи с этим необходимо в ближайшие годы реформировать институциональную структуру водного хозяйства и систему механизмов на основе проведённых исследований [1-А; 3-А; 5-А; 6-А; 10-А].

3. Неравномерное распределение водных ресурсов между странами Центральной Азии может стать причиной конфликта интересов между странами-поставщиками и потребителями воды. Безопасность жизни граждан и субъектов хозяйственной деятельности, а также экономика стран региона напрямую зависят от рационального использования общих трансграничных водных ресурсов. Чрезмерное потребление и неправильное распределение воды странами, а также дисбаланс в использовании водных ресурсов, являются основными причинами дефицита воды в регионе. Расширение орошаемых земель, рост населения, увеличение потребности в воде в экономических секторах, таяние ледников — все это может привести к сокращению водных ресурсов в реках Центральной Азии [2-А; 4-А; 5-А; 8-А; 11-А].

4. Отсутствие институционального пространства и базы (политические, экономические, социально-культурные и экологические институты) для регионального сотрудничества по эффективному и рациональному использованию водных ресурсов приводит к значительным поэтапным сбоям в выполнении обязательств стран региона, закреплённых в договорах. В международном праве отсутствуют эффективные запрещающие или ограничивающие нормы, а водные отношения регулируются в основном двусторонними соглашениями. Учитывая национальные интересы стран Центральной Азии, необходимо создать региональную институциональную базу, поскольку современные конфликты и региональное использование водных ресурсов связаны с обеспечением населения водой, наличием сельского хозяйства и источников электроэнергии для некоторых стран [2-А; 3-А; 6-А; 7-А; 12-А].

5. Для стран, выступающих в роли поставщиков воды, таких как Таджикистан и Кыргызстан, значительная часть территории которых занимает горный рельеф, развитие гидроэнергетики имеет ключевое значение и определяет их интересы в регулировании водопользования. Решение этих конфликтов возможно на основе баланса экономических интересов стран региона, обладающих водными ресурсами. Они должны опираться на рыночные законы водопользования и нормы международного права, требуя оплаты водных услуг. Существующие конфликты по региональному или межгосударственному использованию воды также обостряются и имеют негативные экологические последствия. Текущие практики стран Центральной Азии противоречат оплате за водные ресурсы. Решение этих проблем требует определения экономической стоимости воды и рыночной доступности водных ресурсов [2-А; 3-А; 6-А; 7-А; 9-А].

6. Повышение эффективности использования водных ресурсов посредством совершенствования экономических механизмов регионального сотрудничества может выступать катализатором урегулирования межгосударственных разногласий в регионе. Такой подход также способствует устранению спорных аспектов в управлении трансграничными водными ресурсами и формирует условия для устойчивого социально-экономического развития всего региона. Организация рационального водопользования и обеспечение контроля за ним способны стать важным инструментом укрепления экономического взаимодействия между государствами. Разработка и принятие национальных стратегий водопользования, а на их основе — региональных стратегий управления водными ресурсами, ориентированных на предотвращение межгосударственных конфликтов в сфере использования трансграничных водных и энергетических ресурсов, представляют собой актуальную и своевременную задачу. В данном контексте значимым и перспективным выглядит формирование концепции эффективного использования водных и энергетических ресурсов региона, включающей реализацию крупных инвестиционных проектов по строительству гидроэлектростанций и тепловых электростанций. Гидроэлектростанции Таджикистана и Кыргызстана в основном функционируют для обеспечения ирригационных систем соседних стран. Однако это ограничивает использование водохранилищ для производства электроэнергии в зимний период и создаёт трудности для экспорта энергии, что приводит к растущему напряжению в обеспечении внутреннего спроса на электроэнергию обоих государств [1-А; 4-А; 5-А; 8-А; 9-А; 10-А].

Б) Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

1. Основные направления использования и охраны водных ресурсов региона в рамках водного сотрудничества должны включать:

- участие в строительстве совместных гидротехнических сооружений и оказание технической поддержки в инвестиционных проектах;
- техническая помощь при восстановлении оросительных систем сельхозугодий, повреждённых экологическими и природными рисками;
- содействие в гидрогеологических исследованиях для анализа рационального использования подземных вод;
- организация совместного мониторинга качества и состояния водных ресурсов.

2. Для улучшения будущего развития сотрудничества в водно-энергетическом секторе необходимы дополнительные усилия всех заинтересованных сторон — государств, межгосударственных интеграционных структур, международных институтов развития, НПО. Рекомендуются постепенно совершенствовать устойчивое сотрудничество между соседними организациями в области использования водных и энергетических ресурсов.

3. Рациональное использование воды, внедрение новых видов и минимальное потребление воды населением, а также применение современных водосберегающих технологий в сельском хозяйстве, включая капельное орошение, является актуальной социальной задачей. Рекомендуются использование современных водосберегающих

технологий во всех странах региона и правильное распределение воды между ними.

4. Для совершенствования эффективного сотрудничества в водной и энергетической сфере страны Центральной Азии должны обновить нормативно-правовую базу с учётом комплексных и взаимовыгодных интересов всех сторон.

5. Без финансовой поддержки государства невозможно обеспечить эффективное использование воды, её сохранение и решение проблем водного сектора. Рекомендуется внедрение современных технологий во всех секторах хозяйства, развитие рынка водных услуг и привлечение внешних инвестиций в водное хозяйство.

6. При рациональном и эффективном использовании водных ресурсов меры должны применяться не только в Таджикистане, но и на территории всех стран Центральной Азии. Кроме того, комплекс мер по рациональному использованию воды должен внедряться на уровне городов, районов и хозяйств во всех стран региона.

Список использованной литературы

1. Абдурахмонов, Ф. А. Совершенствование механизма управления трансграничным водопользованием (на материалах Центрально-Азиатского региона): дисс. ... к. э. н. (08.00.05). – Душанбе, 2018. Интернет-ресурс: <http://www.dslib.net/economika-hoziajstva/> (Санаи муроҷиат: 20.05. 2024)
2. Абдусаматов, М., Нуралиев, К. Повторное использование воды при орошении земель: ситуация и перспективы // Чрезвычайные ситуации: теория, практика, инновации: международная НПК г. - Гомель, 2013.-268 с.
3. Волмурадов, К.М. Водные ресурсы в Туркменистане: потенциал, технология и экология. // Региональный Консультативный семинар. «Сотрудничество в области совместного использования водных ресурсов в Центральной Азии: опыт прошлого и проблемы будущего». – Алматы, Казахстан. Азиатский Банк Реконструкции и Развития (ADB) и Межгосударственная Координационная Водохозяйственная Комиссия (МКВК). 2002. – С. 35-40.
4. Воропаев, Г.В. Некоторые вопросы управления использованием водных ресурсов. - М.: Наука, Вод.ресурсы. - 1992. - №5.-186 с.
5. Ганиев, Т. Б., Пути формирования устойчивого эколого - экономического развития сельского хозяйства Таджикистана : автореферат дис. ... доктора экономических наук : 08.00.19 / МГУ им. М. В. Ломоносова. - Москва, 1996. - 44 с.
6. Гафоров, З. М. Проблемы комплексного использования водно-энергетических ресурсов в Центрально-азиатском регионе / З.М.Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2014. – №2/2 (131). – С.89-93
7. Данилов-Данилян, В.И. Потребление воды: экологические, экономические, социальные и политические аспекты / В.И.Данилов-Данильян, К.С.Лосев. – М.: Наука, 2006. –218 с.
8. Духовный, В.А. Интегрированное управление водными ресурсами. Опыт и уроки Центральной Азии - навстречу 4-му Всемирному водному форуму, Ташкент, 2005.
9. Досиев, М. Н., Маҳмадов Ҷ. А. Нақши захираҳои обӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирёбии иқлим [Матн] /Ҷ. А. Маҳмадов М. Н. Досиев //Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ – АИДНПҚТ, Душанбе, 18-уми март соли 2025. – С. 248-253.
10. Исайнов, Х. Р., Кудратов Р. Р. Обеспечение водно-энергетической безопасности Центральной Азии: социально-экономические и экологические аспекты / Х.Р.Исайнов, Р.Р.Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. –2014. –№2/10 (152). –С.58-67.
11. Кимсанов, У. О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности: на материалах стран Центральной Азии, дисс. канд. эконом. наук: 08.00.05 / У. О. Кимсанов. – Душанбе, 2011.-194 с.

12. Каюмов, А.К., Салимов Т.О. Изменения климата и водные ресурсы Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 83 с.
13. Кодекси оби Чумхурии Тоҷикистон, Душанбе, 2 апрели соли 2020 №1688
14. Кожакматова, Н.С. Кризис водных ресурсов: конфликт интересов в Центральной Азии // Студент и научно-технический прогресс: Материалы XLVII международной научной студенческой конференции (г. Новосибирск, 11-15 апреля 2009 г.). - Новосибирск: СибАГС, 2009. - С. 52-60.
15. Кожак, А.Е., Сарсембеков Т.Т. Водное законодательство государств-участников Содружества Независимых Государств и международно-правовое регулирование водных отношений. — Алматы: Атамура. - 2006. - в двух книгах;
16. Маматканов, Д.М. Реформирование современных межгосударственных водных отношений при использовании трансграничных водных ресурсов в бассейне Аральского моря //Тез.материалов конференции «Вода основа жизни и человеческого существования» - Душанбе. - 2003.- С. 99 – 100
17. Мухаббатов, Х.М. Водные ресурсы - основа сотрудничества стран Центральной Азии / Х.М.Мухаббатов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2008. – №1.
18. Наврузов, С.Т. Моделирование в управлении водными ресурсами. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. - 280 с.
19. Ниёзӣ, А. Таджикистан: проблемы использования водно-энергетических ресурсов / А.Ниязи // Центральная Азия и Кавказ. – 2003. – №4. – С. 123-132.
20. Норов, Х.Г. Развитие экономического механизма управления водными ресурсами в сельском хозяйстве / Х.Г.Норов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. –2014. – №2/2 (131). –С.97-101
21. Обидов, Ф.С., Одинаев, Х.А. Национальная водная стратегия и интегрированное управление водными ресурсами в регионе / Ф.С.Обидов, Х.А.Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. –2014. – №2/1 (127). –С.82-87.
22. Одинаев, Х. А. Основные принципы национальной водной политики и экономический механизм трансграничного водопользования [Текст] / Х.А.Одинаев//Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. -№2. - 2005. -С. 49-64.
23. Одинаев, Х.А. Региональная водная стратегия и эколого-экономические аспекты улучшения межгосударственного водного сотрудничества / Х.А.Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2014. –«2/1 (127). –С.3-11.
24. Пулатов, Я.Э. Состояние и перспективы сотрудничества управления межгосударственными водными объектами – 2023 г. // http://gwp-casena.org/ru/news/12_june_2023_helsinki/pulatov.pdf
25. Раҷабов, С.А., Махмадов, Ҷ. .А. Механизмы реализации Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития». 2018-2028гг.//Известия Института философии, политологии и права АН РТ-Душанбе,2017-№1-С172-175.
26. Рахматзода Р. А. Опыт разработки полиметаллических месторождений Алтын – Топканского рудного поля / Р.А.Рахматов // Горный журнал. –2003. Специальный выпуск. –С.238.
27. Рудов, Г.А. Кыргызстан – Россия (90-е годы XX века) // Сборник документов и материалов. – Бишкек, 2001. – 575 с.
28. Рябцев, А. Д. Обеспечение водным ресурсам Республики Казахстан. // Региональный Консультативный семинар. «Сотрудничество в области совместного использования водных ресурсов в Центральной Азии: опыт прошлого и проблемы будущего». – Алматы, Казахстан. Азиатский Банк Реконструкции и Развития (ADB) и Межгосударственная Координационная Водохозяйственная Комиссия (МКБК). 2002. –С. 11-22.

29. Сарсембеков, Т.Т. Планы управления речными бассейнами в странах Центральной Азии / Т.Т. Сарсембеков. – Алматы, 2004. – С.13-15.
30. Саидов, С.С. Теоретические аспекты управления трансграничного водопользования / С. С.Саидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. Часть 2. –2014. –№2/10 (152). –С.78-84.
31. Усубалиев, Т.У. Вода – дороже золота. Водные ресурсы Кыргызстана – это его национальное богатство / Т.У.Усубалиев. – Бишкек, 1998.
32. Умаров, Ҳ.У. Биоклиматический потенциал Таджикистана: проблемы устойчивости и эффективности в его использовании / Х.У. Умаров, Х.М. Мухаббатов // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2005. –№3. –С.76.
33. Хушвахтзода Қ. Х., Асламшоев Х.Д.,Мадвалиев У., Кудусов М. Перспективы и технико-экономическая оценка внедрения солнечной фотоэлектрической генерации (200 мвт) в энергосистему Согдийской области Республики Таджикистан// Журнал: Доклады Национальной академии наук Таджикистана,Том: 67, №11-12, Душанбе-2024, С. 558-568
34. Шалгимбаева, А. С. Международно-правовое регулирование трансграничных водных ресурсов//Международные отношения и международное право - А л м а т ы.- № 3 (41)- 2009 - С.123-126

Перечень научных публикаций соискателя учёной степени

А) Публикации в журналах и научных изданиях с рецензией, рекомендованных КОА при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Маҳмадов Ҷ. А. Формирование национальной водной стратегии и перспективы регионального водного сотрудничества [Текст] Дж.А. Махмадов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. Душанбе-2017. – №4 (248). – С. 113-119. ISSN 2076-2569.

[2-А]. Раҷабов, С.А., Маҳмадов Ҷ.А. Механизмҳои амалигардонии даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028» // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, - 2017.- №1. С. 172-174, ISSN 0235-005X.

[3-А]. Маҳмадов, Дж.А. Проблемы водных ресурсов в Центральной Азии и сотрудничество в области водопользования [Текст] Дж.А. Махмадов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. Душанбе-2019. – №2 (256) – С. 96-99. ISSN 2076-2569.

[4-А]. Маҳмадов, Ҷ.А. Захираҳои обӣ ва истифодаи самараноки он дар муносибатҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // Идоракунии давлатӣ Маҷаллаи илмӣю сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе,2024. – №3 (68). – С. 243-247, УДК: 333.93(584), ISSN 2664-0651.

[5-А]. Маҳмадов, Ҷ.А. Самаранокии неруи обии Осиёи Марказӣ ва мушкилоти истифодабарии он дар шароити муосир [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // «Идоракунии давлатӣ» маҷаллаи илмӣю сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2024. – №4-1 (69). – С. 204-211, ТДУ: 330.338(575), ISSN 2664-0651.

[6-А]. Маҳмадов, Ҷ.А. Механизмҳои татбиқи ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба обу иқлим [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният Маҷаллаи Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2024, №4 (12). - С. 185-195, УДК: 338.45:502.8(575.3), ISSN 2790-3567.

[7-А]. Досиев, М.Н., Маҳмадов Ҷ.А. Ташаққули иқтисоди «сабз» ва рақамикунонии иқтисодиёт ҳамчун қисми таркибии таъмини амнияти озуқаворӣ дар маҳалҳои кишвар [Матн] М.Н. Досиев, Ҷ.А. Маҳмадов // Идоракунии давлатӣ Маҷаллаи илмӣю сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе,2025.- №1 (72). С. 17-23, ТДУ: 338.22(48), ISSN 2664-0651.

В) Статьи в других журналах и сборниках материалов конференций

[8-А]. Маҳмадов, Ҷ.А. Захираҳои бузурги гидроэнергетикии Тоҷикистони пойдевори истиқлолияти иқтисодӣ [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ҷимояи манфиатҳои миллӣ, таҳкими истиқлолияти сиёсӣ ва масоили концептуалии рушди давлатдорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» АМИҚТ. Душанбе,2016- С. 142-146.

[9-А]. Досиев, М.Н., Маҳмадов, Ҷ.А. Соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист ва таъсири мусбӣ он ба рушди иқтисодии минтақаҳои кишвар [Матн] М.Н. Досиев, Ҷ. А. Маҳмадов //Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони

«Асосҳои ташкилӣ ва сохторию ҳудудии худидоракунии маҳаллӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе. 8 ноябри соли 2024, – С. 91-101.

[10-А]. Маҳмадов, Ҷ.А. Арзёбии захираҳои оби Осиёи Марказӣ: мушкилот ва дурнамо [Матн] Ҷ.А. Маҳмадов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 18 март соли 2025. – С. 240-248.

[11-А]. Маҳмадов, Ҷ. А., Досиев, М.Н. Нақши захираҳои обӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирёбии иқлим [Матн] Ҷ. А. Маҳмадов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 18 март соли 2025. – С. 118-124.

[12-А]. Маҳмадов, Ҷ. А., Муҳаммадзода, П. А., Нақш ва аҳамияти ташаббусҳои ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муттаҳидсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ [Матн] Ҷ. А. Маҳмадов, П. А. Муҳаммадзода // Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувор ва дипломатияи сабз. Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ – Душанбе, 2025. –С. 54-60.

[13-А]. Досиев М. Н., Маҳмадов Ҷ. А. Захираҳои оби Осиёи Марказӣ ва мушкилоти истифодабарии он дар шароити рушди технологияи инноватсионии муосир [Матн] М. Н. Досиев, Ҷ. А. Маҳмадов, // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Баландбардории саводнокӣ ва маърифати молиявии аҳоли дар шароити иқтисоди рақамӣ»-Кӯлоб, 2025.- С. 355-359.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Муҳаммадзода Ҷомӣ Абдурахмон дар мавзуи «Рушди механизми ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об (дар заминаи маводҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ) барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои иқтисодӣ аз ҷиҳати ихтисоси 5.2 – Иқтисодиёт (5.2.21 – Иқтисодиёти ҷаҳонӣ)

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, захираҳои об, ҳамкориҳои минтақавӣ, рушди иқтисодӣ, дарёҳои фаромарзӣ, созишномаҳои байнидавлатӣ, сармояи хориҷӣ, соҳаи об, ҳамкориҳои судманд, сармоягузориҳои муштарак, манфиатҳои миллӣ.

Мақсади таҳқиқот асоснок намудани самтҳои афзалиятноки тақмили механизми ҳамкориҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ, инчунин, пешниҳод намудани механизми нави истифодаи муштаракӣ об мебошад.

Усулҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асоси истифодаи умумияти илмӣ, таърихӣ, таҳлилӣ, муқоисавӣ, умумисозӣ, ҷамъбаस्तкунӣ, таҳияи ҳулосаҳои мантиқӣ, моделсозӣ ва пешниҳоди гипотеза ва усулҳои таҳқиқ гузаронида шуд. Аз ҷумла, усулҳои таҳқиқи омилҳои иқтисодӣ-риёзӣ ва иҷтимоӣ барои муайян намудани механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об истифода шуданд.

Натиҷаҳои бадастомада ва навоварии илмӣ таҳқиқот ҷанбаҳои зеринро дар бар мегирад: Асосҳои назариявии ташаккул ва рушди механизмҳои ҳамкориҳои байнидавлатии соҳаи об бо дарназардошти таъбиқи концепсияи истифодаи устувори об, ки ҳамгироии соҳаҳои обию энергетикӣ бо мақсади комёбӣ ба ҳадафҳои мушаххаси рушди устувори иқтисодиёт муайян гардидааст. Таъсиси институти муносири ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об, идоракунии ҳамгирошудаи захираҳо ва манбаҳои обӣ ва заминаҳои объективии ҳамкориҳои минтақавии обӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ муайян гардидаанд. Таърифи муаллиф оид ба мафҳуми «истифодаи оқилонаи захираҳои оби минтақа»-ин маҷмуи тадбирҳои экологӣ иқтисодӣ, институтсионалӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣ, техникаӣ технологӣ ва иттилоотии ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи об пешниҳод гардидааст. Дурнамои ҳамкорӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷиҳати истифодаи захираҳои оби минтақа пешбинӣ карда шуда, зарурати гузариши тадриҷан ба ташаккули низомии энергетикӣ об дар минтақаи Осиёи Марказӣ асоснок карда шудааст. Дар доираи тақмили асосҳои концептуалии рушди ҳамкориҳо дар соҳаи идоракунии маҷмуии захираҳои об дар минтақа модели иқтисодии ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи об бо дарназардошти принципҳои идоракунии ҳамгироии захираҳои об таҳия карда шуд. Тавсияҳои амалӣ ва методӣ оид ба мукамалгардонии механизмҳои идоракунӣ дар низомии ҳамкориҳои минтақавии соҳаи об коркард ва пешниҳод карда шудааст.

Соҳаи таъбиқ. Дар асоси муқаррароте, ки дар диссертатсия пешниҳод карда шудааст, дар ҳолати ба таври илмӣ асоснок кардани ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи об тамоми кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои обро роҳандозӣ намуда, механизмҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманд оид ба истифодаи захираҳои об дар минтақа тақмил дода мешавад, инчунин, дар асоси истифодаи самараноки захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ рушди иқтисодиёти иҷтимоии мамлакатҳои минтақа таъмин карда мешавад.

Илова ба ин, як қатор тавсияҳо ва андешаҳои муаллиф оид ба истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об, инчунин, тақмили механизми ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар ин самт барои истифода бурдан дар раванди таҳияи барномаҳои тарақиёти иқтисодиёти иҷтимоии мамлакат ба мақомоти дахлдор пешниҳод гардидаанд. Ҳамзамон дар шароити афзоиши мушкилоти об дар минтақаи Осиёи Марказӣ заминаи концептуалӣ, вазифаҳо, принципҳо ва механизмҳои идоракунӣ ва истифодаи захираҳои об, ки дар диссертатсия дарҷ гардидаанд, ба таври назаррас мавриди истифода қарор дода мешаванд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Мухаммадзода Джоми Абдурахмона на тему «Развития механизма регионального сотрудничества в водной сфере (на материалах стран Центральной Азии)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 5.2 – Экономика (5.2.21 – «Мировая экономика»)

Ключевые слова: *Центральная Азия, водные ресурсы, региональное сотрудничество, экономическое развитие, трансграничные реки, межправительственные соглашения, иностранные инвестиции, водное хозяйство, взаимовыгодное сотрудничество, совместные инвестиции, национальные интересы.*

Цель исследования – обосновать приоритетные направления совершенствования механизма водного сотрудничества в Центрально-Азиатском регионе с теоретической и практической точки зрения, а также предложить новый механизм совместного водопользования.

Методы исследования. Диссертационное исследование проведено на основе использования общенаучных, историко-аналитических, сравнительно-правовых, методов обобщения, реферирования, построения логических выводов, моделирования и выдвижения гипотез, а также диагностических методов. В частности, для выявления механизмов регионального сотрудничества в водной сфере были использованы методы исследования экономико-математических и социальных факторов.

Полученные результаты и научная новизна исследования включает следующие аспекты: Разработаны теоретические основы формирования и развития механизмов межгосударственного сотрудничества в водной сфере с учетом реализации концепции устойчивого водопользования, определяющей интеграцию водного и энергетического секторов для достижения конкретных целей устойчивого экономического развития. Определены задачи формирования современного института регионального сотрудничества в водной сфере, комплексного управления водными ресурсами и источниками, а также объективные основы регионального водного сотрудничества в Центрально-Азиатском регионе. Представлено авторское определение понятия «рациональное использование водных ресурсов региона» как совокупности экологических, экономических, институциональных, организационных, социальных, технических, технологических и информационных мер межгосударственного сотрудничества в водной сфере. Обозначены перспективы сотрудничества стран Центральной Азии в области использования водных ресурсов региона и обоснована необходимость постепенного перехода к формированию водно-энергетической системы в Центрально-Азиатском регионе. В рамках совершенствования концептуальных основ развития сотрудничества в области комплексного управления водными ресурсами региона разработана экономическая модель регионального сотрудничества в водной сфере с учетом: принципы интегрированного управления водными ресурсами. Разработаны и представлены практические и методические рекомендации по совершенствованию механизмов управления в системе регионального сотрудничества в водном секторе.

Область использования. Исходя из положений, представленных в диссертации, научное обоснование межгосударственного сотрудничества в водном секторе позволит всем странам Центрально-Азиатского региона эффективно и рационально использовать водные ресурсы, совершенствовать взаимовыгодные механизмы сотрудничества по использованию водных ресурсов в регионе, а также обеспечивать экономическое и социальное развитие стран региона на основе эффективного использования водных ресурсов в Центрально-Азиатском регионе.

Кроме того, ряд рекомендаций и идей автора по эффективному и рациональному использованию водных ресурсов, а также совершенствованию механизма межгосударственного сотрудничества в этой сфере, представлены соответствующим органам для использования при разработке программ экономического и социального развития страны. При этом, в условиях обострения водных проблем в Центрально-Азиатском регионе, концептуальные основы, задачи, принципы и механизмы управления и использования водных ресурсов, представленные в диссертации, находят свое существенное применение.

ABSTRACT

on Muhammadzoda Jomi Abdurakhman's dissertation entitled "Development of a Regional Cooperation Mechanism in the Water Sector (Based on Materials from Central Asian Countries)" for the degree of Candidate of Economic Sciences in the specialty 5.2 – Economy – (5.2.21-"Global Economy")

Keywords: *Central Asia, water resources, regional cooperation, economic development, transboundary rivers, intergovernmental agreements, foreign investment, water management, mutually beneficial cooperation, joint investments, national interests.*

The objective of the study is to substantiate priority areas for improving the water cooperation mechanism in the Central Asian region from a theoretical and practical perspective, and to propose a new mechanism for joint water use.

Research methods. The dissertation research was conducted using general scientific, historical-analytical, comparative legal methods of generalization, abstracting, drawing logical conclusions, modeling and hypothesizing, as well as diagnostic methods. In particular, methods for studying economic, mathematical, and social factors were used to identify mechanisms for regional cooperation in the water sector.

The results obtained and the scientific novelty of the study include the following aspects: Theoretical foundations for the formation and development of mechanisms for interstate cooperation in the water sector have been developed, taking into account the implementation of the concept of sustainable water use, which defines the integration of the water and energy sectors to achieve specific sustainable economic development goals. The objectives of developing a modern institution for regional cooperation in the water sector, the integrated management of water resources and sources, and the objective foundations of regional water cooperation in the Central Asian region have been identified. The author presents a definition of the concept of "rational use of regional water resources" as a set of environmental, economic, institutional, organizational, social, technical, technological, and informational measures for interstate cooperation in the water sector. Prospects for cooperation between Central Asian countries in the use of the region's water resources are outlined, and the need for a gradual transition to the formation of a water-energy system in the Central Asian region is substantiated. As part of improving the conceptual framework for developing cooperation in integrated water resources management in the region, an economic model for regional cooperation in the water sector has been developed, taking into account the principles of integrated water resources management. Practical and methodological recommendations for improving governance mechanisms within the system of regional cooperation in the water sector have been developed and presented.

Scope. Based on the provisions presented in the dissertation, the scientific justification for interstate cooperation in the water sector will enable all countries of the Central Asian region to effectively and efficiently use water resources, improve mutually beneficial mechanisms for cooperation in water resource use in the region, and ensure the economic and social development of countries in the region based on the efficient use of water resources in the Central Asian region.

Furthermore, a number of the author's recommendations and ideas on the effective and efficient use of water resources, as well as improving the mechanism for interstate cooperation in this area, have been presented to the relevant authorities for use in developing programs for the country's economic and social development. At the same time, in the context of the aggravation of water problems in the Central Asian region, the conceptual foundations, objectives, principles and mechanisms for the management and use of water resources presented in the dissertation find their significant application.